

A PSALTERIUM UNGARICUM

FORRÁSAI

Doktori értekezés

NEMES GÁBOR

tanár

Szeged

1965

T a r t a l o m

ELSŐ FEJEZET

A Szenczi Molnár Albert előtti zsoltárirodalmunk fejlődése

1. A zsoltárokról	1
2. A prózai zsoltárfordítások	3
3. Verses zsoltárfordítások	5
4. A teljesség igénye felé	10

MÁSODIK FEJEZET

A Psalterium Ungaricum és magyar forrásai

I. A magyar zsoltárhatások

1. A fejezet célja és módszere	17
2. A nyelvi előkészítettség	21
3. A magyar zsoltárhatások osztályozása	35
A./ Aymagyar zsoltárok elsődleges hatása	35
B./ A frázisok problémája	40
4. A 102. zsoltár és a pelikán	56
5. A Psalterium Ungaricum viszonya Bogáti Fazekas Miklóshoz	59
6. Balassi és a humanista hatás	60

II. A Károlyi-Biblia hatása a Psalterium Ungaricumra

1. Szenczi Molnár Albert és a Károlyi-Biblia	63
2. A bibliai hatások osztályozása	64
A./ A biblia elsődleges hatása	64
B./ Ráhatásos egyezések	73
C./ A bibliai és a régi magyar zsoltárok közös frázisainak hatása	82

III. Az adatok értékelése

	86
--	----

HARMADIK FEJEZET

A Psalterium Ungaricum elsődleges forrásai

1. A probléma ismertetése	89
2. Elemzés	92
3. Összegzés	107

KITEKINTÉS	110
----------------------	-----

J e g y z e t e k	114
-----------------------------	-----

B i b l i o g r á f i a	122
-----------------------------------	-----

ELŐFEJEZET

A Szenczi Molnár Albert előtti zsoltárirodalmunk fejlődése

1. A zsoltárokról

Szenczi Molnár 1607-ben megjelent *Psalterium Ungaricum*-át az irodalomtörténet régi magyar irodalmunk legkiválóbb alkotásai közé sorolja. Hogyan jöhetett létre ez a magas művészi ihletettséget és a versformák gazdagságát mutató mű, holott kora énekeiről ő magának sem volt jó véleménye?^{1.} Hogyan emelkedett ki ez a teljes psalterium a látszólag rendszertelenséget mutató XVI. századi zsoltárfordításokból? Jóllehet a kortárs-irodalom átlaga messze lemarad Szenczi Molnár mellett, zsoltárköltészete azonban nem előzmény nélküli. Dolgozatom egyik célja, hogy kimutassam: a *Psalterium Ungaricum* egységet alkot a XVI. századi zsoltárirodalommal és annak szerves folytatója, betetőzője. Ahogyan a megelőző század zsoltárain csiszolódott, kristályosodott a vers, a nyelv a szenczimolnári eredményekig, ugyanugy fejlődött az igény a zsoltárok fordításának teljességére. Szükségeselem tartom ez utóbbi jegyzet részekéből áttekinteni a XVI. század zsoltárait az elmúlt évek nagy jelentőségű irodalomtörténeti kutatásai és eredményei alapján.^{2.}

A humanizmus és a reformáció nyomán a XVI. században kibontakozó anyanyelvi irodalom legnépszerűbb műfaja a zsoltár lett. Nem véletlenül. A protestáns szertartásban oly fontos helyet elfoglaló gyülekezeti éneklésnek igen nagy jelentősége volt az összetartozás, a közösségi érzés kialakításában. A zsoltároknak ez a sajátossága, recitativ stílusú előadása, a psalmódia,

ősidők óta megvan s együtt fejlődött az egyházzal és annak egyre gazdagodó liturgiájával.³ A zsidók a zsoltárok legnagyobb részét csak olvasták vagy könyv nélkül tanulták, de nem énekelték. A katolikus szertartásban a pap latinul olvasta és a végét énekszerűen elnyújtotta.

Kezdetben a magyar reformáció is, akárcsak a német, szűkében volt az énekeknek, kénytelen volt a régi egyház énekkészletét felhasználni. Ezért találkozunk az első protestáns énekek között himnuszokkal, dicséretekkel és halotti énekekkel (pl. a Batthyány-kódexben). Azonban csakhamar felfedezték az ótestamentum 19. könyvét, a Zsoltárok könyvét.⁴ A zsoltáréneklést Kálvin emelte a protestáns szertartásokban ma is meglévő jelentőségére. Kálvin összeegyeztette az ősegyházi recitáló énekbeszéd és a dallamos-ütemes éneklés elvét.⁵ A bibliai zsoltárok változatos tartalma: az elemi erővel feltörő panasz, a bosszuért kiáltó harag, a töredelmes bűnbánat, az isten igaz ítéletében való szilárd hit és bizakodás, az ellenség kérlelhetetlen gyűlölete, a kegyetlen fejedelmek elleni segítségkérés – alkalmas volt arra, hogy saját mozgalmuk szempontjait is kifejezzék. A Farkas András által kidolgozott és uralkodóvá váló zsidó-magyar történelempárhuzam révén pedig a protestánsüldözés alatt a hasonló sorsu zsidó nép történeteinek könyveiben behatoltak az éneklő közösség tudatába, és azokból bátorságot merítettek. Elmondhatjuk, hogy a reformátorok és híveik ajkán a zsoltár társadalmi és nemzeti törekvéseik kifejező formájává vált. Klaniczay szerint ⁶ a psalteriumok bizonyos aktualizáló átalakítása a korabeli "kegyetlen fejedelmek" és a "pogány ellenség" elleni tiltakozást szolgálták és a "Krisztus egyházához" tartozó védtelen tömegek lelkierejét, öntudatát,

ellenállását erősítették. A reformáció programjának tehát egyik leghatásosabb eszköze volt az ének, és a prédikátorok bőven is éltek ezzel, nagyszámban írták az új énekeket. Ezeknek elterjesztésében, a templomba járó lakosságnak való megtanításában, nagy szerepük volt az iskoláknak és az iskolásoknak. Ők tanulták meg először, énekeltek kórusban a zsoltárokat és csak ezután terjedt el szélesebb rétegekben.⁷ Erre kényszerítette a gyakorlatot az alkalmi énekmondó hagyomány és a közönség, melynek többsége továbbra is, jó ideig még, írástudatlan hallgatóság volt.⁸

2. Prózaí zsoltárfordítások

Mégis a zsoltárfordítás első nyomait nem versben, hanem prózában találjuk. A lelőhelyek, a kéziratos énekeskönyveink még jól mutatják, azokat az első lépéseket, melyekkel a reformációs énekköltészet és a protestáns szertartás elvált a katolikustól. Az énekanyag különböző célra rendelt himnuszfordításokat tartalmaz: invokációkat, reszpenszóriumokat, benedikciókat, lamentációkat, stb. A zsoltárok viszont prózában vannak. Ezek a prózaí fordítások nem is annyira zsoltár-, mint inkább a bibliafordítások sodrába tartoznak és csak közvetett hatásuk van a verses zsoltárokra. Mégis, jelentőségük éppen ez: elkezdtek egy sort, mely éreztette hatását a zsoltárköltészetben.

Egyes zsoltártöredékeket már az Apor-, Keszthelyi- és a Kulcsár-kódex is megőrzött. Legrégibb prózaí zsoltáremlékeket tartalmazó kéziratos graduálunk⁹ a Batthyány-kódex (1530 körül), melyet hasonló tartalmával egy egész sor követ még.¹⁰

A következő lépést a prózaí fordítás területén Benczédi Székely István tette: lefordította a teljes Zsoltárok könyvét.¹¹ Műve 1548-ban jelent meg Krakkóban. Zsoltárkönyve két részből

áll: argumentumokkal ellátott zsoltárokból és a nehezebb zsidó szólások magyarázatából.¹² Gerézdi Rabán kutatásaiból tudjuk,¹³ hogy Székely István valamennyi zsoltárának argumentuma az Apor-kódexből való. Ez a tény ékes bizonyítéka annak, hogy meg volt a kapocs, a folytonosság az első kéziratos énekeskönyvek zsoltárfordításai és Benczédi Székely között. Filológiai problémái még nem tisztázódtak. Ajánlása szerint a zsidó nyelvet követte, ez viszont alig hihető, hiszen tele van a szövege latinizmusokkal.¹⁴ Az elfogadható, hogy nem a Vulgátából fordít, inkább egy olyan latin szövegből, mely a hébert hívebben követi.¹⁵

Jelentős minőségi ugrást jelent Heltai Gáspár fordítása, mely már valóságos biblia fordítói tendenciák jegyében születik.¹⁶ Könyvét II. Jánosnak ajánlja, hogy a megyesi zsinat viszályának megoldására felkért fejedelmet a kálvinisták pártjára állítsa. E könyv Heltai nagyszabásu vállalkozásának egy része: több lelkész társával fordította le az ószövetséget. Forrásait nem említi, csak a héberre utal. Feltehető, hogy használta a Vulgátát és Luther bibliáját. A gondnal készült mű mégsem lett népszerű: - a sok szerző vegyes stílust adott a bibliának. Pedig éppen a nem magyar anyanyelvű Heltai prózája a legértékesebb. Nyelve tele népies magyarsággal, erőteljes és érthető. Egyes kutatók szerint Károlyit is felülmúlja fordítói készségében.¹⁷ Jóllehet prózában ír, de az "ad notam" jelzések dallamra utalnak, ez pedig egy verses zsoltárgyűjteményt is sejtethet forrásul.¹⁸ Feltételezhetjük, hogy Heltai is beépül az előzmények sodrába. - Heltai egyben átvézet a prózai zsoltárfordítók láncának utolsó szeméhez: Károlyi Gáspárhoz, ki felhasználja nagyszabásu munkájában unitárius

elődje jól sikerült részeit.^{19.} Az 1586-ban elkezdett munkát négy év múlva az első magyar teljes bibliafordítással végzi.^{20.} Károlyinál már egészen nyilvánvaló a kapcsolat, mely a prózai fordításokon vezet Szenczi Molnár Alberthez. - Így vezethető le a kapcsolat a zsoltárok lefordítás-igényének legkezdetlegesebb megnyilvánulásán keresztül a Psalterium Ungaricumhoz.

A prózai zsoltárfordításoknak, ha még ily távolról is, jelentős a hatásuk. Egyrészt népszerűsítették, tudatosították a Zsoltárok könyvét, másrészt kidolgozták azt a frazeológiát, amelytől a kor énekszerzői nem szabadulhattak. Nemcsak a zsoltárokba, de az összes bibliai alapon készülő műfajba (bibliai históriákba, verses prédikációkba, jeremiádokba, bibliai krónikákba) behatolt az ószövetségi elemekkel teli bibliai nyelv, ez a sajátos stílus és formanyelv. A bibliai nyelv és kifejezés-kincs annyira vérévé válik a kor költőinek, hogy a bibliai stílus szellemében, alkotó módon tudják továbbfejlesztteni. A biblia alapján sajátos stilisztikai alakzatok, mint a gondolat-rótmus, a mondatpárhuzam, terjednek el a kor énekeiben. Ez pedig egy új költői stílus kialakulását egyengeti. A magyar költői nyelv kifejlődésében, a magyar stílus nemzeti jellegének kialakulásában ez a bibliai-ószövetségi hatás jelentette az első elhatározó lépést, ahogyan Klaniczay megállapította.^{21.}

3. Verses zsoltárfordítások

A zsoltárfordítás igényének második lépését a verses zsoltárok megjelenésében kell látnunk. Ez szükségszerű igény volt: a protestáns szertartásokból kiszorított katolikus énekeket pótolni kellett. A közösség szolgálatában álló prédikátorok nem késtek a hiány pótlásával. Egymás után támad egy Sztárai, egy

Szegedi, egy Skaricza. Jellemző e szerzők zsoltárbeli attitűdje: szemléletük még őrzi a középkor közösségi imádkozásából. Ezek a zsoltárszerzők valamilyen külső, objektív viszonyban vannak énekük mondanivalójával: vádolnak, támadnak, ítélnek, gunyolnak, de saját emberi problémájuknak nem jut hely átélgozásaikban. A szubjektív lírai hang egészében hiányzik ebből a költészetből. Lássunk példát erre a megállapításra. Ime az oktató-tanító hangnem, mely oly jellemző a kezdeti zsoltárparafrázisokra:

/Sztárai, 23.zsolt./ Meghiggyétek az istennek beszédét, 25.s.

Kik várjátok az ő segítségét,

Mert oly tiszták az istennek beszédi,

Kiket hisznek az istennek hívei.

/Szegedi, 112.zsolt./Innen megértjük kereszténységünknek, 61.s.

Bizonyos jegyeit mi üdvösségünknek,

Mert az szeretet pecsétli hitünknek,

Az nagy irigység hitetlenségünknek.

Még a világi Batthyány Orbán is így ír /32.zsoltár/:

Azért örülünk az mi istenünknek 5.s.

Kik igazak vagyunk az mi lelkünknek,

Dicsőítsük nevét mi istenünknek

Szép éneket hálaadással mondjunk.

A személyes, egyéni indítékok, amennyiben vannak, csak igen közvetetten jutnak kifejezésre. Sztárainál ezalább nyilvánul meg, hogy ahol a szöveg lehetőséget ad rá, erőteljesen ad hangot a sérelmeknek, értékes dokumentumot hagyva kora társadalmi és egyházi életéből /12.zsolt./:

Az hitetlen és kegyetlen pogánok 37.s.

Mi környülünk járnak, mint oroszánok,

Az egyházi fejedelmek gonoszok,

Azért győznek az hitetlen pogánok.

Szegedi még ennél is kevesebbet enged a személyi indítékoknak. Ő Sztárai harcos zsoltárait kegyesekkel váltotta fel, szemléletmódjának megfelelően. A mintkettőjük által lefordított 10. zsoltár jó összehasonlítási alapot ad a különbségek meglátására. Míg Sztárai a szegénység nevében beszélt "a nyomorultak meghallgatójához", addig Szegedinél elmoódik az az alap, ahonnan panaszkodik valamilyen határozatlan ellenség ellen. - A legtávolabbról sem szubjektív megnyilvánulás az istennel való, bizonyos mértékig polgári gondolkodást jelző, alkudozás, mely a XVI. századi zsoltárköltészet egy magasabb stádiumába mutat, Balassi Bálintra. Az istennel való személyes alku elemei már a bibliai szövegben is benne vannak és Sztárai számára ez lehetett az elsődleges élmény. - Mindettől függetlenül Sztárai és Szegedi felülemelkedik a XVI. századi énekszerzők átlagán. Szenczi Molnár Albert kedvezően nyilatkozik róluk a Psalterium Ungaricum előszavában. 22.

A reformáció kulturális hatásaként kiszélesedik az iskolázott réteg. Ez nemcsak a protestantizmus megújhódott vallási ideológiáját szivta magába, hanem műveltsége, izlése és a humanista irodalom megismerése révén mindinkább reneszánsz elemekkel telítődött.²³ Az első, a középkor kollektív vallásosságát őrző zsoltárokkal szemben az 1550-es és 60-as években kezdenek feltűnni olyan parafrázisok, amelyekben a humanizmus egyéni vallásosságának nyomait találjuk, amelyekben a szubjektív mozzanat már elsődleges. Érdekes módon e réteg szerzői

nem prédikátorokból, hanem világiakból kerültek ki. Ezek a zsoldárátdolgozók már nem Sztáraihoz, Szegedihez hasonló propagandisztikus céllal írnak, hanem egyéni bajaik elpanaszolására, az isteni bosszunak személyes ellenségeik fejére való felidézése érdekében.^{24.}

Áttöri a személyes élmény: Németi Ferenc, tokaji kapitány átdolgozását. A végvári élet behatol a bibliai világba.

/77.zsolt./ Erős vitéz mint népeit, 73.s.

Az ember ő két szemeit,

Mint jó pásztor juhait

Ugy oltalmazza hiveit.

A jól verselő Thordai Benedek parafrázisából /30.zsolt./, habár kilétéről semmit sem tudunk, kiérezzük a megszorult ember istenhez való menekülését és bizalmát:

/34.s./ Oh mely sokan kik gyűlölnek, környül vettek engemet,
Szidalmazván azt végezték, hogy elvegyék lelkemet;
Hajts én hozzám füleidet, siess, tarts meg engemet.

Rajtam minden keserűség, te vagy nekem segítség,

Benned biztam, mert énnekem vagy kegyelmes istenség

Éjjel nappal én könyörgök, halld meg én kérésemet.

Hasonló személyes érzés szólal meg Pap Benedek, kassai polgárnál a 25-26. zsoltár átdolgozásában:

Te tudod uristen, hogy én ártatlan vagyok, 53.s.

Az miért gyűlölnek, azban büntelen vagyok,

Én ellenségeimnek ne bocsáss kezekben,

Mert bizony tiéd vagyok.

Nála találjuk meg az újfajta, individualista vallásosság konkrét megnyilatkozását is:

Megfogtalak téged az én igaz hitemmel, 89.s.

Reád támaszkodom erős reménységgemmel,

És el nem eresztelek miglen meg nem hallgatsz,

Az én lekki kezemmel.

A szubjektív hangú vallásos énekek közül Kecskeméti Vég Mihály és Hertyáni Imre zsoltárai emelkednek ki és jutnak legközelebb a személyes érzelmektől átfutótt liraisághoz. Ők jutnak legközelebb Balassi Bálint istenes énekeihez: a kecskeméti bíró ihletett, érzékletes képeivel, a Balassinál inas Hertyáni pedig zsoltárainak hangvételével. Sztárainál elképzelhetetlen az ilyen lírai megnyilatkozás:

/K.Vég 55.zsolt./ Hogyha énnekem szárnyam lett volna 13.s.

Mint az galamb elrepültem volna

Kecskeméti Vég Mihály szubjektív vallomása:

Megszabadulást te tőled várok 58.s.

Az ellenségtől, mert igen félek.

Ilyen erőteljes, megfogható leírást pedig keveset találunk korában:

Ezeknek szájak zsirosb az vajnál 64.s.

Sikosb az ajkok az faolajnál,

Élesb az nyelvek az éles kardnál,

Szájokban nincsen egyéb álnokságnál.

Azonban Kecskeméti Vég Mihály is csak az ének lírai koncepciójának megfogalmazásáig jutott el: zárt lírai formába ezt a koncepciót ő sem tudta terelni.²⁵

Hertyáni 51. zsoltárában megszólaló mélységes bűnbánó hang szinte Balassi Bálintot idézi. Mint írődeák, sokat elleshetett gazdája mesterségéből.

Nincs hová lennem, nincs hová fognom elveszett fejemet, 19.s

Féli, rettegi elbusult lekkem az én istenemet,

Valjon s mikoron mossza le rólam az én bűneimet.

Az istennel való alkudozás itt már sokkal inkább individuális megnyilvánulás és a polgári gondolkodás jele, mint Sztárainál.

Nézzük a bajba jutott ember fogadkozását:

Mely igen tiszta lennék uristen ha megmosogatnál, 27.s.

Bizony az napnál, holdnál, csillagoknál, szebb lennék

az hónál ,

Senki nálamnál fejérb nem lenne, ha megtisztítanál. 26.

Láthatjuk, Kecskeméti Vég Mihály és társai szubjektív hangu vallásos énekekkel, bizonyos vonatkozásban, Balassi Bálint istenes vereseinek is előfutárai. Balassinál éri majd el tetőpontját a vallásos költészetnek merőben személyes, világi indítókokból táplálkozó formája.

Itt kell megemlíteni a szintén közösségi vallásos érzést megszólaltató Skaricza Márton nevét. Ő egy új területen mutat fejlődést a Psalterium Ungaricumban megnyilvánuló teljesség felé. Hat zsoltárát ^{27.} Luther énekeiből dolgozza át. A zsoltárszerzőink egy kedvelt hagyományát szakította meg azzal, hogy élő nyelvből fordít. Bár már 1536-ban elkezdte ezt a sort Gálszécsi István, ^{28.} a későbbiek azonban első helyre a romlott szövegű Vulgátát helyezték, legjobb esetben is a hébert, vagy azt pontosabban követő latint használták.

4. A teljesség igénye felé

Az első zsoltár átdolgozásokon, majd az ezen belüli differenciálódáson keresztül eljutottunk a század utolsó harmadába. Azt látjuk, hogy a zsoltárfordításra való igény teljes mértékben megért. Ezen a ponton pedig bizonyos félreértéseket kell eloszlatni. A vallásos beállítottságu irodalomtörténészek,

elfogultságuk következtében, felekezetük dicsőségére irták a XVI. század végi és XVII. század eleji zsoltárfordításokat, holott egészen más természetű jelenségről van szó. Különböző oldalról futó összetevők találkoztak itt, melyek eredője a népszerűvé vált Psalterium Ungaricum.

Vizsgáljuk meg azokat a tendenciákat, melyekből kinőtt ez a nagyszerű alkotás. Két nagy áramlatra bonthatjuk fel a létrehozó erőket: egyháziakra és világiakra. Mindkét vonalon az előző korok próbálkozásai és tökéletlen kísérletei érnek be. Az unitárius prédikátorral, Bogáti Fazekas Miklóssal je - lentkezik először a totális fordítás elérkezetségének ideje. Majd világi részről Balassi Bálint folytatja ezt az utat terveivel és megvalósított átdolgozásaival. Végül a századforduló környékén, mikor már a genfi zsoltárok dallamait használták nálunk, Szilvás-Ujfakvi Andreko Imre hívja fel a figyelmet a teljes zsoltárfordításra. Láthatjuk tehát, hogy a XVI. század második felében megoszlott protestantizmus rétegei és a világi költészek is felmutatja ugyanannak a törekvésnek a nyomát. Milyen erők állnak a teljességre való törekvés kialakulása mögött? Minthogy bibliai eredetű és többnyire egyházi gyakorlatban élő műfajról van szó - a vallási erők mozgató szerepe áll kétségtelenül az előtérben, és amennyiben a vallási mozgalmak a XVI. században a társadalmi mozgás kifejezői, úgy, közvetve, ehhez is van közük. Azonban kimutathatjuk a társadalmi-gazdasági mozgatóerőket a világi zsoltárfordítások ágán, melyek az áttételesen megnyilvánuló humanista jegyekben az új típusu ember kialakulását, a polgárosodást jelzik.

Bogáti Fazekas Miklós a Zsoltárok könyvének első magyar feldolgozója,²⁹ megvalósítva ezzel, azt a kálvini elvet, mely

szerint a zsoltárokat a maguk teljes egészében strófás nép-
énekké kell átdolgozni.³⁰ Az 1582-ben elkészült munka forrá-
sait nem ismerjük. Az újabb kutatások szerint; Bogáti, tudós
teológus létére a héber nyelvet nem ismerte jól,³¹ és így
elvethetjük Khon Sámuel feltételezéseit a forrásokat illető-
leg.³² Bár a teljes zsoltárfordítás megvalósításában kezde-
ményező szerepet tölt be, más területeken – szemléletmódban,,
szerkezetben – még nagyon kötődik a zsoltárfordítók első nem-
zedékéhez, illetve egészen távol áll az egész folyamat főirá-
nyától. Áthatja őt is az egész XVI. század vallásos irodalmára
jellemző bőbeszédűség, a többszöri körülírás. Érdekes ebben a
tekintetben összevetni Szenczi Molnár Albert és Bogáti Fazekas
Miklós 100. zsoltárainak szövegét. A genfi zsoltár a bibliai
megfelelőjének gondolati csomópontjait hiven követve nyolc
versszakban foglalja össze. Bogáti ezeket a csomópontokat két-
két versszakkal beszéli körül, tehát kétszeresére bővíti az
eredetit. Ez azt eredményezi, hogy a zsoltár nála epika, leg-
többször historiás ének.³³ E jelenség gyökerét is az erős
énekmondó hagyományban kell látnunk. Ebből eredeztethetjük azt
a jellemvonást is, hogy szubjektív megnyilvánulást itt sem ta-
lálunk. Megőrzi a biblia ősi szellemét, melyből csak az unitá-
rius közösség nehéz helyzetére érezhetünk utalásokat.³⁴ Kom-
pozícióban is a Sztárai-Szegedi vonalat követi: a zsoltárok
elején kimondott általános igazságot bizonyítja, illusztrálja
a további részekben. Zsoltárfordításának előremutató elemeit
ilyen jól sikerült alliterációkban látjuk /25.zsolt./:

Az kiről nem tehetsz, azt bíz az istenre. 20.vsz.

Ha bűnnel nem bántod, ugy bizhatol benne.

Bizonnyal meghiggyed: rajtad leszen szeme.

Tovább lépve: 1589-ből találjuk a következő nyomot.

A Balassa-kódex egyik bejegyzése világosan tanuskodik nagyobb számú zsoltár átdolgozásának szándékáról.³⁵ Tévednénk azonban, ha azt hinnők, hogy Balassi istenes énekei a reformáció során fellendült vallásos énekköltészet részét alkotják. Miért fordul mégis Balassi Bálint a zsoltárok felé? A reformáció énekei vagy templomi éneklésre szánt dicséretetek, vagy pedig a reformáció tanításait propagáló didaktikus versezetek, melyek egy vallásos-társadalmi mozgalom céljait szolgálják, illetve az új egyházak gyakorlati szükségleteit elégítik ki.³⁶ Nem az ember, hanem az isten áll a reformáció templomi énekeinek középpontjában. A költők személyes érzései, indulatai megnyilvánulására pedig ott nyílt lehetőség, ahol arra a bibliai szöveg alkalmat adott: ³ ilyen volt a zsoltáráttdolgozás. Balassi Bálint nem isteni dicséreteteket akart írni, hanem az ember személyes lírikus gondjainak, mondanivalójának a megvallását kifejezni. A bibliai zsoltár nemcsak a reformáció írói számára nyújtott alkalmas szöveget az aktualizálásra, hanem a humanisták is olyan költői értékeket láttak benne, mely a reneszánsz individualizmusával, a személyes vallásossággal teljesen összhangban állott. Mivel már élete nehezebb szakaszaiban zsoltárokból fejezte ki gondolatait, és mivel jól ismerte Béza, Buchanan, Kochanowski humanista zsoltárait, most egy humanista psalterium létrehozására törekedett.³⁷ Zsoltárfordítási terveiben a magyar irodalomnak az európaihoz való felzárkoztatás gondolatát láthatjuk. A világi jellegű fordítási szándéknak pedig ez a lényege: ezért magasabb rendű ez, mint a prédikátorok szűk, felekezeti jellegű törekvései. Viszont Szenczi Molnár Albert zsoltárainak éppen a megvalósulás adja meg a jelentőségét. Zsoltárszerzői működése nyomán eddig ismeretlen hangú és átélésű parafrázisokat hoz létre. Vele jut el a zsoltárirás odáig, hogy énekeit val

költeményeknek nevezhetjük. Balassi Bálint nem egyházi ember, hanem izig-vérig humanista, kire a természet fogékonyan hat. Humanista költői egyénisége a zsoltárookban sem tagadta meg önmagát: hasonlatait a természetből veszi. Erre a hallatlan kezdeményezésre és önnállóságra a legkisebb példát sem találjuk századában /42.zsolt./:

Mint a szomju szarvas, kit vadász rettentett, l.s.
Hegyeken, völgyeken széllyel mint kergetett,
Ri, léh, s alig vehet szegény lélegzetet,
Keres kutfejeket.^{38.}

Az egyéni ihletésű személyes vallásos érzés annyira áthatja némely zsoltárát, hogy azokat gyülekezeti éneklés céljára a protestáns közösség eredeti formáiban nem tudja használni. Klaniczay hívta fel a figyelmet az "Óh én kegyelmes istenem" kezdetű zsoltárnak a Lugosi-kódexben megtalált új változatára.³⁹ Az eredeti és az új változat összevetése bizonyítja, hogyan alkalmazták Balassi Bálint verseit közösségi célokra:

Krit.kiad.:

Lug.kód.:

Hol az te irgalmasságod,	Hol az te irgalmasságod,
Kivel vertedet gyógyítod?	Kivel hived biztatod?
Hol az te erős jobb karod,	Hol az te erős jobb karod,
Kivel hived szabadítod?	Kivel népedet szabadítod?

Balassi Bálint nemcsak a teljes fordítás igényével előzménye Szenczi Molnár Albertnek, hanem előkészítette számára a terepet a művészi és változatos formák területén.

Balassi Bálinttal kell megemlíteni a világi zsoltárirás egy másik neves művelőjét, Rimay Jánost. Zsoltárainak egy része 1600 körül keletkezett és istenes énekei Balassiéval keverve jelentek meg. Az 50.zsoltárt éppen Rimay őrizte meg " Az nagy-

ságos Gyarmathó Balassa Bálintnak Esztergom alá való készülé-
te" című versének harmadik részébe beépítve. Rimay burkolt
politikai mondanivalóju zsoltáraival a reformáció és Balassi
Bálint vallásos liráját fejleszti tovább.

A teljes zsoltárfordítás egyre növekvő igényét, utoljára
a megvalósulás előtt, 1602 -ben Szilvás-Ujfalvi Andreko Imre
fogalmazza meg.⁴⁰ Ő az aki átvezet és megteremti a kapcsola-
tot a XVI. század zsoltárszerzői és Szenczi Molnár Albert között.
A fordítás szükségességét a XVI. századi zsoltárköltészet kri-
tikájából vonja le. Mi jellemzi szerinte ezt az időszakot? -
Még mindig nincs egy teljes psalterium a magyar reformáció ke-
zében. (Jellemző Bogáti Fazekas Miklós fordításának sorsára,
hogy sem Szilvás-Ujfalvi, sem Szenczi Molnár Albert nem tud
róla.) Hibáztatja a zsoltárok pontatlanságát, fordításokat i-
gényel és nem átdolgozást. Utolsó észrevétele: a már meglévő
énekek formailag silányak. A hiány pótlására ő maga is gondolt,
de a tulságosan nehéz feladatra végül is nem vállalkozott.
"Drága, hasznos és dicséretes dologban munkálkodnék" aki ezt
elvégezné. Talán ő is gondolt a gyermekkori barátára, akivel ké-
sőbb 1598-ban is együtt van Heidelbergben: - Szenczi Molnár
Albertre.⁴¹ Szenczi Molnár pedig olvashatta az 1602. évi deb-
receni énekeskönyvet. Két észrevételt hozhatunk fel emellett:
ugyanazokkal az érvekkel mutat egy teljes zsoltárfordítás
szükségességére, mint Szilvás-Ujfalvi és Skariczát csak innen
ismerhette.⁴² A genfi zsoltárok ígézetében élő Szilvás-Uj-
falvi Szenczi Molnár közvetlen hazai inspirátora. Skaricza u-
tán most már ő is felismeri azt a követelményt, hogy nem héber,
nem latin szövegekből kell újraalkotni a zsoltárokat, hanem egy
élő nyelv templomi gyakorlatában bevált parafrázisokat kell

lefordítani magyarra. A Heidelbergben megismert genfi zsoltárokhoz pedig valóban nem lehetett mérni a XVI. századi zsoltáraink zümét. — Zsoltárgyűjtemények kiadásával és a zsoltáréneklés fontosságának hangsúlyozásával ugyanazon törekvések harcosának látszik, mint nagy utódja: a magyar irodalom európaiasodásáé, a polgárosodásé. Nemcsak inspirátora Szenczi Molnárnak, hanem a későbbiek során hazai népszerűsítője és elterjesztője. Ő adja ki először nálunk a Psalterium Ungaricumot egy latin-magyar bilingvis kiadásban.⁴³

1607-ben pedig a Psalterium Ungaricum megjelenésével beért és megvalósult az a hosszú folyamat, melynek csirái az első prózai fordításokban jelentek meg, melyet különböző vallási és társadalmi mozgatóerők érleltek. A folyamatnak ezzel még nincs vége: 1627-ben születik egy újabb teljes magyar nyelvű psalterium — Thordai Jánosé, és ezután következnek az ellenreformációs gyűjtemények is.

M Á S O D I K F E J E Z E T

A Psalterium Ungaricum és magyar forrásai

I. A magyar zsoltárhatások

1. A fejezet célja és módszere

Miután történetileg végigtekintettünk a zsoltárfordítási tendenciák állomásain, kirajzolódott elénk a folyamat kibontakozásának egyre széledező háttere, történeti és társadalmi színeze. Kirajzolódott a zsoltárok művesi megformálásának oldala is, melyet emlekedő ivben rajzolhatunk meg a kezdetek primitivitásától a Balassinál jelentkező művészi erélyeken Szenczi Molnár Albert felé. Megállapítást nyert az is, hogy e szenczimolnári magaslat nem véletlen eredménye, hanem majd egy évszázad mennyiségi halmozódása csapott át minőségi változásba. Ez a mennyiségi- minőségi fejlődés egyben azt is jelenti, hogy ennek az előzménysornak bizonyos elemei, több-kevesebb értéke, továbbment az általunk vizsgált műbe, másrészt a zsoltárok összessége egy egységként állt e mű előzményeként. Habár Szenczi Molnár Albert Psalterium Ungaricumát a genfi zsoltárok nyomán hozta létre, elmondhatjuk, hogy alkotása a megelőző magyar zsoltárodalom szintézisét is jelenti. Vizsgálódásunk tárgya tehát: milyen fokban jelentettek segítséget a hazai előzmények a mű megszületéséhez.

Hol keressük azokat a legfontosabb jegyeket az előzményekben, amelyek számottevő módon beépültek Szenczi Molnár művébe? Turóczi-Trostler megállapítása szerint a Psalterium Ungaricum, mint nyelvi teljesítmény tükröztetett egy felekezet korlátain.^{1.} (Kiemelés tőlem.) - Ugy kell tehát vizsgálnunk a művet, mint nyelvi teljesítményt, mint a művészi magyar nyelvű kifejező-

képesség fejlődésének egy jelentős fokát. Az előző fejezetben már jeleztük Klaniczay nyomán, hogy a költői nyelv fejlődésében elsődlegesen meghatározó szerepet a különböző ószövetségi fordítások nyomán kialakuló bibliai nyelv játszotta. Ehhez járult hozzá a magyar nyelvűvé lett egyházi szertartások frazeológiájának kialakulása, mely szintén az első zsoltárfordítási kísérletekben forrta ki igazi alakját. Ezek alapján Szenczi Molnár Albert a genfi zsoltárok fordításakor egy bonyolult protestáns egyházi kifejezésrendszerhez volt kötve.

A biblia alapján tehát sajátos stilisztikai alakzatok formálódtak ki. Ezzel egyenértékű hatást jelent a lassan közösségivé váló protestáns frazeológia, és a már lefordított részek eleve adott szókincse. Célunk tehát, egyrészt, hogy ebből a szövegből felderítsük a *Psalterium Ungaricum*-ot és a megelőző magyar zsoltárok viszonyát, másrészt pedig, hogy a zsoltárok nyelvéről leválasszuk az előbb említett rétegeket, ami elősegíti az elsődleges forrás megközelítését.

Ha a XVI. század zsoltárai egységes előzményként is álltak Szenczi Molnár előtt, kiindulási pontnak vegyük mégis saját utalását az általa ismert szerzőkről és énekeskönyvekről. A *Psalterium Ungaricum* ajánlásában ezt írja: a már lefordított zsoltárok közül "az én tetszésem szerint a legszebbek az Szegedi Gergelyé és Sztárai Mihályé. Vadnak, Istennek hála, egyéb szép énekek is, melyekkel rakva az Debreceni anya sz. egyház énekeskönyve, az Bornemisza Péteré, Huszár Gálé és Böythe Istváné". Később Skaricza Máté nevét említi és Balassit idézi.² Az előbbi szerzők ismeretére és életközelségére utal egy korábbi nyilatkozata a magyar-latin szótárának ajánlásában, sőt ki is egészíti ezt a sort Szegedi Istvánnal.³

Mivel az egyénileg említett szerzőket is csak énekeskönyvbe gyűjtve ismerhette, kézenfekvőnek látszik az a módszer, hogy ezeket a nagyobb egységeket derítsük fel. Beythe István énekeskönyvét gyorsan elintézhethetjük: egyetlen ismert példánya eltűnt.⁴ Így anyagát nem ismerhetjük. Huszár Gál első énekeskönyvének megjelenését 1560 tájára teszik, tehát a XVI.század első felének énekeit tartalmazza. Viszont ez a kiadás is Beythe István zsoltárainak sorsára jutott. Komjátiban megjelent második énekgyűjteménye 1574-ben látott napvilágot. Ennek az énekeskönyvnek két változatával kell számolnunk: létezik egy un. I. és egy II. rész. Ez utóbbi az előbbit is magába foglalja, ezenkívül tartalmazza még az 1569-es kiadású Szegedi Gergely-féle énekeskönyv egy részét is. Bornemisza 1582-es gyűjteménye pedig Huszár Gál elveszett kiadásának egy részét foglalja magába.

A Szenczi Molnár Albertnél említett "Debreceni anya sz.egyház énekeskönyve" újabb problémásort nyit meg a különböző gyűjtemények anyagának egymásbamosódása révén. A legrégibb debreceni énekeskönyv 1569-ben jelent meg Szegedi Gergely gondozásában. Ez a kiadás azonban nem más, mint a Váradi énekeskönyv bővített ujranyomása, ez utóbbi pedig Méliusz gyűjteményének L.F.(Literátus Ferenc?) által javított és bővített változata. Mint már említettük, ennek az anyagnak egy része továbbment a Huszár Gál- és Bornemisza-féle énekeskönyvekbe. A Szegedi -féle énekeskönyv 1579-ben jelenik meg újra, ismét változásokkal; az 1590-es kiadásba már Bornemisza gyűjteményéből is kerül be néhány ének. 1590-től a debreceni énekeskönyveknek új típusa jelenik meg, melyet Gönczi György állít össze és amelyekhez ő ír előszót. Csúpnán az 1602-esből hiányzik a Gönczi]-prefáció a XVII.századi kiadásokban; ehhez, a már említett, Szilvás-Ujfalvi Andreko Imre

irt bevezetőt.^{5.}

Sajnos, e dolgozat esetében az énekeskönyvek kiadásának és anyagának ez az izgalmas problémája csak elméleti. Csupán a Huszár Gál- és a Bornemisza-énekeskönyv, valamint az RMKT zsoltárszerzői álltak rendelkezésünkre.^{6.} Így, bár nagyszámu fordítást elemeztünk, a vizsgálódás már emiatt sem teljes.

Immár ötven éve, hogy Császár Ernő a pozitivistá irodalomtörténet kedvelt módszerével, a szövegpárhuzammal hasonló kutatásokat végzett. Ebben az esetben azonban bizonyos mértékben indokolt ez a módszer, hiszen meglehetősen korlátozott számu fogódzó áll rendelkezésünkre. — Csakhogy magában a szövegpárhuzamban is milyen szempontokat vehetünk figyelembe? A vers-tani elemzést már Gáldi elvégezte. A magyar források tekintetében ez nem sok eligazítót adott, mivel Szenczi Molnár Albert versképleteit jobbára a genfi zsoltároktól veszi át.^{7.} A kültői képek boncolásába sem merülhetünk bele: ugyanis — ugyanannak a zsoltárnak, ugyanannak a gondolattartalomnak különböző változatairól van szó. Ha sok esetben óriási eltérések is vannak a variánsok között, az azonos képeket sohasem szabad feltétlenül elfogadnunk. Mivel kutatásunk központi területe a nyelv, a kifejezési eszközökhen és a kifejezési mód differenciálásában kell azt az archimédesi pontot megelélni, mely a vizsgálatokat eldönti.

Jelen esetben tehát a szövegpárhuzam ugyanannak a gondolat elmondásának az azonosságán illetve eltérésén nyugszik. Különbséget kell tennünk: az azonos helyzetben gyakran szereplő szókapcsolatok, mondatok egyezései, az azonos gondolat kényszerítő erejének hatásaként megnyilvánuló egyező szókincs, és két változat teljes megegyezése között. Természetesen e három

lehetőségből a legutólsó nyújtja csak a pozitív ismeretet, ez azonban azt is jelenti, hogy az előző kettőt is jeleznünk kell, és számon kell tartanunk. Szerepük az ellenőrzésre és kizárásra korlátozódik. Ezek a módszertani megjegyzések a fejezet második részére, a bibliai Zsoltárok könyve és a Psalterium Ungaricum viszonyának tárgyalására is érvényesek, ahol a probléma hasonló. — Nagyobb teret engedünk a kérdés vizsgálatának, mert Császár Ernőnél ez a rész kevésbé kidolgozott.

2. A nyelvi előkészítettség

Turóczi-Trostler Józseffel együtt valljuk a Psalterium Ungaricum kiemelkedő nyelvi teljesítményét, amely abban nyilvánult meg, hogy a kifinomult német és francia költői nyelv árnyalatait kellett átültetni a még igen pallérozatlan magyar nyelvre. Szükséges a későbbiek számára, hogy ezt a megállapítást kimozdítsuk az általánosságból: világosan kell látnunk ennek a nyelvi teljesítménynek az értékét.

Már az előzőekben kiderült, hogy az egyházi jellegű magyar nyelvű irodalom egyre szélesebb körökre terjeszkedik ki. Ez a szélesedő egyházi alkotói tevékenység pedig kialakította a maga bibliai fogantatású nyelvét. E nyelv kialakítása nemcsak a Károlyi-bibliára, hanem a korábban közkézen forgó latin szövegekre illetve magyar töredékekre is vonatkozik, és végsősoron a héber bibliára. A héber bibliai nyelv, a héber zsoltárok költői nyelvének fordulatai kerülnek különböző közvetítésekkel a magyar nyelvbe. Ezek a frázisok, fordulatok (melyek közben alkalmazkodtak a magyar nyelv természetéhez) már az első kísérletekben megjelennek, és hagyományozódnak tovább az egyházi műfajokban. Tudatosodtak ezek az új alakzatok és elengedhetetlen velejárói lettek az istenhez intézett

1930. 12. 10. Kézirat. Dr. P. P. Kézirat. 1930. 12. 10. Kézirat. 1930. 12. 10. Kézirat.

bármiféle megnyilatkozásnak.

Ezek alapján kell kijelentenünk, hogy Szenczi Molnár Albert számára a zsoltárokbeli tartalom megfogalmazásának egy része különösebb nehézséget nem okozott. Igaz, a bibliai fordulatok és frázisok egy jelentéktelen hányadát képezik az egész anyagnak, de ezen a területen már kész formákkal dolgozhatott: - a majd egy évszázadnyi előkészület után.

Melyek azok a helyek, amelyek a legerősebben sugározták szét az ujonnan meghonosított és kialakított nyelvi fordulatokat? Első helyen a Károlyi-bibliát kell megemlíteni. Hatása a korában betöltött szerepéből adódik: az első teljes magyar nyelvű bibliafordítás volt és a legelterjedtebb nyomtatott könyv. Ezenkívül nagy hatása volt az énekelt egyházi daloknak, melyek a szóbeliség révén hagytak maradandó emléket. Az énekekben belül, a Psalterium Ungaricum előtti zsoltárok nemcsak egy-egy frázist hordoznak, hanem ezek már azonos gondolati-tartalmi szituációban fordulnak elő. Még biztosabbá teszi ezeknek az elemeknek a továbbélését Szenczi Molnárnál az esetleges szövegben elfoglalt különleges helyük. Nagyobb nyomot hagyott az emlékezetben egy több tiszszakaszos ének első versszaka, mint a következők, és még emlékezetesebbek az első sorok. (Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint a dallamjelzések, melyek éppen ezekre a maradandó első sorokra utaltak.)

A frázis-típusok összeszámlálásánál nem áll módunkban kialakulásuk útját végigkísérni a héber eredetitől, a különböző nyelvi változatokon keresztül, a magyar alakig. Inkább leíró módon mutatjuk be azokat a leggyakoribb és legjellegzetesebb típusokat, amelyek Szenczi Molnár Albert rendelkezésére álltak. Ebben az esetben azt is figyelmen kívül hagyjuk, hogy milyen összefüggés van a Szenczi Molnár-szövegek és az előző

változatok között. Egyedül a nyelvi anyag, a nyelvi előkészítettség érdekel. Jóllehet e fejezet első felében a magyar zsol-tárhatásokkal foglalkozunk, azonban a mostani vizsgálódásunk-nál nem szűkitjük le így a kört. Egy-egy öszövétségi frázis elterjedtségét, önálló életre kelését éppen a zsoltárokon ki-vüli területekről fogjuk prezentálni.

a) Hallgass meg Ur Isten! - Leggyakoribbak az istenhez va-ló folyamodás formái, melyek felszólításokban jelentek meg. Természetesen, a megadott típusjelzés a különböző helyeken kü-lönféle bővitésekkel szerepel.

E típus első előfordulási helye között kell megemlíteni Huszár Gál-énekeskönyv ismeretlen szerzőjének a 4.zsoltárban leírt változatát.

Ismeretlen: Mikoron kiáltoc halgass meg engemet en igasságom-
nac Istene 1.s.

A Psalterium Ungaricumban:

Sz.Molnár: Én igasságomnak Istene

Hallgasd-meg én kiáltásom^{8.} 1.vsz.

Ennek egy másik változatát szintén megtaláljuk ebben az énekes-könyvben. A fohászkodó igazságának istene helyett, most a fo-hászkodó igazságát meghallgató isten - kifejezéseket használja a szerző. Nem nagy különbség ez, de az adott helyen csak ez a változat szerepelhet és nem az előbbi. Erről tanuskodik a 17.zsoltár.

Ismeretlen: Halgasd meg Ur Isten az en igassagomat 1.s.

Sz.Molnár: Hallgasd-meg igassagomat 1.vsz.

Nagy számban sorolhatjuk még azokat a helyeket, amelyekre az azonosan bővített változat a jellemző. Főleg a Károlyi-biblia ezeknek az alakzatoknak a tárháza. Felszólítanak a kiáltás

/61.zsolt.: Károlyi-b. 1.vsz., Sz.Molnár 1.vsz./, a könyörgés

/54.zsolt.: Károlyi-b. 1.vsz., Sz.Molnár 1.vsz.; 39.zsolt.:

Károlyi-b. 12.vsz., Sz.Molnár 8.vsz./, a kérés /30.zsolt.:

Károlyi-b. 10.vsz., Sz.Molnár 7.vsz./ meghallgatására. Találkozunk egy olyan alakkal is, amelyben az isten megnevezése alkotja a jellegzetességet. A 80.zsoltárban:

Károlyi: Ó Izraelnek pásztora hallgasd meg ...^{9.} 1.vsz.

Sz.Molnár: Hallgasd-meg Izrael pásztora 1.vsz.

Az alakzat nem maradt meg csupán a protestáns frazeológiában, megtaláljuk a katolikus Nyéki Vörös Mátyásnál a 102.zsoltárban.

Ny.Vörös: Vram, hald megh szómat^{10.} 1.s.

Gondolhatunk itt protestáns hatásra is, de nem szabad figyelmen kívül hagyni annak az eredetinek a szövegét sem, amelyből Nyéki Vörös fordít, - az is erősen köti ehhez a formához. /Vulgáta: Domine exaudi orationem meam^{11.}, 2.vsz./

E frázis széles elterjedtségét jelzi, hogy Homonnai Bálint vallásos jellegű Cantio Optima című versében is megtaláljuk. Itt lehetünk tanúi az egyházi műfajokból kilépő bibliai fogantatású nyelvezetnek.

Homonnai: Igaz vagi, Ur Isten, igeretődben

Megh halgaz engömet köniörgesömben^{12.} 41-42.s.

b) Hajsd füleidet hozzám! - Ez is igen kedvelt formája a héber költői nyelv nyomán kibontakozó anyanyelvi zsoltároknak. Károlyi és Szenczi Molnár előtt már két szerzőnél is megtaláljuk a 31.zsoltárban ezt a frázist.

Névtelen: Hajts énhozzám füleidet^{13.} 9.s.

Tesini : Siess hajtani füleidet^{14.} 8.s.

A zsoltárnak ez a helye így szól a Károlyi-bibliában:

Károlyi: Hajts hozzám az te füledet 2.vsz.

Egy ilyen előkészítés után már nem is látszik véletlennek a Psalterium Ungaricum sora ugyanezen a helyen:

Sz.Molnár: Hajtsd én hozzám Uram füledet 2.vsz.

Megtaláljuk még ezt az alakot a 71./Károlyi-b. 2.vsz., Sz.

Molnár 2.vsz./ és a 102.zsoltárban is /Sz.Molnár 1.vsz./.

Az utóbbinál mutathatjuk fel ismét a világiakra való kisugárzást. Wathai Ferenc XXII.énekében, a saját vigasztalására készített zsoltárparafrázisban így használja:

Haitz le füleidet es Terg' Irgalmassagra¹⁵. 3.s.
Báthori Boldizsár is felhasználja az új frazeológiát:

Füleidet haitsd hozzám¹⁶. 1.s.

Kilépett a frázis a bibliai keretből és a hasonló jellegű rab-énekbe is jól beilleszthette a szerző. További erősödését jelzik Petki Jánosnak Virtusról és Voluptásról szóló énekében való előfordulása. E moralizáló éneknek már semmi köze a bibliához, a zsoltárokhoz. A vers 1608-ban született, ennek ellenére fontos dokumentuma a nyelvi előkészítettségnek.

Petki: Haycz ide azért mar hallasra filedet¹⁷. 230.s.

c) Engemet ne feddj meg ! - E frázis első helyei között említjük Szegedi Gergelyt és a Huszár Gál-énekeskönyv ismeretlen szerzőjét. Mindketten ugyanabban a zsoltárban, a 7.-ben, és közel ugyanazon a helyen használják.

Szegedi: Hatalmas Isten nagy haragodban kérlek ne feddj engem¹⁸. 4.s.

Ismeretlen: Ur Isten a te nagy haragodban ne fedgy meg engemet¹⁹. 1.s.

A bibliában is ugyanitt szinte változatlanul a frázist.

Károlyi: Uram, ne feddj meg engem haragodban 1.vsz.

Egészen hasonló formában megvan még Szegedi 38.zsoltárában /5.s./ és természetesen Szenczi Molnár megfelelő változataiban. Ez a frázis is túllép egy felekezeti korlátain és a költői nyelv közkincsévé válik. Nyéki Vörös Mátyás szintén ebben a két zsoltárban /6. és 37.zsolt./ alkalmazza:

Meg ne fedgy engemet

Vram fel geriedet

Haragodnak tűzében.

1-3.s.

d) Boldog az olyan ... - Ez a frázis sem új keletű a Psalterium Ungaricum idején, hiszen már Szegedinél felfedezük a 112.zsoltárban.

Szegedi: Bódog az olyan ember ő lelkében,

Aki az Istent hiszi beszédében

1-2.s.

Párhuzamosan előforduló alakokat idézhetünk a 128.zsoltárból Károlyitól, Miskolci Csulyaktól és Szenczi Molnártól.

Károlyi: Boldog az ember az ki féli az WRat

1.vsz.

Hogy mennyire nem véletlenül előforduló alak ez Szenczi Molnárnál, arra a kortárs Miskolci Csulyak példája a legmeggyőzőbb:

Boldog ember az Urat ki féli erőssen ²⁰. 1.s.

Végül pedig a Psalterium Ungaricum változatát látjuk:

Sz.Molnár: Boldog az ember nyilván

Ki az Istent féli

1.vsz.

e) Hozzád felkiáltak ! - A 28.zsoltár három változatából állíthatjuk elő ezt a típust. Először Sztárainál találjuk:

Mostan hozzád felkiáltak felséges Uristen ²¹. 1.s.

folytatódik a bibliában:

Károlyi: Te hozzád kiáltoc WRam

1.vsz.

A sort pedig Szenczi Molnárral zárjuk le:

Hozzád kiáltok kegyes Uram

1.vsz.

Megtaláljuk még ezt a frázist a Psalterium Ungaricum keletkezése körüli nyelvben, két zsoltárparafrázisban. Az egyik Homonnai István 18.psalmusa 1581-ből:

Fel kyaltok azerth az en wramhoz^{22.}

13.s.

A másik pedig már az említett Wathay-ének, mely a 102.zsoltár átdolgozása. Ő már megbontja a frázis kialakult formáját, de kétségtelen, hogy ismert utakon jár, amikor így használja:

Wathay: Hozad Seregek Vra kiáltok: merth nagi Bura,

Jutottam: siralomra es nag' ohaytasra

1-2.s.

f) Áldjátok az Urat ! – Olyan típus ez, amelybe több hasonló tartalmu, de különböző formában megjelenő frázist vontunk össze. Leggyakoribb alakja azonban a fenti jelzés. Első emlékei közül való Huszár Gál énekeskönyvének ismeretlen szerzőjétől eredő 144.zsoltár.

Ismeretlen: Áldott az Ur az en erősségem

1.s.

Ugyanez a hely Szenczi Molnár Albertnél:

Áldott az Ur, ki kezemet tanítja.

1.vsz.

Ebben az alakban találjuk a 68./Károlyi-b. 19.vsz., Sz.Molnár 10.vsz. /, a 41.zsoltárban /Károlyi-b. 13.vsz., Sz.Molnár 7.vsz./. Felszólító alakban áll a 103.zsoltárban három helyen is /Károlyi-b. 1.vsz., 19-20.vsz., Sz.Molnár 1.vsz., 10-11.vsz./ és a 66.zsoltárban /Károlyi-b. 7.vsz., Sz.Molnár 4.vsz./.

Ennek a felszólításnak egy funkciójában azonos, de más formájú alakja is feltűnik. Ismét a Huszár Gál-énekeskönyv ismeretlen zsoltárszerzőjét vesszük. A 117.zsoltárban:

Ismeretlen: Diczerietec minden poganoc az Ur Istent

Diczerietec ötet minden nepec

1-2.s.

ennek megfelelője az 1607-es teljes fordításban: /107.zsolt./

Sz.Molnár: Az Urat minden nemzetek

Ditsérjétek minden népek 1.vsz.

A bibliában sem ismeretlen:

Károlyi: Ditsérjétek az Urat, mert jó 1.vsz.

Harmadik változata e típusnak az a forma, amikor a "magasztal" igével fejezik ki a tisztelet módját. Ez az alak is korán kialakult. Most a 145.zsoltár az, amely lehetőséget ad a szerzőknek, hogy használják ezt a frázist. A XVI.század közepén elsők között Németi Ferenc szólaltatja meg:

Nagy hálaadással magasztallak téged én Istenem²³ 1.s.

Nem sokkal később Huszár Gál énekeskönyvében is megjelenik egy ismeretlennél:

Ismeretlen: Fel-magasztallac tegedet Ur Isten, en Királyom:

Es aldom az te neuedet mind öröcke 1-2.s.

Ez az alakzat egyben egy negyedik formának is a képviselője, szerkezete következtében. Kétszeresen fejezi ki isten áldását és magasztalását egymás mellett. Ez a kétszer ismétlődő gondolat így jelenik meg Szenczi Molnárnál:

Magasztallak téged én Istenem

Oh én Királyom, neved tisztelem 1.vsz.

Érdekes, hogy ez a bibliai eredetű gondolatpárhuzam elég hamar behatol a világi lírába. Erről tanuskodik Hegyi Pál éneke /Magyar országnac panassza/ a XVI.század utolsó évtizedéből.

Hegyi: Diczerünc mindnyájan szent gyülekezetben,

Magasztallyuc neved szép éneklésekben,²⁴ 42-43.s.

A Psalterium Ungaricum létrejöttének idején Wathay is felhasználja ezt az alakzatot a 20. énekében:

Magasztallak szent Vrr, ky uag' Menniegben,

Es diczerlek Isten az nag' felsegben 1-2.s.

Az un. halleluja-zsoltároknak ez a dicsérő-magasztaló lényege kényszerítette Szenczi Molnárt, hogy hűen tolmácsolja ezeket a helyeket, de a fordulat már nem volt ismeretlen számára.

g) Tarts meg Uram ! - Legkorábban a Bártfai énekeskönyvben megőrzött Balassi-zsoltárparafrázisból idézhetjük /54. zsoltár/.

Balassi: Az te nagy nevedért tarts meg én Istenem²⁵. 1.s.
Szenczi Molnár 54.zsoltárával összevetve csak ezt az egyetlen közös pontot találtuk. Tehát a XVII.század elején egy félévszázados multa tekint vissza a frázis.

Sz.Molnár: Tarts-meg Uram Isten engem

És szent nevedért védelmezz-meg 1.vsz.

Több helyen is előfordul: a 12./Károlyi-b. 1.vsz., Sz.Molnár 1.vsz./, a 16.zsoltárban /Károlyi-b. 1.vsz., Sz.Molnár 1.vsz./
Ez a frázis sem marad meg az egyházi műfajokon belül. Hegyi Pál előbb idézett éneke azt jelzi, hogy az istenhez intézett panaszban szinte a zsoltárok módjára használható a frázis.

Hegyi: Az te nepeidet hatalmas Ur Isten,

Tartsd meg az hitőtlen nemzetsegec ellen 5-6.s.

Beilleszthető azonban minden olyan helyre is, ahol valami felsőbb lényhez kell fordulni az életben maradásért. Így használta a szerelemhez intézve, teljesen világi környezetben a "Megh hal az Cupido " kezdetű ének szerzője:

Tarch meg életemet²⁶. 56.s.

Ennek a frázisnak létrejön egy magyar nyelvű bővülése, melyet Szenczi Molnár is folytat. A biblia megfelelő helyén nem találjuk azt a kettős kérést, amelyet Sztárai így fogalmazott a 12. zsoltárban:

Sztárai: Szabadíts meg és tarts meg uram Isten ! 1.s.

h) Hálát adok az Urnak ! - Huszár Gál énekeskönyvében állnak az első ilyen alakok. A 111.zsoltár ismeretlen szerzője írja:

Ismeretlen: Hálát adok az Ur Istennec tellyes szüvemből 1.s.
Figyelemre méltó mennyire készen veszi át ezt az alakot a Psalterium Ungaricum szerzője.

Sz.Molnár: Hálát adok Uram néked,
Tellyes szivből áldlak téged 1.vsz.

i) Irgalmazz Ur Isten ! - Már a XVI.század közepén megvan István deák 57.zsoltárparafrázisában.

István: Irgalmazz, Ur Isten, immáron nékem²⁷. 1.s.

A frázis továbbélését látjuk a Huszár Gál-énekeskönyv ismeretlen szerzőjénél ugyanebben a zsoltárban. Kibővül a gondolat nála, Érdemes számontartani, mert pontosan ugyanebben a formában használja fel Szenczi Molnár Albert.

Ismeretlen: Irgalmazz Ur Isten ennekem, irgalmazz ennekem
Mert te benned bizik az én lelkem 1-2.s.

Eddig a frázis létezését és kialakulásának egy állomását a leghatásosabban a bibliából vett példával tudtuk bebizonyítani. Most viszont nem egészen illik a sorba a biblia.

Károlyi: Könyörülj rajtam Isten, könyörülj rajtam,
mert te benned bizik az én lelkem 1.vsz.

Megvan az ismételt kérés, de más szavakkal. A gondolat második része már a korábbi magyar frázisalakzatból is táplálkozhatott, és így már egészen világos Szenczi Molnárnál a változatlan alak.

j) Az utolsó csoportban még néhány olyan jellegzetes alakzatot tekintünk át, amely fontos bizonyítéka a magyar nyelvi

előkészítettségnek. Az isteni védelem kifejezésére alakult ki a héber eredetiből leszármazott alak a 34.zsoltárban:

Károlyi: Táhort jár az WR angyala az ötöt félők környül 7.vsz.

Ugyanebben az időben megjelenik ez a frázis Bornemisza Váci Menyhárt énekében . Itt nem a bibliai zsoltár gondolatmenetébe kapcsolódik, hanem önnállóan áll.

B.Váci: Paranczol szent angyalinak,

Hivek környül táhort járjanak²⁸.

49-50.s.

Majd 1606-ban Szenczi Molnár is felhasználja:

Az Isten Angyali

Hivek környül táhort járnak

4.vsz.

A héber kifejezésmód az embereket segítő, éltető istent "forrásnak" nevezi. A régi magyar nyelv "kutfővel" jelölte ezt a fogalmat. Sztáraival kezdhethük a sort:

Ezt azért vallom, mert nálad vagyon életnek kutfeje

37.s.

Ugyanennek a zsoltárnak /36./ a bibliai változatában szintén megvan a frázis.

Károlyi: Mert nálad vagyon az életnek kutfeje

9.vsz.

Balassi is használja zsoltáraiban. /42.zsolt.4.s./. Később pedig Wathaynál bukkan elő. Az ő példája kettős tanulságot nyújt: egyrészt, a szerencsétlen fogoly életrajzát ismerve, nem hathatott Szenczi Molnárra, a másik pedig, ami ebből következik, hogy a XVII.század eleji köztudatban kellett élnie a frázisnak. Az egyik előfordulási hely: Szekes Feiervar vezeserül valo historia című éneke.

Wathay: Ígaz elő kutfü Iduezéthö Jesus

2.s.

A másik pedig a Fordecz mar Istenem szenth szömeydeth roám kezdetű éneke.

Wathay: Im kuttfeieknekis Ereytt the hordozod 16.s.

Viszont egységes szál húzódik Sztárain, Károlyin keresztül
Szenczi Molnárig. Ismét a 36.zsoltárt idézzük:

Sz.Molnár: Nálad az életnek kut-feje 3.vsz.

Isten gyakori megnevezéséből vegyünk egy másik elterjedt
frázist. A biblia 84.zsoltárában találjuk:

Károlyi: Mely igen szerelmetesec az te hajlékid, ó seregeknek

WRa 1.vsz.

Ez az alak a héber megnevezés szó szerinti fordítása.²⁹ Szenczi Molnárnál ugyanitt kissé módosul: Óh seregeknek Istene /1.vsz./.Ebben a formában él tovább a XVII.század eleji költői nyelvben Bakos Jánosnál /Izrael igazgatója, 41.s./.³⁰

Néhány jellegzetes mondat szerkezet is elterjedt a héber, vagy bibliai nyelv révén. Egyik sajátossága ezeknek a mondatoknak a "mert" magyarázó kötőszóval való mondatkezdés. Az ilyen mondatok a megelőző terjedelmes gondolatokhoz kapcsolódnak, viszont éppen a nagy terjedelme miatt elhomályosul a magyarázó kapcsolat. Ennek következtében ezek a "mert"-es szerkezetek viszonylagos önállóságot kaptak, és sajátos jelleget adtak a szövegnek. A 32.zsoltárban találhatunk egy ilyen mondatot. Előbb nézzük fordításban az eredetit: Mert nappal is meg is éjjel rám nehezedett a kezéd³¹. /4.vsz./. A XVI.-XVII.századi megfelelőkön végigtekintve a következőket látjuk:

Károlyi: Mert éjjel és nappal nehezedik vala én rajtam az te

kezéd 4.vsz.

Sz.Molnár: Mert éjjel nappal kezéd nehéz volta 2.vsz.

Ny.Vörös: Mert éjjel és nappal

Szent kezéd ostorral ... 13-14s. /31.zsolt./

Hogy mennyire súlyos kötelezettséget rótt a fordítóra ez a

szerkezet, azt nemcsak a magyar, hanem néhány idegen példa is bizonyítja.

Marot: Car jour et nuit ta main dure ai senti ³¹ 2.vsz.

Lobwasser: Dann deine hand auf mir schwer nacht und tage ³².4.vsz.

Spethe: Dum me manus mole tua grauatum

Noctu perembat par diemque stratum ³². 2.vsz.

Ezek szerint tehát nemcsak a magyar nyelv gazdagodott, hanem az európai nyelvek is, és nemcsak egy héber nyelvi sajátosság honosodott meg nálunk, hanem egy nemzetközi is.

Egy másik jellegzetes bibliai szerkezet az "azért" következtető értelmű rámutató szóval bevezetett mondat. Ez a mondatfajta általában az utolsó versszakokban szerepel, ahol a szerző az előzőleg elmondottakból vonja le a tanulságot. Gyakoriságukkal és az előfordulási helyük meghatározottságával ezek a mondatok is önállóvá váltak. Szintén a 32.zsoltárban találunk erre példát:

Sz.Molnár: Örüljetez azért az Ur Istenben 6.vsz.

Ugyanez Nyéki Vörös Mátyásnál:

/31.zsolt./ Azért örüljetez,

És dicsekedgyetez,

Igazak az Istenben

52-54.s.

Ez is a héberből indult és nemzetközivé lett mondattípus. (Marot: Or ayez donc de plaisir ... /6.vsz./, Lobwasser: Derhalben wollt ihr euch ... /6.vsz./, Kochanowski: Przeto w nadzieje Panska uz wajcie ³³./35.s./) A nemzetközi frázisok átvételében és kialakításában pedig a magyar nyelvnek az európai szint felé való emelkedését kell látnunk.

Csak a leggyakoribb és legjellegzetesebb fordulatokat és frázisokat próbálták vázolni, hogy érzékeltessük a valóban létező nyelvi előkészítettséget. Ezenkívül még nagy számban lehetne kimutatni öszörvetségi eredetű nyelvi alakzatokat, azonban az összeszámlálásban és a helymegjelölésben nem törekedtünk teljességre. Célunk az volt, hogy körvonalazzuk Szeneci Molnár Albert nyelvnek azt a rétegét, amely már a magyar költői nyelvben (ha lehet ezt így mondani) rendelkezésére állt. Láttuk, szép számmal akadtak hasonló alakzatok, azonban következtetést ennyiből nem vonhatunk le. Ha német vagy francia változattal vetjük szövegünket össze, ezekkel is ugyanennyi kapcsolatot mutathatunk ki. Az eredet, az elsőbbség eldöntéséhez több változat legkörültekintőbb párhuzamba állítására van szükség. Azt azonban sohasem szabad szem elől téveszteni, hogy a nyelvnek ezen a terén Szeneci Molnár kész anyagot használhatott fel. Az adott helyeken a kiváltó okokról (egyik vagy másik idegen alak hatásáról) gondolkozhatunk, de a magyar primér volta az tény.

A nyelvi előzmények mellett fény derült az un. bibliai ihletettségű nyelvre. Nem más ez, mint a héber költői nyelvből eredő képek, fordulatok, állandó megszólítások magyar változata. Szokatlanságukkal, szemléletességükkel élénkítették a stílust. Először a zsoltárokból egy-egy frázis pontosan meghatározott helyen létezhetett. Nem egy esetben láttuk azt, hogy később kiszakadtak ebből a meghatározottságból és bekerültek más vallásos jellegű versekbe, míg végül közkincsé válásukat a világi lírában való megjelenésük jelzi. Az általunk áttekintett időszak a folyamat kezdetét jelenti. A nagy népszerűségnek örvendő Psalterium Ungaricum még az elkövetkezőkben fogja kifejteni hatását az új keletű bibliai nyelv terjesztésében.

3. A magyar zsoltárhatások osztályozása

Ismételten hangsúlyoznunk kell, hogy abszolút teljességre nem törekedtünk, de nem is állt módunkban. Az előző fejezetben vázolt fejlődési sornak csupán egy töredékével foglalkozunk. Nincs szándékunkban a Károlyi előtti prózai zsoltárokkal foglalkozni. Talán helyesebb is a szándék helyett az objektíve meghatározó lehetőségekről beszélni. Ezek pedig, mint már említettük az RMKT, az 1574-es Komjáti és az 1582-es detrekői énekeskönyvek zsoltárányaga.

A zsoltárhatások osztályozása formális, az előbbiekben ismertetett szempontok alapján történik. ²

A./ A magyar zsoltárok elsődleges hatása

Milyen kritériumokat tarthatunk szem előtt a magyar zsoltárok elsődleges hatásoknak a megítélésénél? – Párhuzamba állítjuk a magyar nyelvi megfelelőket és az azonosságok, illetve eltérések lemérésére azt az alapot vesszük mércéül, ahonnan Szenczi Molnár fordított, a genfi zsoltárokat.¹ Ezeknek is mindkét változatát: a franciát és a németet. A kategória ismérveit azok a sajátosságos, meghatározó erővel rendelkező mondat-, szókapcsolat- vagy szóhasználati egyezések alkotják, amelyek nincsenek meg a genfi zsoltárokból. Számuk a zsoltárok szövegének mennyiségéhez képest elég kevés, de számunkra ezek a legértékesebbek. – Természetesen, az elmondottak feltételezik egy, vagy több énekeskönyv meglétét Szenczi Molnár Albert birtokában. Erről azonban konkrét ismereteink nincsenek, erre sehol sem utal. Az ismert énekeskönyvekről tudunk, és közvetve Szilvás-Ujfalvi debreceni énekeskönyvére is következtethetünk /lásd 15. old./ . Ezek a hiányos ismeretek nem zárják ki a feltételezés

Milyen szemérmes feltevések!
ellenkezőjét. Sőt, az alant felsorakoztatott példák fognak éppen emellett tanuskodni.

Nézzük a kategóriába tartozó párhuzamokat. Szerzők szerint csoportosítjuk a példákat. Sztárai 10.zsoltára így hatott:

Sztárai: Sőt az ő szája mindenkor rakva káromlással /22.s./

Sz.Molnár: Átokkal, szitokkal rakva szája /4.vsz./

Itt meghatározó szerepet a "rakva" határozói igenév játszik.

Azonnal kitüni ez az idegen nyelvi párhuzamokból:

Marot: D'un parler feint, plein de déception

Le faux perjure est toujours embouché /4.vsz./

Lobwasser: Die worte seines mundes sind erdicht,

Und woll betrugs, fluchs und meineidigkeit. /4.vsz./

A franciában "eldugaszolva", a németben pedig "teli" jelentésű szavakkal fejezik ki ugyanazt az értelmet. A magyar szövegek tömörsége is Sztárai mellett szólnak. - Ugyanebben a zsoltárban találjuk ezt a másik egyezést:

Sztárai: Felséges Isten!Törd meg immáron hitetlenek jobbkezét. /43.s./

Sz.Molnár: Törd-meg az istentelenek karját ... /8.vsz./

A genfi zsoltárban:

Marot: Brise la force et le bras plein d'exez

Du malfaiteur unique et reprouvé /8.vsz./

Lobwasser: Zerbrich der bosheit ihren arm und stürk /8.vsz./

A hasonlóan használt "törd-meg" ige vall Sztáraitra.

A 12.zsoltárban ezeket a részeket állithatjuk párhuzamba:

Sztárai: Mert oly tiszták az Istennek beszédi

/Kiket hiszhék az Istennek hivei,/

Igazak és szintén oly igen tiszták,

Mint az ezüst kit földből elválasztanak,

Az ötvösök kohókban olvasztottak.

És hétszer megeresztvén tisztítottak 27-32.s.

Sz. Molnár: Az Istennek mondásai oly igazak,

Mint a drága ezüst, kit a tűzben

Az ötvösök kohókban tisztítottak,

És hétszer megeresztettek szépen 6.vsz.

Figyeljük meg Lobwassernél, illetve Bézánál ezeket a kulcs-
szavakat: "ötvösök kohókban" és "megeresztettek".

Béza: Certes de Dieu la parole se treuve,

Parole nette, et tres pure est sa voix:

Ce n'est qu' argent affiné á l' épreuve.

Argent au feu épuré par sept fois. 6.vsz.

Lobwasser: Gleichwie das silber siebenmal durchlassen,

Gar rein gelautert in dem efen wird

Durch feuersglut, also auch gleichermassen

Ist Gottes wort bewäret und probirt. 6.vsz.

nem találjuk, tehát ez a tény helyezi Sztárai szövegét a genfi
zsoltárok elé.

Tovább szaporíthatjuk a sort, hol a döntő érv egy jelleg-
zetes szókapcsolat: Sztárai 15.zsoltárában ezt látjuk:

Sztárai: Igaz ellen ajándékot nem vészen 33.s.

Sz. Molnár: Az ártatlan ember ellen

Ajándékot ő nem vészen. 5.vsz.

Az "ajándékot vészen" kapcsolat elő sem fordul az eredetiekben:

Marot: Que le droit d'autrui ne vendra 5.vsz.

Lobwasser: Der sein geld anderen nicht ausleicht,

Um wucher und gesuch zutreiben,

Noch wieder die gerechtigkeit. 5.vsz.

Ismét Sztárainál a 25. zsoltárban találjuk:

Sztárai: Megvigasztal engem te pásztori vessződ és te pász-
tóri botod /25.s./

Sz.Molnár: Vessződ és botod megvigasztal engem /2.vsz./

Marot: Puis ta houlette et conduite m'affeure /2.vsz./

Lobwasser: Dein stab mich tröst, mit dem du pflegest zu lei-
ten. /2.vsz./

Mint látjuk az ellenőrző változatokból, itt a "vessző" szó
az, amely többletet jelent a magyar szövegben.

És nézzünk még egy utolsó Sztárai-zsoltárt, a 34.-et:

Sztárai: Lám Istennek angyala mind tábort jár /25.s./

Sz.Molnár: Az Isten Angyali

Hívek környül tábort járnak /4.vsz./

Itt pedig "tábort jár" kifejezés hiányzik az eredetiekből, ami
ujra csak Sztárainak ad előnyt:

Marot: Les Anges ont planté

Leur camp tout a l'entour de ceux

Qui craignent Dieu ... /4.vsz./

Lobwasser: Der lieben engel schaar

Sich lögert stark um die umher /4.vsz./

Feltétlenül Szegedi Gergely ismeretére mutatnak a 6.zsol-
tárnak ezek a sorai:

Szegedi: Elnedvesitem az én ágyamat könnyhullatásimban.

Nyoszolyám immár nagyon eláradt az én siralmimban.

/26-27.s./

Sz.Molnár: Könnyhullatásimmal

Nedvesitem ágyamat,

Áztatom nyoszolyámat

Sűrű siralmimmal.

/6.vsz./

A közös szókincset máris megállapíthatjuk, és ebben az esetben is ez lesz a döntő. A franciában és a németben is csak a hasonló gondolati tartalmat ismerjük fel:

Marot: Et en eau goute a goute
S'en va ma couche toute
Par si fort larmoyer 6.vsz.

Lobwasser: Für angsten und beschweren
Mach ich mit meinen zahren
Mein lager ganz dur nass. 6.vsz.

Kecskeméti Vég Mihály híres 55.zsoltárának finom költősége erősebben sugározhatott a magyar szövegből, mint a genfi zsoltárokból. A feltételes mód és a szárnyak birtoklása az a két lényeges jegy, mely megegyezik a két szövegben és különbözik az idegen változatoktól.

K.Vég: Hogyha énnekem szárnyam lett volna
Mint az galamb elröpültem volna. 13-14.s.

Sz.Molnár: Oh ha szárnyaim lehetnének,
Mint a' galamb ha elrepülhetnék 4.vsz.

Bizonyítsuk az előbbi állítást a francia és a német megfelelőikkel:

Béza: Las! qui me donnera des ailes,
Comme aux craintives colombelles:
Afin de m'envoler bien vite. 4.vsz.

Lobwasser: Ach! könnt mir jemand flügel geben,
Das ich könnt in dem lüftchen schweben. 4.vsz.

E kategória utolsó példáját nézzük Huszár Gál énekeskönyvéből, egy ismeretlen szerző 114.zsoltárában.

Ismeretlen: Az hegyec fel-szőkdösne, mint az kossok:
Es az halmoc mint az iuhoknac baranyi 3-4.s.

Sz. Molnár: Az hegyek szökdöstek, mint a' kosok,
És a' halmok mint a' juh bárányok 2.vsz.

Nézzük a próbát:

Béza: Comme moutons montagnes ont sailli,
Aussi en ont les coustaux tressailli,
Coutume agnelets en crainte 2.vsz.

Lobwasser: Die berg aufhüten wie die schäfelein,
Die hügel wie die jungen lämmerlein,
Noch in die höh auffprungen. 2.vsz.

A tájékozódást itt a "szökdösnek" és a "kosok" jelentésű szavak segítik elő. Az előbbi megfelelője teljesen hiányzik ezekből a változatokból. Láthatunk még egy kritikus szókapcsolatot: "iuhoknac baranyi" és "juh bárányok", melyek tovább erősítik a 114. zsoltár ismeretének feltételezését.

B./ A frázisok problémája

Itt, a frázisok problémájánál kell a különböző hatások lélektani mechanizmusáról szót ejteni. Olyan hatások ezek, melyek nem közvetlenül az énekeskönyv szem előtt tartásával kerültek Szenczi Molnárhoz, hanem, és legtöbb esetben így történt, a protestáns szertartások, a vallási művek nyelvezete nyomja rá bélyegét meghatározólag a kifejezőkészségre. Különösen érvényes ez az azonos helyzetben, gyakran egymás mellett álló szókapcsolatokra, esetleg egész mondatokra, melyek a protestantizmus magyarnyelvűségével egyre inkább kialakulnak és az egyházi szertartásokkal és nyomtatványokkal mind szélesebb körben terjednek el. Az iskolai oktatás magvát képező teológiai ismeretek pedig bevésztek nem egy zsoltárt, vagy zsoltárrészletet Szenczi Molnár emlékezetébe és átítatták tudatát a megcsontosodott kifejezésekkel, frázisokkal.

a./ A frázisok eredete bonyolultan összetett kérdés.

Többségében nemzetközi fejlődés eredménye, mely végső soron a különböző latin változatokon keresztül visszanyulik a héber nyelvű bibliáig. A magyar megfelelők többsége szó szerinti fordítással keletkeztek. Azonban itt is elkülöníthetünk egy szűk réteget, amely önálló magyar fejlődésnek mondható. A kritériumok ugyanazok, mint az előbbi rétegnél: a két változat azonos eltérését fogadjuk be ebbe a kategóriába.

Most is Sztáraiival kezdjük a sort. Látni fogjuk már az első példán, hogy ezt az önálló magyar frázist bizonyos fenn tartásokkal kell fogadnunk. A 34.zsoltár változataiban ezek a sorok felelnek meg egymásnak:

Sztárai: Mindenkoron áldom én az uramat 1.s.

Sz.Molnár: Mindenkoron áldom az Urat ... 1.vsz.

Az idegen nyelvi megfelelők pedig:

Marot: Jamais ne cesseraí De magnifier le Seigneur 1.vsz.

Lobwasser: Ich will nicht lassen an Des Herren lob... 1.vsz.

Itt szemben állunk azzal a világos helyzettel, mikor a magyar változatok megegyeznek és mindkét genfi variánstól eltérnek.

Azonban magára a magyar alapra nem mondhatjuk rá, hogy tisztán hazai fejlemény, mert másutt ugyanennek egy értelmileg közelebb álló német vagy francia sor felel meg.

Többet mond Sztárai 12.zsoltárának ez a frázisa:

Sztárai: Szabadíts meg és tarts meg uram Isten! 1.s.

Sz.Molnár: Szabadíts-meg és tarts-meg Uram Isten 1.vsz.

Az eredeti német-francia változatokkal csupán annyi az összefüggés, hogy mindkettőben kérésről van szó, pedig a frázisok zömének éppen a szó szerinti fordítás az alapja.

Marot: Donne secours Seigneurs, il en est heure 1.vsz.

Lobwasser: Gewhar mich, Herr! Lass mir bald hulf zukommen

1.vsz.

Ugyanilyen értékű Tesini 30.zsoltárában (Szenczi Molnár-
nál 31.):

Tesini: Tebenned bizom, én Istenem

1.s.

Sz.Molnár: Uram én tsák te benned biztam

1.vsz.

amelyekhez még ugyanezen a helyen hozzátehetjük a Váradi éne-
keskönyv névtelen szerzőjének sorát:

Névtelen: Én Istenem, benned biztam

1.s.

Azt már nehéz lenne megállapítani, hogy melyik magyar válto-
zatot ismerte Szenczi Molnár, hiszen ezenkívül még egy frázi-
sos egyezés található a variánsokban. Annyi azonban biztos,
hogy a zsoltároknak ezen a helyén Szenczi Molnár Albert a ma-
gyar kifejezősmódhoz alkalmazkodott és nem Bézához, vagy Lob-
wasserhez. Sőt, óriási a különbség:

Béza: J'ai mis en toi mon eparence

1.vsz.

Lobwasser: Ich will dich preisen, Herr mein Gott

1.vsz.

Az utolsó példát pedig Németi Ferencről vegyük, a 145.zsol-
tárból:

Németi: (Nagy hálaadással)magasztallak téged én Istenem

1.s.

Sz.Molnár: Magasztallak téged én Istenem

1.vsz.

Csupán a német változathoz állnak közelebb ezek a sorok, a
franciához szinte semmi sem fűzi:

Béza: Loué soit Dieu ma force en tous alarmes

1.vsz.

Lobwasser: Mein Gott, mein könig, hoch ich dich erhebe

1.vsz.

E csoport lezárásakor máris tehetünk egy részmegállapi-
tást. Megfigyelve az idézett sorok helyét a zsoltároknak azt
látjuk, hogy ezek az első versszakban és többször annak is a

legelső sorában találhatók. Ez érthető is, hiszen az énekelt és sokat hallott zsoltároknak ez volt az a része, amely leg-
élesebben bevésődött a közösség tudatába. Ez a tény tehát e-
rősíti azt a feltételezést, hogy ezekhez az egyezésekhez Szen-
czi Molnár Albertnek nem volt szüksége énekeskönyvekre.

b./ Mint már említettük a frázisok nagyobb részét az i-
degen eredetűek alkotják. Esetünkben azonban csupán a francia
és német talajról fakadókat vizsgáljuk. Itt még mindig alaki
egyezésről van szó, de a forrásvidék már éles különbségeket von.
Annak a csoportnak a területén vagyunk, ahol a forrás is meg-
egyezik a magyar mondattani felépítésével, esetleg még szó-
rendjével is. Szenczi Molnár esetében ezt nem nevezhetjük
fordításnak, hiszen éppen a párhuzamos magyar alak tanuskodik
amellet, hogy nem volt szüksége a fordításra. Mi tehát ennek
a hatásnak a tudatbeli lefolyása? - A fordító, Szenczi Mol-
nár Albert, elérkezve a német, vagy francia szöveg egy ilyen
frázisához, az bizonyára felcsendítette benne az ismert magyar
változatot. Itt tulajdonképpen a német vagy a francia frázis
(vagy amint majd meglátjuk mind a kettő) hat a magyarra, azaz
ráhat a tudatban élő megfelelő magyar alakra. Ez természetesen
a verselési és művészi megformálás követelményei szerint vál-
tozott, de sok esetben alig jelentett eltérést az előre adott
magyar formától.

Mivel két idegen nyelvű változatban vizsgáljuk a frázis
eredetét, így ezt két nagy csoportra különíthetjük el.

a./ A német látszik elsődleges ráhatásnak a frázisok ke-
letkezésében az esetek nagy részénél. Ime a gyakorlati pél-
da Sztárainál: /28.zsoltár/

Sztárai: Mostan hozzád felkiáltok felséges Uristen 1.s.

Sz.Molnár: Hozzád felkiáltok kegyes Uram 1.vsz.

a francia megfelelő tehát távol áll és így nem jelent semmit:

Béza: O, Dieu, qui es ma forteresse,

C' est toi que mon cri s'adresse

1.vsz.

Viszont a német annál egyezőbb:

Lobwasser: Zu dir schrei ich o treuer Herre!

1.vsz.

Tehát már megvan a "zu dir schrei ich" magyar változata, Szűrai ismerete ébreszti fel Szenczi Molnár Albertben "hozzád /fel-/kiáltok"-alakot.

Szegedi Gergely két zsoltárában találunk ebbe a kategóriába tartozó egyezéseket. A 6.zsoltár egyik frázisa csupán árnyalati eltérést mutat a német javára:

Szegedi: „Hatalmas Isten nagy haragodban kérlek ne fedj

engem 4.s.

Sz.Molnár: Uram te nagy haragodban

(Ki miatt vagyok buban)

Engem ne fedj-meg

1.vsz.

A francia változat is ezt mondja:

Marot: Ne veuilles pas, o Sire,

Me reprendre en ton ire

1.vsz.

Viszont a német a sorok azonos értelmével és a majdnem azonos szórendjével meghatározó szerepet játszik:

Lobwasser: In deinem grossen zoren,

(Für dem ich wär verlohren,)

O Herr Gott, straf mich nicht.

1.vsz.

Vagy ugyanebben a zsoltárban egy másik példa:

Szegedi: Tér hozzám uram (és szabadíts meg elbusult

lelkemet)

16.s.

Sz.Molnár: Térj uram kegyesen hozzám

4.vsz.

A Szegedi-sor felkeltésében itt már világosan kitapintható

zik:

Béza: Ton l'oreille a moi miserable 2.vsz.

Szegedi Lajos 51.zsoltárában is megtaláljuk Szenczi Molnár sorának előképét:

Szegedi: Mosd le rólunk fertelmességünket 10.s.

Sz.Molnár: Mosogass jól meg fertelmességeimből 1.vsz.

Itt a meghatározó a "fertelemsségünk" szó, mely a franciából teljesen hiányzik, a németben pedig hasonló funkciójú, de más árnyalatu kifejezés áll:

Marot: Lave moi, Sire et relave bien fort 1.vsz.

Lobwasser: Mein grose missethat wasch fauber ab 1.vsz.

Az ismeretlen Zalaméri László 2.zsoltárának egy számottevő nyomát láthatjuk Szenczi Molnár Albertnél, melyre szintén a teljesen hasonló német alak hívta fel figyelmét. Így állithatjuk egymás mellé a sorokat:

Lobwasser: Du bist mein sohn, heut hab ich dich gebohren 4.vsz.

Zalaméri: Én ma szültelek tégedet fiamot 44.s.

Sz.Molnár: Én fiam vagy, ma szültelek fiamat 4.s.

A franciától sem állnak távol ezek a sorok:

Marot: Tu es mon Fils élu,
Engendré t'ai cette heureuse journée 4.vsz.

viszont esetünkben döntő fontosságu különbséget jelent, hogy itt a szülés helyett nemzésről van szó.

Balassinál is találunk példát egyes frázisok meglétére, melyeknek esetleg lehetett meghatározó szerepük Szenczi Molnár fordításában. Az 54.zsoltárban ezeket olvashatjuk:

Balassi: Az te nagy nevedért tarts meg én Istenem 1.s.

Sz.Molnár: Tarts-meg Uram Isten engem
És szent nevedért védelmezz-meg 1.vsz.

Ha hozzávetjük a genfi zsoltárok két változatát:

Béza: O Dieu tout puissant sauve moi
Par ton Nom et force immortelle 1.vsz.

Lobwasser: Hilf mir, Herr Gott, und mich erhalt
Durch deines werthen namens ehre. 1.vsz.

látjuk, hogy a némethez áll közelebb a mind a kettőben előforduló "tarts-meg" felszólítás miatt. Viszont a két magyar változat egy másik ténnyel sokkal határozottabban elkülönül az idegen nyelvi példáktól. Ez pedig: az eszközhatározós szerkezetet /"Par ton Nom...", "Durch deines werthen namens...", sőt még a Vulgátában is így van: "Deus per nomen tuum"/ célhatározóval fordítják: "A te nagy nevedért ...", "szent nevedért...".

Bár a tudatban élő magyar alakra az idegen nyelvi változat figyelmeztet, sok esetben jelentősen befolyásolhatja ez a magyar alakulat a kettő eredményeként létrejövő variációt. A 47.zsoltár a szókincs meghatározó szerepére mutat példát:

Ismeretlen: Minden népec tapsollyatoc kezeteckel 1.s.

Sz.Molnár: No minden népek Örvendezzetek:
És tapsoljatok, Istent áldjátok 1.vsz.

Amit e változatok egy igével fejeznek ki, azt a német és francia körülírással teszi:

Béza: Or sus tous humains,
Frappez en vos mains 1.vsz.

Lobwasser: Nun, ihr völker all
Frolocket mit schall,
Schlagt die händ zusamm

Lobet Gottes nam!

Nyilvánvaló, hogy Szenczi Molnár sorának "tapsolj" igéje magyar eredetű. Lehetséges, hogy éppen a Huszár Gálból való.

És végül a Huszár Gál-féle énekeskönyv két zsoltárát vizsgáljuk meg. Hogy a magyar nyelvben kialakult frázisok milyen utat tettek meg Szenczi Molnár szövegéig azt a III. zsoltár esetén jól érzékelhetjük. A Komjátiban kiadott énekeskönyv szerint már 1574. előtt, tehát jóval a Psalterium Ungaricum megszületése előtt megvolt ez az alak:

Ismeretlen: Hálát adok az Ur Istennec tellyes szüvemből IIs.
amely Szenczi Molnár Albertnél így alakult:

Sz.Molnár: Hálát adok Uram néked,

Tellyes szivből áldalak téged

1.vsz.

Azt tudjuk, hogy erre a magyar alakra az idegen nyelvi megfelelőnek kellett felhívni a figyelmet a nagyon hasonló felépítésével.

Lobwasser: Ich dank dir Herr, ja dir allein

Mein ganzes Herz vor der gemein

1.vsz.

A német hatását a "néked" jelentésű névmás mutatja. (A francia változatban itt semilyen hasonlóságot nem találunk.) A kialakuló magyar alak eredetének eligazodásában segít ennek a zsoltárnak a latin kezdősora: "Confitebor tibi Domine in toto corde meo". Ezek az alakok teljes mértékben megfelelnek egymásnak. Láthatjuk, hogy Szenczi Molnár Albert fráziskincse két szálon nyult vissza a Vulgátához: a genfi zsoltárok modern nyelvi közvetítésével, másrészt magyar segítséggel. Ez is érzékelteti, hogy Szenczi Molnár zsoltáraiban a különböző eredetű frázisok bonyolult szövedékével van dolgunk.

b./ Most pedig térjünk át a források másik oldalára.

A francia változatok is résztvettek az előbbiekhöz hasonló mechanizmusban. Bár kisebb számban, de ebből is idézhetünk egy sort.

Első helyen hadd álljon a legpregnánssabb példa, a Huszár Gál-énekeskönyvből a 4.zsoltár. Az ismeretlen szerző ezt kérdezi:

Ismeretlen: Mikoron kiáltoc halgass meg engemet en
igazságomnac Istene 1.s.

Sz.Molnár: Én igazságomnak Istene
Hallgasd-meg én kiáltásomat 1.vsz.

Szenczi Molnár felcserélte a sorrendet. A francia hasonlóan nevezi meg az istent:

Marot: (Quand je t'invoque, hélas! écoute)
O Dieu de ma cause et raison 1.vsz.

Viszont a németben a legcsekélyebb azonosságot sem találjuk:

Lobwasser: Gott, mein hert, erhört mein flehen 1.vsz.

Tehát a francia volt a meghatározó.

Sztárai 37.zsoltárában sokkal szorosabb a probléma. Egészen finom árnyalati különbség dönt a francia javára. Ez a két francia sor:

Béza: J'ai esté jeune, vieilllesse ai atteinte,
Et n'ai point veu le juste abandonner. 13.vsz.

Felvillantja Szenczi Molnár Albertben ezeket a Sztárai-sorokat:

Sztárai: Ifju voltam és immár megvénhedtem
Az igaznak elhagyását nem láttam.

Erre a hatásra így fogalmazza meg saját sorait:

Sz.Molnár: GyermeK voltam és immár meg-vénhettem
De én nem láttam soha szükségét Az igaznak...13.vsz.

A jellemző szókincsi meghatározás Sztárai részéről máris kitűnik

("immár megvénhedtem"). Szenczi Molnár Albertnek a második sora igen közel áll a némeethez:

Lobwasser: Ich bin nun alt, der ich bin jung gewesen

Doch sah ich den gerechten nie in noth 13.vsz.

A német első sora azonban a francia és a két magyar változat oldalára billenti vissza a tulsulyt. A német ugyanis a korok felsorolását felcseréli. Egy másik lényeges pont: a némettel ellentétben a három párhuzamban az öregedést igével fejezi ki, mint történést és nem mint állapotot. Ez pedig el is dönti a kérdést.

A 44.zsoltár frázisa már megint világosabb. Itt az elsődleges jegy a tömörség a némettel szemben.

Béza: Ce n' est point donc par leur épée

Qu'ils ont cette terre occupée 2.vsz.

Az előre adott magyar megfelelő Németi Ferencnél:

Németi: Mert nem ő fegyverekkel vötték meg a földet 12.s.

A Psalterium Ungaricum 44.zsoltárának ezek a sorai:

Sz.Molnár: Mert nem ő fegyverek által lett

Hogy ők megülték e' jó földet 2.vsz.

Lobwassernál bővebbre hagyva ismerjük fel ezt a részt, ami egyben amellet is szól, hogy nem volt a frázis magyar alakjának kialakulásában döntő része.

Lobwasser: Dass sie das land so eingenommen,

Ihr arm auch sie nicht hatt errett,

Die macht der wafen solchs nicht thät 2.vsz.

A német szöveg ismét bővebb a többi variánsnál. A magyar változatokban az azonos szókinsz az egymásrautaló vonás. Kecskeméti Vég Mihály költői lendületű 55.zsoltárában:

Kecskeméti: Ezeknek szájak zsirosb az vajnál,

Sikosb ajakokoz faolajnál 65-66.s.

Sz.Molnár: Beszéde síkos, mint a vaj 12.vsz.
(Minden ő tettes szava,)

Mint az olaj lágy és olly sima. 13.vsz.

A francia szövegben így jelent meg Szenczi Molnár Albertnek:

Béza: Ses propos semblent en frottant
Plus mols que beure 12.vsz.

Ses paroles est douce et plaisante
Comme baume 13.vsz.

Vegyük az utolsó példát a Bornemisza-énekeskönyvből. A

143.zsoltár harmadik sora jelzi, hogy ez a frázis:

Marot: C'est mon chateau, mon roc, ma delivrance:
C'est mon bouclier, c'est ma seule espérance 2.vsz.

megvolt már az 1580-as évek táján ilyen formában:

Ismeretlen: ... te vagy bátorságom én erős kőváram,
Czac te vagy paisom, bizonyos oltalmam. 13.s.

Szenczi Molnár Albert az első sorban követi a tagoltságot, a
második sorban pedig inkább a szókincset:

Sz.Molnár: Ő az én kőváram és szabadítóm
Ő én paisom és én oltalmazóm. 2.vsz.

A német változat ismét megnehezíti a kategória feltételének
érvényesülését. A német is harmadik személyben beszél istenről
("er ist ..."), a második sorban pedig a "védelmező" jelenté-
sű "Vertretter" közelebb áll az "oltalmazóhoz", mint a francia
"remény"-jelentésű "esperence"-hoz. Mégis mi az, ami a francia
javára dönt? Az első sorban szereplő "kővárra" jobban utal a
"mon chateau" és a "mon roc", mint az egyedül álló "burg". A
francia könnyebben kelti ebben a sorrendben a "kővár" képzetét.
A "delivrance" megint csak közelebb áll a "szabadítóhoz", mint
a "megmentő"-jelentésű "erretter"-hez. Hasonlóképpen Szenczi

Molnár Albert "paisa" a francia "bouclier" megfelelője, míg a "schild" az "vért" jelentésű. Mint említettük az első sorban a magyar példa tagolását követhette, a második sorban viszont a francia frázisnak megfelelő sorának felépítését látjuk követendő példaként. - Természetesen ezek mellett mincs kizárva, hogy a kérdéses helyen a német is hatott. Ez a probléma már azonban a ráhatással keletkezett frázisok harmadik csoportjába vezet át.

c./ A frázisok egy harmadik nagy csoportját alkotják az előbbiekhez hasonló típusu hatások, ahol a magyar egyezésen felismerhető mindkét változat nyoma. Csakhogy itt az egyezések jóval tisztábbak. A kategória lényege éppen abban áll, hogy a német és a francia frázisok nagyfokú hasonlóságot mutatnak egymással is.

Huszár Gál énekeskönyvének 8.psalmusában az első sort Szenczi Molnár Albert zsoltárának kezdő sorai mellé állíthatjuk.

Ismeretlen: Ur Isten mi Urunc, mely igen czudálatos a te
neued mind ez egész földön 1.s.

Sz.Molnár: Oh Felséges Ur mi kegyes Istenünk,
Melly tsudálatos a'te neved nekünk. 1.vsz.

A frázis eredetét vizsgálva bukkanunk az előbb vázolt nehézségekbe. Nem találjuk meg az idegen nyelvi változatokban azokat az eltéréseket, amelyeknek a magyarban nyoma lenne. Ime:

Marot: O notre Dieu, etSeigneur aimable,
Combien ton Nom est grand et admirable 1.vsz.

Lobwasser: O höchster Gott, o unser lieber Herre,
Wie wunderbar ist deines nammens ehre. 1.vsz.

Az 57.zsoltár kkezdősorainak egyezése is szinte e típus

illusztrálására kívánczik világosságával. Az ismeretlen Ist-ván deák így kezdi zsoltárát:

Ismeretlen: Irgalmazz, Ur Isten, immáran nékem

Irgalmazz, Ur Isten, immáran nékem 1-2.s.

Itt minden adott már Szenczi Molnár Albert számára:

Sz.Molnár: Irgalmazz Uram, irgalmazz nékem 1.vsz.

Tehát ennek megformálásában elsődleges a magyar alak. Hogy melyik idegen nyelvi szituáció váltotta ki a fenti sorokat, azt csupán egy ilyen párbaállítással nem tudjuk meg:

Béza: Ayes pitié, ayes pitié de moi 1.vsz.

Lobwasser: Erbarm dich, erbarm dich über mich 1.vsz.

Ilyen tiszta egyezés esetén nagyon nyilvánvaló, hogy csak az egyik változat hatott.

Hasonló esettel állunk szemben a 147.zsoltárban. Itt mint-ha Szenczi Molnár Albert a német és a francia változatot össze-vonta volna. Az ismeretlen szerző szövege ad is erre lehetőséget:

Ismeretlen: Diczerietec az Istent, mert io

Es gyögyörüséges énekelni a mi Istenünknek 1-2.s.

Sz.Molnár: Az Urat ditsérjétek, mert jó

És az Istent ditsérni méltó. 1.vsz.

Az eredeti alakok pedig:

Béza: Louez Dieu, car c'est chose bonne 1.vsz.

Lobwasser: Lobt Gott den Herrn, wie sichs geziemet. 1.vsz.

A tájékozódásra nem ad semmit lehetőséget.

Szaporíthatjuk az analóg példákat a Szegedi Gergelynek tulajdonított 38.zsoltárral is. A francia-német párhuzam:

Marot: Las! en ta fureur aigue

Ne m'argue

De mon fait,

Dieu tout-puissant

1.vsz.

Lobwasser: Herr, zur zucht in deinem Grimme

Mich nicht nimme

1.vsz.

Erre a helyre Szegedinél már adva volt a magyar alak:

Szegedi: Uram, ne feddj meg engem haragodban

5.s.

mely Szenczi Molnár Albertnél majdnem hasonlóan szólal meg:

Sz.Molnár: (Haragodnak nagy voltában Meg-indulván,)

Ne feddj-meg Uram engem.

1.vsz.

A Sztárai-zsoltárokból találkozunk még néhány ilyen példával. A 32.zsoltárban meggyőző párhuzamot fedezünk fel ezek között a sorok között:

Sztárai: Ne légyetek olyak, mint az ló és öszvér

szófogadatlanságban 50.s.

Sz.Molnár: Ne legyetek ollyak mint az öszvérek

És a lovak, kiknek nincsen értelmek.

5.vsz.

Keresve, hogy melyik idegen változat villantotta fel a fordítóban Sztárai sorait, ezeket találjuk:

Marot: Ne sois samblable a cheval ni a mule,

Qui n'ont en eux intelligence nulle

5.vsz.

Lobwasser: Seind nicht gleich den mauleseln, oder pferden

Die ohn verstand und witz gefunden werden. 5.vsz.

Szinte egymást visszhangozzák az idézett sorok.

A ráhatásnak ennél a típusánál továbbra is fennáll az, hogy egy-egy frázis előképének szókinccse meghatározó szerepet játszik Szenczi Molnár Albertnél. Például Sztárainál, a 36. zsoltárban szereplő "életnek kutfeje" a hatás jellegzetes erejével ment tovább a Psalterium Ungaricumba:

Sztárai: (Ezt azért vallom,) mert nálad vagyon életnek
kutfefe 37.s.

Sz.Molnár: Nálad az életnek kutfefe 37.vsz.

Ezen a kérdéses helyen eltér egy árnyalatban a genfi zsoltár,
azonban mindkét változata azonosan:

Marot: Car source de vie en toi gist 3.vsz.

Lobwasser: Dann du die quell des lebensbist. 3.vsz.

Néha megfigyelhető ezeknek a ráhatásos frázisoknak a ki-
sebb jelentőségű oldalán néhány érdekes jelenség. A 65.zsol-
tár nyújt ilyen szemlélődésre lehetőséget. Ez a két magyar
változat (melyben természetesen érződik Sztárai kisugárzása):

Sztárai: Igen nagy bódogság kit te választottál 17.s.

Sz.Molnár: Boldog a 'kit te el-választál 2.vsz.

Kiindulási pontjuk:

Marot: Heureux celui que veux élire 2.vsz.

Lobwasser: Wohl dem, dem du dir hast erlesen 2.vsz.

Minket legfőképpen a Szenczi Molnár-sor kialakulása érdekel.
A mechanizmust már tisztáztuk, és azt is, hogy itt egyenlő
erővel hat mindkét forrás. Viszont felfigyelhetünk egy másik
tényre, mely nem kevésbé érdekes: Sztárai párhuzamos sora
nagy azonosságot mutat a német sorral. Mindkét helyen meg van
a nyomatékositás és a mult idő. Ezeknek mélyén egy közös forrás
rejtőzhez, és Sztáraiból feltételezve ez a latin nyelvű Vul-
gáta lehet. Sohasem szabad tehát szemelől téveszteni azt a
tényt, hogy a különböző nyelvű zsoltároknak a közös forrásuk
a biblia és a később megjelenő változatok több rétegben nyom-
ják egymásra bélyegüket. Azonban mindig marad a különböző
transzponálásokkal keletkező torzulások mellett is egy bizo-
nyos bibliai mag, vagy jelleg, amivel számolni kell ezekben
a származékokban.

4. A 102.zsoltár és a pelikán

A forráskuatás közben az egyedi, nem mindennapi szavak többször nagyobb segítséget adnak, mint a frázisok. Növeli az ilyen szó súlyát az, ha a francia és a német megfelelőiben más szerepel. Ennél is értékesebb akkor, ha az előbbiektől eltér, de egy esetleges magyar párja felmutatható. Ekkor már elsődleges magyar hatásra gyanakodhatunk.

A 102.zsoltárban ez a két sor ragadta meg a figyelmünket:

Sz.Molnár: Ollyatén löttem szintén

Mint Pellikán a pusztában

3.vsz.

Párhuzamba állítjuk a francia-német változattal: Melyikhez áll közelebb, milyen következetes eltérést találunk?

Béza: Je suis au butor semblable

Du desert inhabitable

3.vsz.

Máris feltűnik, hogy Béza "bölömbikát" (butor) használ és nem "Pellikánt".

Lobwasser: Ich wie ein rohrdommel bin

In den grosen wüstenein

3.vsz.

Itt is "bölömbika" (rohrdommel) áll a "Pellikán" helyett. Tehát nem követi egyik lehetséges forrását sem, mindkettőtől szabályosan eltér. Most már a magyar előzményekben kell a "pelikán" elődjét keresni. A magyar források között első helyen mindig a bibliát nézzük meg:

Kárelyi: Hasonlatossá löttem a pusztában lakozó ökörbikához

6.vsz.

Ez a sor nem lehet előzmény, mert az előbbi francia-német vonalba tartozik. Viszont Wathay XXII.énekében, mely a 102.zsoltár átdolgozása, rábukkanunk a megfelelő környezetben a keresett szóra.

Wathay: Vg' uagiok mint Puztaban Pellikan: ő laktaban 17.s.
Ezek szerint megvan Szenczi Molnár "Pellikánjának" a forrása.
Azonban még mielőtt végleges ítéletet mondanánk ki, Wathay é-
letrajzi adatait is figyelmebe vesszük, és ez pedig eloszlát
minden szépen hangzó forrás-megállapítást. Wathay énekeskönyve
1603 és 1606 között jött létre.³⁴ Semmi adat nincs arra, és
semmilyen feltételezés nem engedi meg annak kimondását, hogy
még 1606-ban megismerte volna Szenczi Molnár Albert a rab Wa-
thay énekeit. - Figyelmesebb olvasással a pelikán-~~alak~~ egy ko-
rábbi magyar változatát is megtaláljuk az első teljes psalte-
riumban.

Bogáti: De sőt mint egy publikán én úgy járok,
Mint puszta házakon bagoly én vigyázok 9-10.s.

Bogáti Fazekas nyelvében a "publikán" pelikánt jelent.³⁵ Így
már Szenczi Molnár Albertnek két magyar előzménye van. Végül
pedig Nyéki Vörös Mátyás 101.zsoltárában (ami a protestáns
zsoltárszámozásban a 102,-nek felel meg) is pelikán áll.

Ny.Vörös: Mint Pellicán madár,
Mely csak vad helyen jár,
Büdesem ez pusztában. 16-18.s.

Az eddig felsorakoztatott pelikános előzmények nem nagy
valószínűséggel jöhetnek számba közvetlen előzményként. Bogá-
ti Fazekas nyelvében távol áll Szenczi Molnártól, Wathay nem
hathatott börtönéből német földre, Nyéki Vörös Mátyás 1606
körül keltkezett katolikus zsoltára sem juthatott el hozzá.
Az viszont világosan látszik, hogy ennek a kritikus madárnak
a megnevezése kétféle módon történik: bölömbikával, vagy pe-
likánnal. (Azt is fontos megjelölni, hogy ezek két különböző
madárfajt jelölnek.³⁶) Az elsődleges forrásoknak ezek alap-

ján kellett két irányba terelni a leszármazottakat. A kiindulópontban, a héber zsoltárban egy modern fordítás szerint pelikán van:

Hasonlítok a pusztaság pelikánjához, olyan lettem
mint madár, mely egyedül busong háztetőn³⁷. 7.vsz.

Az ebből készült későbbi fordításoknak kellett a másik alakot előállítaniok. Nézzük a tridenti zsinat által szentesített katolikus bibliát, a Biblia sacra vulgatae szövegét:

Vulgáta: Similis factus sum pellicano solitudinis:

factus sum sicut nycticorax in domiciliis 7.vsz.

Tehát még a Vulgátában is marad a pelikán-alak. Ezzel magyarázható, hogy Nyéki Vörösnél is ez szerepel, hiszen ő a Vulgátából fordít. Minden bizonnyal Wathay is ezt használja forrásul, mivel a tőle idézett sortól nem messze szereplő "Euy Wariu" /19.s./ a latin fordításban előforduló "nycticorax" tükörszava.³⁸

- Adatunk van még Buchanan illetve az ő nyomán fordító Kochanowski megfelelő változatáról.

Kochanowski: Jestem jako w lesiech pelikan schowany 17.s.

Ez a Vulgátára épülő pelikán-sorba tartozik. Nyilvánvaló eltérést mutat viszont a Béza nyomán fordító Spethe latin nyelvű szövege.

Spethe: Tanquam cuculus tacent

In fronte caua latens 3.vsz.

Bár Spethe alakja "kakukk", az bizonyos, forrásai alapján, hogy ez a "bölömbika" megfelelője.

Kialakul ezek után egy olyan tanulság, hogy a francia zsoltárfordítók és követőik (eltekinthetve Szenczi Molnártól), valamint Károlyi - közös forrást használtak ebben az esetben, bár mindkét félről tudott, hogy héber eredetiből fordítanak.

Ezzel szemben Bogáti Fazekas Miklós, aki a héber szöveget is figyelembe véve fordít, ugyanott pelikánt használ.³⁹ Azt is láttuk, hogy a többi pelikán-alaknak a Vulgáta volt az elindítója. Vajon Szenczi Molnár hogyan jutott ehhez az alakhoz? Nem tudunk arról, hogy ellenőrzésképpen az eredeti héber szöveget elővette volna. Ő is használta volna a Vulgátát? Ismeretünknek ebben a rendszerében meg kell kockáztatni ezt a feltevést. Azonban végleges állítást csak Luther német bibliájának és a görög nyelvű biblia megvizsgálása után mondhatunk.

5. A Psalterium Ungaricum viszonya Bogáti Fazekas

Miklóshoz

Korlátozott lehetőségeink miatt, elég szűk anyag birtokában szólunk erről a kérdésről. A Keresztény Magvető évfolyamaiban közreadott néhány Bogáti-parafrázis állt csupán rendelkezésünkre. Úgy tűnik azonban, hogy bővebb anyag áttekintése után sem jutunk más meggyőződésre.

A kérdés tehát az, hogy Szenczi Molnár Albert zsoltáráiban van-e valami nyom, ami Bogáti ismeretére engedne következtetni. Mivel Szenczi Molnár hűségesen követi Bézát és Marot-ot, valamint Lobwassest, verstani szempontból nem találunk rokonságot Bogátival. Gondolatmenetében vannak érintkezési pontok, hiszen ugyanarról a zsoltárról van szó, akármilyen uton is jutott el hozzá. Viszont ennél többet alig tudunk elmondani a két psalterium közös területeiről.

Bogáti Fazekas nyelvi produkciója nem illik bele abba a zsoltár-sorba, amelyet Szenczi Molnár előtt megrajzoltunk. A Psalterium Ungaricum nyelvi előkészítettségét a legkevésbé sem találtuk meg nála. A protestáns zsoltárokból kialakuló

frazeológiát nem követi. Egy-egy esetben bukkan csak fel egy "bosszuálló Isten" /94.zsolt./ (mely éppen Szenczi Molnárnál is megtalálható ugyanebben a zsoltárban).

A különbséget a két zsoltártípus rendeltetésében kell keresni. A Sztárai-Szegedi vonal parafrázisai, fordításai egyéni, vagy közösségi imádkozás céljából készültek egy-egy aktuális esemény következtében. Bogáti viszont a bibliai zsoltárok hű tolmácsolására törekedett, a zsidó vallásos szellem megőrzésével. Ilyen célok mellett az unitárius fordító jóval fontosabb forrásokat használt, mintsem egy-egy magyar parafrázis sorát, kifejezését építette volna művébe. Bogátit Szenczi Molnár Albert ellenpéldájaként említhetjük: ő megőrizte nyelvét a korábbi zsoltárokból kialakult kifejezési módtól. (Érdekes ez annál is inkább, mert az Énekek éneke fordításában a világi líra eredményeinek ismeretéről és felhasználásáról ad számot.)⁴⁰. A két psalterium közti értékkülönbséget is ebben kell keresni. Az eddigi eredmények kerülése, az egyéni ut – elterelik Bogátit a zsoltárokból bontakozó költői nyelv fő irányától.

6. Balassi és a humanista hatás

Balassinak, aki nyelvileg és verstanilag is legfontosabb előzménye volt a magyar költészetben Szenczi Molnárnak, egyetlen nyomát egy német ráhatásos frázisban találtuk meg az 54. zsoltárban /a B/b/a pontban/. Meg kell állapítani, hogy Balassi parafrázisai távol állnak az egyházi énekek kifejezésmódjától, frázisaitól. Itt a teremtő művész töri át az adott nyelvi kifejezési lehetőségeket. A másik érv, amely az eltérést magyarázza: Balassi távoli forrása. Mint ahogyan Waldapfel József megállapította: Balassi Béza latin nyelvű zsoltárait használta

fel az átültetéskor.^{41.}

Viszont élesen kirajzolódik egy közvetett hatás, mely bizonyosan a humanista udvarló költészet elemeinek behatolását jelenti a zsoltárokba. A vizsgálódásra az indokot az Ez világ sem kell már nekem nálad nélkül szép szerelmem kezdetű éneknek a következő sora adja: Térdet fejet neki hajték, kin ő csak elmosolyodék /12.s./.^{42.} Hogy Balassitól került-e Szenczi Molnár Alberthoz, erre nincs adatunk. Annyi biztos: Balassinál megvan. Kérdés, hogy Szenczi Molnár Balassinak, zsoltárain kívül, ismerte-e más művét. – Ezt azonban azonnal eldönti egy másik adat, amely arról tájékoztat, hogy ez a fordulat nem volt ismeretlen a Psalterium Ungaricum keletkezése idején. Daróczi Király Imre 1604-ben keletkezett Cantio Optima et pulcra című énekében is megtaláljuk ezt a humanista frázist.

D.Király: Istennek terdet feiet haitanak uala^{43.} 55.s.

Ez pedig annak a jele, hogy Balassi, vagy a humanista költészet nem Szenczi Molnár Albertrahatott közvetlenül, hanem a folyamat már előzőleg végbement. Szenczi Molnár már ennek a lezárult folyamatnak az eredményét veszi át. A legtisztább alakban így áll /95.zsolt./:

Sz.Molnár: Néki térdet fejet hajtsunk 3.vsz.

A humanista megfogalmazásu frázis átvételét a tartalmilag hasonló bibliai kép segítette elő.

Károlyi: ...hajtsuk meg térdünket az mi teremő Urunknac
előtte 6.vsz.

Ez azonban értelmileg is és stilisztikailag is igen távol áll Szenczi Molnár Albert változatától. Nézzük e frázis kapcsolatát a francia és a német változattal:

Béza: Sus donc tombons enclinons nous

Devant l' Éternel a genoux

3.vsz.

Lobwasser: Lasst uns den Herren bitten hie

Und niederfallen auf die knie

3.vsz.

A magyar humanista frázis és a Psalterium Ungaricum változatának egyezését ezek a sorok sem zavarják meg. A fejhajtásra itt sem találunk utalást, és a térdhajtást is egy árnyalattal erősebben fejezik ki: térdre rogyással (tombons ...a genoux, niederfallen auf die knie). Tehát olyan esettel van dolgunk, mikor az idegen nyelvi változatnak nyomát sem találjuk a magyarban. Sőt itt azonos eltéréseket látunk. Ez a leírás pedig bőven kielégíti az önálló magyar keletkezésű frázisok ismérveit.

Az előbb idézett alak sem véletlenül fordult elő a százötven zsoltár halmazában, hanem sorozatosan és következetesen a kifejezést jellegzetessé tevő fejhajtással. Nézzük a 29.zsoltárban:

Sz.Molnár: És térdet fejet hajtsatok

1.vsz.

Itt is ellenőrizhetjük, hogy mennyiben hatott Lobwasser és Béza változata:

Béza: (En sa deumeure tres sainte)

Ployez les genoux en crainte

1.vsz.

Lobwasser: (In des temples smuck, der psrächtig)

Neiget euch vor ihm andächtig

1.vsz.

A francia térdhajtásról beszél csak, a német pedig egyszerűen meghajlásról. Látható, nem volt befolyásoló szerepük.

Ha nem is Balassit követte Szenczi Molnár e frázis alkalmazásakor, az azonban tagadhatatlan, hogy az önállóan fejlődött magyar frazeológiából merit. Érdekességet az ad ennek a frázisnak, hogy az előbbiekkal szemben, ez világi eredetű és világi célzatu lírából került a Psalterium Ungaricumba.

II. A Károlyi-biblia hatása a Psalterium

Ungaricumra

1. Szenczi Molnár Albert és a Károlyi-biblia

A magyar előzmények, a magyar hatások és a magyar források vizsgálatában külön részben kell foglalkozni az önmagában is szoros egységet alkotó Károlyi-bibliával, pontosabban a Zsoltárok könyvével. Az előbbiektől csak a körülhatároltsággal válik el. Az összetartozást mi sem jelzi jobban, mint hogy a vizsgálódásnak a módszere változatlan, tehát ugyanazokat a kategóriákat használjuk. A vizsgált analógiák is ugyanolyan súlyúak, mint a régi magyar zsoltároké.

A bemutatott példák sokasága elég meggyőző érv lehet a biblia ismerete mellett, de próbáljuk számbavenni a konkrét adatokat is. Szenczi Molnár Albertet már gyermekkori élményei összekötik a régi magyar irodalmunk e kimagasló teljesítményével. 1588-ban ott van Göncön Károlyi mellett a teljes magyar nyelvű biblia megszületésénél, éppen ezért nem elhanyagolható motiváció ez további működésében. Ezeket a benyomásokat aztán kiegészítette a debreceni református kollégium tulnyomórészt teológiai ismereteket nyújtó oktatása. Ebbe pedig a biblia részletes tanulmányozása is beletartozott. Nyilvánvalónak látszik az is, hogy a magasabb műveltség megszerzésére törekvő Szenczi Molnár Albert - belső, protestáns meggyőződéséből - tanulmányain kívül is lapozgathatta a bibliát, elmélyithette egyes részeinek verbális ismeretét. Később, érett korában, a századfordulót követő években kap életében nagy szerepet a biblia. A Károlyi-biblia javított kiadásának tervéről 1600-tól találunk nyomokat levelezésében. Először Thuri Györggyel akart

szenczi Molnár Albert

társulni, ki biztatja, de aztán elállt szándékától. Később pedig hazai támogatói serkentik elhatározásának véghezvitelére. A levélváltásokból több akadályozó körülmény kitűnik, mely halasztotta a megvalósítást, így többek között a legdöntőbb: nem volt magyar bibliája. Taksonyi Péter igéri a kívánt példány megküldését,⁴⁴ de ez utközből elkallódik. A heidelbergi egyetem könyvtárában megőrzésre letett, újra elküldött bibliához csak 1606-ban tudott hozzáférni. Ezek az adatok azt mutatják, hogy a kérdéses időszakban, 1606 márciusa és szeptembere között, a Psalterium Ungaricum létrehozásakor, nem állt rendelkezésére a biblia. Szenczi Molnár Albert feljegyzéseiből azonban megszoríthatjuk ezt a negatívumot. A zsoltárfordítást szeptember 23-án fejezte be. A bibliát december 6-án vette kézhez, a zsoltárok kéziratát pedig a következő év április 22-én adta nyomdába. Ha ezeknek az adatoknak a szűk rendszerében állítjuk fel a hipotézist, akkor Császár Ernővel együtt joggal feltételezhetjük, hogy a decembertől ápriliséig terjedő időszakban a javítgatást már a biblia alapján végezhetette.⁴⁵ Elfogadhatjuk Császár Ernőnek azt az okfejtését is, hogy annak az embernek, aki a biblia javítására vállalkozik, jól kellett azt ismernie a hibákkal és a helyes alakokkal együtt. Ez pedig máris elegendő egy bizonyos számú és minőségű hatás magyarázatához. Az azonban bizonyos, hogy a legpontosabb párhuzamok egész sorát mutatgatjuk ki, és ezek a biblia ismeretét kétségtelenné teszik.

2. A bibliai hatások osztályozása

A./ Az egyezések első csoportját képezik azok az analógpárok, melyeknél az elsődleges forrás a biblia volt. A kritériumok: a két magyar változat egyezése, mely az idegen nyelvek

meghatározó szerepét kizárja. Természetesen, itt még fennáll az a követelmény is, a kategória pontosabb körülhatárolása érdekében, hogy az esetleg azonos magyar zsoltárok megfelelő helyén se létezzen egyezés. Ennek a szempontnak a figyelembevételétől azonban az esetek többségében el kellett tekintenünk az elérhető szövegek korlátozottsága miatt.

a./ Tovább oszthatjuk ezt a kategóriát olyan csoportra, melyben a biblia egyes mondatai, szókapcsolatai szinte szósz szerint, teljes pontossággal belekerültek a gondosan verselő Szenczi Molnár Albert változataiba. Ime a 105.zsoltár:

Károlyi: (Ezt monduán:) néked adom a Cánaán földét 11.vsz.

Sz.Molnár: (Mondván: vedd eszedbe az ígét)

Néked adom a' Kánaán földét 7.vsz.

Teljes azonosságában cseng vissza Szenczi Molnárnál az isteni kinyilatkoztatás. Ennél a kategóriánál a német-francia "háttér" kevésbé jelentős. Megjegyezhetjük, hogy ezek az alakzatok az idegen nyelvű változataikhoz való viszonyukban közelséget mutatnak, és maguk az idegen nyelvű változatok is egymás tükörképei. Ez veszélyezteti a biblia elsődlegességét. Azonban meg fogjuk látni, hogy nem véletlenek ezek az egyezések. A 105. zsoltárnak ez a helye így hangzik franciául:

Marot: Je ferai, dit-il, entretienne

La region Canaéenne:

Ton partage déterminé 1.vsz.

Ez jóval bővebb, mint magyarul. - Németül:

Lobwasser: Er sprach: ich will dir auch darneben

Das Kananäisch land eingeben. 1.vsz.

Ez viszont teljes mértékben előzménye lehetett a magyar alak felkeltésében.

Jóval közelebb áll a francia előzmény a 63.zsoltár analógiájában.

Károlyi: (Én Istenem, én Istenem vagy te,) jó reggel
kereslek tégedet 1.vsz.

Sz.Molnár: (Isten te vagy én Istenem)
Jó reggel kereslek tégedet 1.vsz.

A biblia hatását erősíti meg ebben az esetben az a tény is, hogy az egyező sorok stilisztikai erejét nem fedezzük fel sem Bézánál, sem Lobwassernél.

Béza: (O Dieu, je n'ai Dieu fors que toi)
Des le matin je te réclame 1.vsz.

Lobwasser: (Gott, du bist mein Gott allein)
Zu dir schrei ich, wann ich aufwache. 1.vsz.

A szószerinti egyezések egy másik árnyalatát jelenti a kinos pontosság megbomlása egy egészen lényegtelen elemben. A 72. zsoltárban:

Károlyi: Isten, az te ítéletidet adgyad az királynac 1.vsz.

Sz.Molnár: Uram a'te ítéleteidet
Adjad a'Királynak 1.vsz.

Itt még csak a megszólításban látjuk az eltérést. Ezt pedig a francia változatnak tudhatjuk be, ahol ez előfordul:

Marot: Tes jugements veritable
Baille au Roy pour régner 1.vsz.

Ettől függetlenül a német is elég nagy hasonlóságot mutat a kiváltó okokban:

Lobwasser: Du wohlst dein gericht geben,
Dem kónig der dir treu. 1.vsz.

A megváltozott szórend jelenti csupán azt az árnyalatot, amely megvan a 139.zsoltárban. Ez azonban még mindig nem zárja ki,

hogy a biblia kérdéses mondata hatott.

Károlyi: Houá mennéc az te lelked előtt... 7.vsz.

Sz.Molnár: Lelked előtt hová mennék ... 4.vsz.

Itt a német és francia indítékok egyaránt távol állnak.

Ugyanezeket a jellegzetességeket mutatja a 145.zsoltár is.
Nem lehet kétséges, hogy a bibliának est a mondatát:

Károlyi: Igaz az Ur minden utaiban (és kegyelmes minden
dolgaiban) 17.vsz.

hallja Szenczi Molnár saját változatában:

Sz.Molnár: Az Ur igaz minden utaiban
(és szentséges minden dolgaiban) 6.vsz.

Tovább lazíthatjuk még a morev egyezések keretét azon túl
is, hogy lemondanánk a biblia elsőlegességének szempontjáról.
Ezeknek az egyezéseknek már nagyobb "szópsóghibái" vannak. A
leghosszabb zsoltár a 119., szép számmal rejt magában ilyeneket.

Károlyi: Mig ez földön budosom, ne rőyts el én tülem
az te paranczolatidat 19.vsz.

Sz.Molnár: Miglen én e'földön járok-kelek,
Ne rejtsd el tőlem parancsolataidat 10.vsz.

Ahhoz, hogy meggyőződünk arról, vajon a biblia átvételéről van-e
szó, meg kell néznünk az eredetieket.

Béza: Étranger suis en ces terrestres lieux:
Or donc, Seigneur, connoissance me baille 10.vsz.

Lobwasser: Ich bin auf dieser erden wie ein gest,
Der halben mir deine gebott erkläre 10.vsz.

Láthatjuk, hogy mindkét változat egészen másról beszél, bár sok
közelséget mutatnak egymáshoz. Szenczi Molnár és Károlyi párhuzama
így teljesen bizonyító erejű.

Vegyünk egy másik példát ugyanebből a zsoltárból. Károlyi

hogy a biblia kérdéses mondata hatott.

Károlyi: Houá mennéc az te lelked előtt... 7.vsz.

Sz.Molnár: Lelked előtt hová mennék ... 4.vsz.

Itt a német és francia indítékok egyaránt távol állnak.

Ugyanezeket a jellegzetességeket mutatja a 145.zsoltár is.
Nem lehet kétséges, hogy a bibliának ezt a mondatát:

Károlyi: Igaz az Ur minden utaiban (és kegyelmes minden
dolgaiban) 17.vsz.

hallja Szenczi Molnár saját változatában:

Sz.Molnár: Az Ur igaz minden utaiban
(és szentséges minden dolgaiban) 6.vsz.

Tovább lazíthatjuk még a merev egyezések keretét azon túl
is, hogy lemondanánk a biblia elsődlegességének szempontjáról.
Ezeknek az egyezéseknek már nagyobb "szépséghibái" vannak. A
leghosszabb zsoltár a 119., szép számmal rejt magában ilyeneket.

Károlyi: Mig ez földön budosom, ne rőyts el én tülem
az te paranczolatídat 19.vsz.

Sz.Molnár: Miglen én e'földön járok-kelek,
Ne rejtšd el tőlem parancsolataídat 10.vsz.

Ahhoz, hogy meggyőződjünk arról, vajon a biblia átvételéről van-e
szó, meg kell néznünk az eredetieket.

Béza: Étranger suis en ces terrestres lieux:
Or donc, Seigneur, connoissance me baille 10.vsz.

Lobwasser: Ich bin auf dieser erden wie ein gest,
Der halben mir deine gebott erkläre 10.vsz.

Láthatjuk, hogy mindkét változat egészen másról beszél, bár sok
közelséget mutatnak egymáshoz. Szenczi Molnár és Károlyi párhuzama
igy teljesen bizonyító erejű.

Vegyünk egy másik példát ugyanebből a zsoltárból. Károlyi

a 48. versszakban így szól:

Károlyi: Fel emelem az én kezeimet az te paranczolatidra 48.vsz.

Sz.Molnár: Az én kezeimet én fel-emelem

A' te kedves parancsolataidra 24.vsz.

Egy kulcsszó megint kétségtelenné teszi Károlyi hatását. Az a szó, amelyik a németből is és a franciából is hiányzik:

Béza: Et mes deux mains a tes oeuvres metteraí 24.vsz.

Lobwasser: (Sollen mir lieb für allen dingen sein:)

Zu ihnen ich die händ pfleg aufzuheben 24.vsz.

A hiányzó elem hamar kitűnik: - a "parancsolataidra".

Következő példánkban a tömörség az, amely a bibliai hatás mellett érvel.

Károlyi: ...ezt monduán, mikor vigasztalsz meg engemet? 82.vsz.

Sz.Molnár: ...így szólván: Mikor vigasztalsz-meg engem valóban 41.vsz.

A francia még csak egy sorban fejezi ki ezt a tartalmat, más szavakkal:

Béza: Disant, o Dieu! en qui me s'ius fié,

Quand m'aideras en ma deconvenue 41.vsz.

Viszont a német a terjedelmesen szaporítja a szót:

Lobwasser: Und sag also zu dir: was säumst du dich,

Das du nicht einmal kommest und tröstest mich? 41.vsz.

Vannak az előbbiétől eltérő kulcsszavak is. Ezek nem a korlátozott előfordulásaikból nyerik sajátos természetüket, hanem a jellegzetes szóhasználatból. Továbbra is a 119.zsoltárban:

Károlyi: ...gyűlölöm minden hamisságnac ösuényét 104.vsz.

Sz.Molnár: Az hamisságnak ösvényeit gyűlölöm 52.vsz.

Ezek a sorok így hangzanak az eredeti szövegben:

Béza: Partout aussi le chemin mal-heureux

J'ai de testé toujours en mon courage. 52.vsz.

Tehát itt a franciában és a németben oly mindennapi "chemin"-nek és "weg"-nek választotta Szenczi Molnár Albert azt a stilisztikailag érdekesebb és ezen a helyen jelentésárnyalati különbséget mutató "ösvényt", melyet Károlyi is használt ugyanitt. Ez pedig újra Károlyi elsőségét bizonyítja. - E csoport zárásaként pedig, a 119. zsoltár utolsó példájával, már a következő csoportba mutat a lazaság:

Károlyi: Nagy békeségek vagyon az te törvényednek szeretőinek
165.vsz.

Sz.Molnár: Nagy békeségek vagyon azoknak
A'kik szeretik a' te törvényedet 83.vsz.

Az első sort igen megközelíti a német, a szórend itt azonos:

Lobwasser: Es finden grossen freiden die fürwahr
Die dein gesetz recht lieben und bewahren 83.vsz.

Bármilyen erős is a német hatása Szenczi Molnár Albert szókinccse mindenképpen a bibliára vall. Ennél a pontnál érkeztünk el a biblia elsődlegességében egy másik nagy csoporthoz.

b./ Jóval nagyobb az olyan egyezéseknek a száma, amely nem ilyen pontos, mint az eddig ismertettek, de mégis magukban hordják a biblia által való meghatározottságuk nyomait. Azt az esetet vizsgáljuk, amikor a német és a francia zsoltárokkal szemben a biblia szókincsének volt kisugárzó ereje és bizonyítékot is éppen ez a jellemző módon egyező szókincs nyújtja. Vizsgáljuk a 40.zsoltár egy ilyen illusztris példáját!

Károlyi: Várván vártam az Urat (és ő én hozzám tére) 1.vsz.

Sz.Molnár: Váruán vártam a felséges Urat
(És imé hozzám fordula) 1.vsz.

A vizsgáló számára ebben a párhuzamban a legérdekesebb ez a jellegzetesen magyar nyelvi képződmény: a figura etimologica.

Ezt tesszük kritériummá, ezt keressük az idegen nyelvi megfelelőkben.

Béza: Après avoir constamment attendu De l'Éternel 2.vsz.

Lobwasser: Ich hab gewart des Herren steiglich. 2.vsz.

Nem találjuk egyik helyen sem, tehát Szenczi Molnár sora a bibliából ered.

Nézzünk néhány példát hasonló esetekre (amikor tehát nem beszélhetünk szó szerinti egyezésekről). A/65.zsoltárban olvassuk:

Károlyi: Bódog az a kit te választasz, és hozzád fogadsz 4.vsz.

Sz.Molnár: Boldog a'kit te el-választál

Fogadván házadban 2.vsz.

Itt nem látunk semmi jellegzetességet még, melyet megragadhatnánk, szükségünk van a további párhuzamok vizsgálatára is.

Béza: Heureux celui que veut élire

Et pres de toi loger 2.vsz.

Lobwasser: Wohl dem, den du dir hast erlesen

Das er in deinem haus 2.vsz.

Most már azonban kitűnik, hogy mi az a többlet, amely a magyar változatokban van meg. Ez pedig a "fogadsz" illetve a "fogadván". - Hasonlót látunk a 74.zsoltárban:

Károlyi: Miért fordítod el az te kezedet 11.vsz.

Sz.Molnár: Miért fordítod-el kezeidet? 11.vsz.

Mivel azonos szavakból épül fel mindkét változat, itt az idegen megfelelőknek kell eltérést mutatniuk.

Béza: D'ou vient cela que ta main tu retiens 11.vsz.

Lobwasser: Wie kommst, das du zurück ziehst deine hand 11.vsz.

Ezekben a sorokban szó sincs a "kezek fordításáról". Így tehát a magyar párhuzamok máris igazolva vannak. - A biblia szókincsi meghatározói szerepének lehetünk tanúi a 78.zsoltárban is. Ön-

magában a biblia és a Psalterium Ungaricum zsoltárai között nagy a hasonlóság:

Károlyi: Halgassad én népem az én törvényemet: haytsátoc az
ti füleiteket az én számnac beszédire 1.vsz.

Sz.Molnár: Hallgass én népem az én törvényemre
Füledet hajtsad az én beszédemre 1.vsz.

Ha német-francia vonatkozásban vizsgálánánk Szenczi Molnár sorait, ezekhez is megállapíthatnánk a közelséget:

Béza: Soit ententif, mon peuple, á ma doctrine,
Soit ton oreille entierement encline. 1.vsz.

Lobwasser: Merk auf, mein volk, auf mein gesetz und lehre,
Dein, ohr mit allen fleis her zu mir kehre 1.vsz.

Egy pontban azonban nem. Nem találánánk nyomát ezekben a szituációkban a "beszéd" szónak, mely a magyarban megvan.

A jellemző szóhasználat az árulkodó az alább ismertetett két zsoltárban. A 79.zsoltár kezdősorai:

Károlyi: (Isten, bé iöttec az pogányoc az te örökségedbe:)
meg fertezettéc az te szent templomodat... 1.vsz.

Sz.Molnár: (Öröködbe Uram pogányok jöttek,)
És szent Templomodat megfertezettették 1.vsz.

A "megfertezettették" alakról van szó. Az eredetiekben rokonértelmű szinonimákkal fejezik ki ezt az értelmet: "ils ont pollu", illetve "Den tempel sie befleckt". - Avagy a 80.zsoltárban, ahol a mondat egyetlen igéje között olyan különbség van, mely már jelentős távolságot sejtethet:

Károlyi: Miért rontád el annac gyepüit ... 12.vsz.

Sz.Molnár: Miért tördeléd-el gyepüjét ... 8.vsz.

A "gyepü" azonban visszaállítja a két változat közelségét. Hogy a bibliából származik ez a szó, tehát az egész hely, mi sem

mutatja jobban, mint a további összevetés:

Béza: D'ou vient qu'ayant rompu sa haye 8.vsz.

Lobwasser: Was hast du seinen zaun zerbrochen 8.vsz.

Itt tehát "sövényről" és "kerítésről" van szó, ami az értelemnek meg is felel.

Meg kell jegyezni, mint ahogy már eddig is jeleztük, hogy ezek a csoportok nem jelentenek merev határokat. Sőt, sok helyen nehéz is meghuzni teljes pontossággal ezeket a választóvonalakat. Az 1.zsoltár itt közölt egyezései részben ebben a kategóriába tartoznak, részben már tovább is mutatnak rajta. Szókincsben Szenczi Molnár Albert határozottan a bibliát követi:

Károlyi: Boldog ember az a ki az hitetlenec tanácsán nem jár; és az bünösöknec után nem áll, és az czufolóknac székekben nem ül. 1.vsz.

Hanem az Ur törvényében vagyon az ő gyönyörüsége, és az ő törvényéről gondolkodik éjjel és nappal. 2.vsz.

Sz.Molnár: Aki nem jár hitetlenek tanácsán,
És meg nem áll a'bünösök után,
A'tsufolóknak nem ül ő székekben:
De gyönyörködik az Ur törvényében,
És arra gondja mind éjjel nappal,
Ez illy ember nagy boldog bizonyyal. 1.vsz.

Viszont felismerhetünk ebben több olyan részt is, mely már a leírt ráhatásos frázis lehet, ha összevetjük a Lobwasser és Marot szövegével.

Marot: Qui en conseil des malins n'a esté
Qui n'est au train des pecheurs arrêté,
Qui des mocquers au banc place n'aprise,
Mais nuit et jours la Loy contemple et prise
De l'Éternel, et en est désireux

Certainement celui-la est heureux

1.vsz.

Lobwasser: Wer nicht mit den gottlosen geht zu rath,
Und nicht tritt in zündlicher leute pfad:
Der auch nicht mit sitz auf der spätter bäncken;
Sondern auf Gotts gesetz hast lüst zu dencken,
Und sich des tag und nacht nimmt herzelich an,
Fürwahr der ist vor Gott ein sel'ger mann.

Azt látni, hogy felépítésben a német-francia mintát követi Szenczi Molnár Albert. A biblia hatása azonban már az első sorban benne van: míg az idegen nyelvi alakokban "gonoszokról" és "istentelenekről" van szó, addig Szenczi Molnár követi a biblia "hitetlen" megfogalmazását. A második sort viszont a francia nyomán veszi át a bibliából. A harmadik sorba mindkét oldal azonos erővel játszik bele, együtt juttatják el a bibliai megfelelőhöz. Szenczi Molnár Albert a biblia elsődleges hatása alatt "gyönyörködik az Ur törvényében", míg Lobwasser és Marot csak "gondolkodnak" rajta. A további sorok szintén ráhatás révén keletkeztek.

B./ Azok az egyezések alkotják a bibliahatások minőségileg második fő csoportját, melyek frázisként kerültek át, vagy a megfelelő magyar frázist keltették életre. Tehát ez, az a csoport amelyet az első részben ráhatásos egyezésnek neveztünk. Funkciójuk ugyanaz maradt: egy-egy idegen nyelvi frázis magyar megfogalmazásában segítő szerepet játszottak a hasonló helyen. Itt természetesen a német és francia változatoknak van elsődleges szerepe. A magyar másodlagossága abban áll, hogy az eleve adott alapok csak az előbbiek hatására elvenednek meg.

a./ Kezdjük a legszámosabb bibliai frázist kiváltó némettel. Ha nehéz is meghuzni a határt az egyes kategóriák között az egy-

másbamosódás miatt, tiszta típusokat is lehet találni. Ezekkel illusztráljuk esetünket. A 98.zsoltárt vizsgálva:

Sz.Molnár: Uram, miért vetsz-el engem,
Miért rejted-el szemeidet? 9.vsz.

Károlyi: Miért vetsz el engemet Uram? és miért rejted el
az te ortzádád én tőlem? 15.vsz.

Mit mutat a "háttér"?

Béza: Las! pourquoi suis-je reje-té?
Pour quoi caches-tu ton visage? 9.vsz.

Lobwasser: Herr Gott warum verstöbst du mich?
Warum verbrigest du deine augen? 9.vsz.

Igaz, hogy csak árnyalati eltérésekben, de háttérbe szoríthatjuk a franciát. Ott ugyanis az első sorban három helyen is cselekvő ragozásban lévő igét szenvedőben találjuk. A másodikban pedig szintén a többiekkel szemben az "arc elrejtését" panaszo-lja. Ha pedig négyből három megegyezik, akkor nyilvánvaló, hogy nem az egy eltérő lehetett a sor elindítója.

A 27.zsoltárban ezeket találjuk:

Károlyi: Te felőled mongya az én szíuem: keressétec meg
az én ortzámot 8.vsz.

Sz.Molnár: Tefelőled mondja ezt az én szívem:
Keressétek az én szent színe-met. 5.vsz.

Itt máris megjegyezhetjük, hogy a bibliabeli "ortza" szabályos szinonimája Szenczi Molnár Albertnél a "szin".

Béza: Comme en ton Nom m'avertissant ainsi:
Emploie toi á chercher mon visage 5.vsz.

Lobwasser: Von deinetwegen pflegt mein herz zu sagen:
Sucht mein, als eures Herren angesicht 5.vsz.

Az első sor teljes egészében a magyar előzménye, és ez elég

ahhoz, hogy kimondjuk: ezek a sorok irányították Szenczi Molnár Albertet a biblia felé. Ugyanebben a zsoltárban akadunk egy másik ráhatásos alakra:

Károlyi: ...ne vesd el haragodba az te szolgádat 9.vsz.

Sz.Molnár: Szolgádat ne vesd-el haragodban 5.vsz.

Ez a példa már majdnem az előző kategóriába tartozik az egyezés hűségével. Viszont nagyon pontos német és francia párhuzamban is állíthatjuk:

Béza: Ton serf ne chasse en fureur, o mon Dieu! 5.vsz.

Lobwasser: In deinem grimm nicht deinen knecht verstos 5.vsz.

A német annyival áll közelebb a magyar változatokhoz, hogy ott az "eltaszít" inkább megközelíti az "elvet" értelmét, mint a francia "elűz".

A 119.zsoltár erre a típusra is bőven nyújt példát. Károlyinál olvassuk:

Károlyi: Meg gondolom az én utaimat... 59.vsz.

Sz.Molnár: Jól meg-gondolom az én utamat 30.vsz.

írja Szenczi Molnár. A francia egyáltalán nem említi "utat", hanem csak "tettet":

Béza: J'ai épluché mes faits soigneusement 30.vsz.

E példa révén is, és amiatt is, hogy a magyar szöveg a némethez amúgy is közelebb áll, ez lett az elsődleges hatás:

Lobwasser: Mit allein fleis ich meine weg bedenke. 30.vsz.

Íme egy másik ebből a zsoltárból:

Béza: Aussi, Seigneur, c'est la raison pourquoi

Bien plus que l'or et prierrerie exquise

Tes mandemens estimez de moi 64.vsz.

Lobwasser: Derhalben ich viel hörer dann des gold,

Deine gebott in meinem Herzen liebe 64.vsz.

Ezek az alakok, melyek közül el kell döntenünk, hogy melyik idézte fel Szenczi Molnár Albertben a bibliának ezeket a sorait:

Károlyi: Annac okaért az te parantsolatídat inkább szerettem
az igen tizta arnnál 127.vsz.

és amely így formálódott meg a versben:

Sz.Molnár: Azért a'te parancsolataídat
A'tiszta aranyál inkább szeretem 64.vsz.

Első látásra szembeszökik, hogy a francia bőbeszédűségével nem tölthette be a vizsgált szerepet: - így a németnek kell elsődlegesnek lenni, habár itt is jelentős eltérések vannak,

Vegyük az utolsó példánkat a 69.zsoltárból.

Sz.Molnár: Setétüljenek-meg az ő szemek,
Hogy azokkal egy tsepet se lássanak 10.vsz.

Szenczi Molnárnak ezek a sorai visszanyulnak a bibliaihoz:

Károlyi: Setétüllyenec meg az ő szemec, hogy ne lássanac 24.vsz.

A franciával ezek a sorok kevésbé vethetők egybe, habár az első sor megfelel a magyar változatoknak:

Béza: Obscurci leur veue, tellement
Que de leurs yeux toute clarte s'en aille 10.vsz.

A megfelelő német sorok felépítésben is előzményei lehetnek

Szenczi Molnár Albertnek:

Lobwasser: Das ihnen werd verdunkelt ihr gesicht
Das sie damit gar nichts mehr mögen sehen. 10.vsz.

b./ A francia indítéku bibliai frázisokban gazdagabb most a választék, mint annakidején a régi magyar zsoltároknál. A 35. zsoltár egyszerre több reprezentatív ráhatásos egyezést is tartalmaz.

Károlyi: Pöröly WRam az én velem pörlöckel 1.vsz.

Sz.Molnár: Perelj Uram perlőimmel 1.vsz.
Ime a magyar analógpárok. Az idegen előzmények azonnal szint
vallanak:

Béza: Deba contre mes debateurs 1.vsz.

Lobwasser: Ficht wider meiner feinde heer 1.vsz.

A franciában találjuk meg azt a sajátos alakot, ami a magyar-
ban megvan: az igei állitmányt és az abból képzett főnevet:
"pöröl" - "pörlő", "deba" - "debateur".

Néhány szakasszal lejjebb ezt találjuk:

Károlyi: Az én lelkem pedig vigad az Wrban 9.vsz.

Sz.Molnár: És örvendez az én lelkem az Urban 4.vsz.

Feltűnő különbséget látunk az idegen nyelvi frázisok között,
mely egyben ki is zárja a németet:

Béza: Mon ame alors s'éjouira En Dieu... 4.vsz.

Lobwasser: Mein herz sich dann erfreuen wird In Herren... 4.vsz.

Lobwasser a "lélek" helyett a "szivről" beszél, tehát ez nem
lehetett Szenczi Molnár előzménye.

A német változatban előforduló "elcsuszásokra" több példát is
találunk. Az 51.zsoltárban például ezen a helyen:

Károly: Könyörülj én rajtam, én Isten, az te irgalmasságod.
szerint 1.vsz.

Sz.Molnár: Kegyelmességed szerint könyörülj rajtam 1.vsz.

Tapasztalataink alapján itt a "szerint" névutót választhatjuk
fogódzóznak a német és a francia zsoltárokbán:

Marot: Misericorde au pauvre vieieux,
Dieu tout-puissant, selon ta grand'clemence 1.vsz.

Lobwasser: (Herr Gott, nach deiner grossen gütigkeit)
Wollst du dich gnädig über mich erbarmen 1.vsz.

A keresett szót csak a franciában találjuk, tehát megvan az

előzményekhez szükséges többlete.- Hasonló eset a 104.zsoltárban:

Károlyi: ...ki terieztetted az egeket mint egy kárpitot 2.vsz.

Sz.Molnár: Az egeket szélesen kiterjesztéd,

Mint egy kárpitot úgy felékesítéd 1.vsz.

Itt csak az összes párhuzamok számbavétele után nyilatkozhatunk:

Marot: Tu tends le ciel ainsi qu'une courtine 1.vsz.

Lobwasser: Die himmel du ausbreitest und ausstreckest 1.vsz.

A német két igével fejezi ki a "kiterjesztést" és a hasonlat hiányzik. A franciában megvan ez: a "courtine" "kárpit" jelentésű szó.

Más jellegű ismertetői vannak a 89.zsoltárban a francia indítékoknak. Itt a német variáns eltér a franciától:

Béza: Les cieux prechent, Seigneur, tes actes merveilleux 3.vsz.

Lobwasser: Der himmel lobt, uns du für wunder thust allein 3.vsz.

A németben tehát az "ég" (egyesszámban?) "dicséri" az Ur csodáit, míg a franciában az egek hirdetik. Ehhez az alakhoz állnak közel a magyar megfelelőik:

Károlyi: Annac okaért az Egec hirdetic az te czudálatos dolgotat, WRam 5.vsz.

Sz.Molnár: Az egek hirdetik tsuda dolgaidat 3.vsz.

Most már világosan látszik, hogy a bibliai alakhoz a francia frázis juttatta el Szcnczi Molnárt.

Még két egyszerűbb példát ismertetnénk, jelezvén, hogy a francia előzményü bibliai frázisok nem mind ilyen világosak, mint az eddig bemutatottak. Az egyik a 29.zsoltár harmadik verse:

Károlyi: Az WRnak szaua vagyon az vizeknek fölötte, az diczségnec Istene meg dördüle 3.vsz.

Sz.M

Sz.Molnár: Az Ur szava meg-zendül,

A vizeken meg-dördül.

2.vsz.

A két magyar változatban, ami egymástól elég távol áll, a "meg-dördül" ige a közös és jellemző. Ezt fogjuk figyelni a továbbiakban:

Béza: La voix du Seigneur tonnant

Va sur les eaux resonnant

2.vsz.

Lobwasser: Seiner stimme starker schell,

Regt die wasser überall.

2.vsz.

A német megközelítőleg sem azonos a magyar "meg-dördül"-el.

A franciában pedig van egy hasonló funkcióju és hasonló jelentésű szó. Ebben az esetben ez a döntő. - A másik példa a 143. zsoltárból való:

Károlyi: És az én lelkem én bennem el keseredett 4.vsz.

Sz.Molnár: Az én lelkem el-keseredett... 4.vsz.

Marot-tól és Lobwassertől ezeket állíthatjuk melléjük:

Marot: Dont mon ame ainsi empressée 4.vsz.

Lobwasser: Mein geist in mir ist wie zerschlagen 4.vsz.

Itt igen nehéz eldönteni teljes biztonsággal, hogy melyik változathoz ki Szenczi Molnár Albert sorait. Egyikben sincs meg az a jellegzetesség, amelyből kiindulhatnánk. A két idegen változat álltimányának árnyalatai eltéréséből kell következtetéseket levonnunk. Ez pedig talán a franciának kedvez.

c./ Itt, ezeknél a bizonytalan határvonalu jelenségeknél hajlunk át a ráhatásos egyezőségek harmadik csoportjába. Ugyanugy, mint az első részben, ez a semleges kategória, amelynél egyaránt lehet mindkét fél a magyar frázis kiváltó oka. Vizsgáljuk ezt az esetet a 22.zsoltárban. Ezeket a szokványos felkiáltásokat találjuk egymás mellett:

Károlyi: Én Istenem, én Istenem, miért hagdtál el engemet? 1.vsz.

Sz.Molnár: Én Istenem, én erős Istenem

Miért hagytál el ennyire engem? 1.vsz.

Most pedig próbáljuk megkeresni melyik változat lehetett Szen-
czi Molnár Albert előzménye:

Marot: Mon Dieu, mon Dieu, pourquoi m'as-tu aissé

Loin de secours 1.vsz.

Lobwasser: Mein Gott, mein Gott, ach wie verstöbst du mich 1.vsz.

Nem tudunk dönteni, minden elemnek megvan a megfelelője. A ma-
gyar változatokban sem találunk ehhez degitséget. - Továbbvizs-
gálva ezt a problémát, a 40.zsoltárban újabb példát lelünk. Ká-
rolyinak ezeket a sorait:

Károlyi: És adá az én számban wij éneket, az mi Istenünknek
diczéretit 3.vsz.

Sz.Molnár: Én szájamba ada uj éneket,
Istenünk dicséretire 2.vsz.

igy építi bèle zsoltárába. Az indítékokról nem tudunk semmit
sem megállapítani, hiszen ezek ilyen közel állnak egymáshoz:

Béza: Dedans ma bouche un nouveau chant d'honneur
Il a mis pour son los et pris 2.vsz.

Lobwasser: Ein neues lied er mir in meinem mund
Gelegt hat ihm zu lob und preis 2.vsz.

A négy párhuzamból levonhatjuk azt a következtetést, hogy a két
magyar közelebb áll egymáshoz, tartalmaznak egy olyan elemet,
amely nincs meg a németben és a franciában. A magyar változatok
megnevezik azt, akinek a dicséretére szolgálnak ezek az "uj éne-
kek", míg az idegenekben csak a birtokos személyes névmás jelzi
az istent.

Az idegen nyelvi frázisok többször nagy eltérést mutatnak egy-

mástól és mégsem lehet hatásukban választóvonalat húzni. Ezt látjuk a 105.zsoltárban.

Béza: Puis de serviteur le fit maistre
Pour tout son domaine connaistre 12.vsz.

Lobwasser: Über sein haus in allen sachen
Lies er ihn zu ei eim Herren machen 12.vsz.

Tisztán látszanak a különbségek: a francia szerint szolgából teszi a ház urává az isten kedveltjét, a németben pedig "a háza felett, minden dologban" lesz ur ugyanez. Megtaláljuk-e ezeket a különbségeket a magyarban? Szenczi Molnár Albert bibliai előzménye:

Károlyi: Wrrá töué azt az ő házán... 21.vsz.

Sz.Molnár: Az ő házán őt tellyességgel Urrá tévé... 12.vsz.

Szenczi Molnár Albert szükszavuságával csak azt a lényegét veszi át, ami mindkettőben azonos. Így mindkét idegen alak egyenlően hathatott.

Károlyi 119.zsoltárában többek között ezek a sorok látszanak nagyon ismerősnek Szenczi Molnárnál:

Károlyi: Minden napon hétszer ditsérlec tégedet 164.vsz.

Sz.Molnár: Naponként hétszer ditsérlek téged 82.vsz.

Ennek sornak a német-francia előzményénél találunk bizonyos lazaságot:

Béza: Sept fois le jour, o Dieu, ton los je chante 82.vsz.

Lobwasser: So lob ich dich des tages wohl siebenmahl 82.vsz.

Egy elem különbözik csak: a franciában körülírással van kifejezve a németben egy igével elmondott "dicsér" értelem. Ez megint az az átmeneti kategória, amelyet már egy előző csoportba is besorolhattunk volna ugyanilyen joggal.

A 143.zsoltárból vett példával zárjuk a sort. A bibliai hatás itt olyan erős, hogy a vizsgált rész itt is "kilóg" eb-

ből a csoportból:

Károlyi: (De az ellenség kergeti az én lelkemet) az föld-
höz verte az én életemet 3.vsz.

Sz.Molnár: (Az ellenség kerget engemet)
A földhöz verte életemet 3.vsz.

Lobwasser: és Marot szövegében az idézett első sor nem ad sem-
miféle tájékoztatást, az mindkettőnél igen távoli:

Marot: (Las! non ennemi m'a fait guerre,)
A prosterne ma vie en terre 3.vsz.

Lobwasser: (Der feind mit seinem widerstreben)
Zu boden niederschlägt mein leben 3.vsz.

Egy-egy sor, vagy mondat jellegzetességét hordó állitmány
mindkét változatban csak a "földhöz verte" értelmét fejezi ki,
de egymástól teljesen eltérő módon. A genfi zsoltárok 3.vers-
szaka csak a tartalmat adta. A forma, a megfogalmazás magyar
fejlődés eredménye. A Psalterium Ungaricum keletkezése idején
a költői nyelv már jól ismerte ezt a fordulatot. Bizonyítás-
képpen a XVII. századi RMKT/2.k/9jelzetű énekéből (Igön szep
historia) idézünk:

Hizöm, hogi az Isten el nem szenedh,

De az arulokat ő földhöz veri 21-22.s.

Láthatjuk tehát, hogy a bibliai hatások sokféleségében
ez a csoport okozza a legtöbb problémát.

C./ Most, mikor áttekintettük, ha korlátozott mértékben
is, a Psalterium Ungaricum magyar előzményeit, bizonyos össze-
függéseket állapíthatunk meg a régi magyar zsoltárok és a bib-
lia fráziskincse között. Ez természetes is, hiszen, frázisról
lévén szó, egymás kifejezés-anyagát át meg átszövik és Szenczi
Molnárnál is láthatjuk ennek összemosódását. Egy-egy ilyen
frázis eredetének kutatását csak gazdagabbá és meggyőzőbbé

teszi a harmadik magyar változat párhuzamba állítása (ami, természetesen a zsoltár forrására is vall). A 44. zsoltár kezdősorait nézzük!

Sz. Molnár: Hallottuk, Isten, füleinkkel,

A'mit régenten tselekedtél 1.vsz.

Hasonló megfogalmazást már Németi Ferencnél is találtunk:

Németi: Ezt hallottuk Uram régtől fogva,

(Atyáink is beszéllették...)

Az mit ő idejekben régen cselekedtél 4-6.s.

Tegyük hozzá a biblia megfelelő részeit:

Károlyi: Isten az mi füleinckel hallottuc ...minémő dolgokat cselekedtél ... az ő ideiekben 2.vsz.

Azt máris levonhatjuk, hogy a biblia meghatározóbb szerepet játszik itt, mint Németi, ugyanis egy olyan elem hiányzik nála, amely a másik kettőben megvan. - Vegyük az elsődleges hatásokat:

Béza: Or avons nous de nos oreilles,

Seigneur, entendu tes merveilles 1.vsz.

Lobwasser: Herr Gott, es haben unsere ohren

Von deinem werken sagen horen 1.vsz.

A francia az isten csodáiról beszél, a német pedig munkájáról. Egyik sem felel meg Szenczi Molnár alakjának. Ő ezt hallotta: "a'mit régenten tselekedtél", ez az alak viszont megvan Németi-nél. Az eredményt ezeő szerint így kell leszűrni, hogy a két magyar alak összeolvadásával alakultak ki a Szenczi Molnár fogalmazta sorok.

A 23.zsoltárban is találunk egy ilyen összetett feladatot. Ezt írja Szenczi Molnár Albert:

Sz. Molnár: Ha az halál árnyékában járnék is,

De nem félnék még ő setét völgyében is 2.vsz.

A Psalterium Ungaricum szerzője által jól ismert Sztárai ebben a zsoltárban ezt így mondja:

Sztárai: Ha szinte az halál völgye árnyékában az én fejemet
látom

Mert te vagy énvelem, szabadulásomat azért tetőled
várom 23-24.s.

A bibliában:

Károlyi: Még ha szinte az halál árnyékának völgyében iárokis
nem félec 4.vsz.

Látjuk, hogy a két utóbbi változatban feltételes kizáró értelem van. Kifejező eszköze a "ha.... is" szerkezet, melyet csak félben találunk meg Sztárainál. Szenczi Molnár és Károlyi ezen a ponton egyezik. - Mit mutat a többi változat?

Marot: Si surement, que quand au val viendroye

D'ombre de mort rien de mal ne craindroye 2.vsz.

Lobwasser: Solt ich mir finstern thel des tots schon gehen,

So wohl ich doch in keinen fruchten stehen 2.vsz.

A francia változatban a "halál árnyékának völgyéről" beszél Marot, Lobwasser csak a "halál völgyéről". Ezt nézve a magyar változatokban szintén keveredést találunk. A biblia a francia szerint fogalmaz; Sztárai bonyolítja, és megint más van Szenczi Molnárból. Ő, mint bátor alkotó, egyszerűsíti ezt a zsufolt képet és megszületik, a különben érzékletesebb, "halál árnyéka". Tehát Szenczi Molnár Albert a sokféle változatból felhasználja Károlyi szemléletmódjának kifejező eszközeit (a feltételes mód megvan minden alakban), egyébként önállóan alkot. Ezek az esettel is kell számolnunk a frázisokban.

Még egy esetét kell megvizsgálni ennek a zsoltár- és biblia-

hatás kereszteződésének, mégpedig azt, amikor még az öt változat sem tud megnyugtató feleletet adni az eredetről. Erre találunk példát a 149.zsoltárban. Részben egyezik a szókincse az ebben a csoportban elsőnek tárgyalt frázismintáéval.

Sz.Molnár: ÉnekeljeteK uj éneket

Az Ur Istennek örömmel,

Mert nagy tsudákat tselekedett. 1.vsz.

Károlyi: Enekellyetec az WRnac wj éneket, mert csuda

dolgokat cselekedett 1.vsz.

Megtalálhatjuk még ezt a zsoltárt a Huszár Gál-énekeskönyvben egy névtelen szerzőtől, aki ezt szintén így mondja:

Ismeretlen: Énekellyetec az Ur Istennek wy eneket

Mert czuda dolgokat czelekedett 1.vsz.

Feltűnik, hogy ebben a változatban találunk egy olyan elemet, ami a bibliában nincs meg: az "Ur Istennek" énekelnek. Jegyezzük meg ezt!

Béza: Chantez á Dieu nouveau cantique,

Car il a puissement ouvré

Et par sa force magnifique 1.vsz.

Lobwasser: Nun singt ein neues lied dem Herren,

Er hat gethan viel wunderwerk 1.Vsz.

A francia bőbeszédű: "a csodálatos erejével cselekedő" istenről beszél. A német már egészen közel van, de ez sem mond olyat, amivel megoldhatnánk a problémát. Keressük, ezek szerint, a félretett kulcsszavunkat! Megvan-e a "Herr Gott", vagy a "Seigneur" ezekben az idegen változatokban? - Nincs. Így megnövekedik a felelőssége ennek az elemnek. Ennek a teherbirására kell alapoznunk egy halvány hipotézist: miszerint a Huszár Gál-énekeskönyv névtelen szerzőjét ismerte Szenczi Molnár Albert.

Befejezve a bibliahatások tárgyalását, meg kell jegyeznünk, hogy közel sem meritettük ki azokat. Dolgozatunkban csupán csak érzékelteni akartuk, hogy megalapozottak azok a rétegek, amelyekre felbontottuk a Psalterium Ungaricum nyelvét.

III. Az adatok értékelése

Mi az a legelső tanulság, amit ebből az analízisből le kell vonnunk? Mindenekelőtt szembetűnik az egyezések és a különböző típusu frázisok révén kibontakozó sokszínű hatás. Ez a hatalmas összegző munka, mely a Psalterium Ungaricumban megnyilvánul, a fordítónak olyan jellemvonását sejtetik, mely egyházi embernél ritkaságszámba ment ebben az időben. A XVII. század elején már nemcsak a nyugat-európai, hanem a hazai protestantizmus megcsontosodásának a tanúi is vagyunk. Az egyházzá szerveződés már réggen megtörtént, ez pedig azt jelentette, hogy a protestantizmus magára öltötte az elvetett katolicizmus társadalmi funkcióit. A protestantizmusnak ebben a megcsontosodott szakaszában az egyházi vezetők, felkezesi jellegű szerzők között advéve akad egy-egy olyan kiemelkedő alak, aki hitdogmái közül kitekintve észrevenne korábban létrehozott, vagy mások által megalkotott egyetemes emberi értékeket. Ekkor már a humanizmusra jellemző, előítéletek nélküli, a tudományok és művészetek eredményei iránti széleskörű érdeklődés, ellentétbe került a reformációval. Egy Ecsedi Báthory István, egy Szilvás-Ujfalvi Andreko Imre volt csak képes legalább a protestáns értékek bizonyos foku összegzésére, vagy szintézisére. És az egy Szenczi Molnár Albertnél bukkan elő az a humanista jellemvonás, hogy végig tekintsen egyházának irodalmán, más felekezetekben is meglássa az értéket, és

ha korlátozott mértékben is, a világi költészetben is tájékozódjon. Mit jelentett ez? — Sztáraival kezdődően a Károlyi-bibliáig felismerhetjük a nyomokat zsoltáraiban. Ezzel szemben azt is tisztán kell látnunk, hogy Bogáti Fazekas Miklós psalteriumához mincs köze. — Tovább lépve felvilágosodott szemlélete a világi eredményeket is észrevétette vele. Meglátja a világi Németi Ferencet és a lírai ihletettségu Kecskeméti Vég Mihályt. Balassi Bálint vallásos verseinek egyes eredményei közvetve jutottak el hozzá. — E felvilágosult összegző munka ellenére azért fennáll továbbra is, hogy Szenczi Molnár Albert a protestantizmus embere volt, munkásságát mindig ennek a közösségnek a szolgálata irányította. Több helyen világi indítéku tevékenység ez, de mindig egyházi célzatu. Viszont értékké teszi számunkra ezt Szenczi Molnár Albertnek ez a szintetizáló széles látóköre.

Az eddig felsorakoztatott tényekből adódik, hogy módosítanunk kell Császár Ernőnek azt a megállapítását, mely szerint "Molnár zsoltárait fűzi valami kapocs a XVI. századbéli elődjeihez".⁴⁶ Láthattuk, a régi magyar zsoltárok hatása a bibliával együtt lényeges, mely az egyezések kimerithetetlen forrását képezik. A magyar hatások döntő mértékben befolyásolták, magyarabbá tették a zsoltárok idegen világát. A genfi zsoltárok által adott szövegnek a sajátos színezetét és értékét éppen ezeknek a hatásoknak az összessége adja meg.

Ennek az értékelésnek a feladata azt is megállapítani, hogy a tények igazolják-e Szenczi Molnár által említett szerzők és énekeskönyvek ismeretét, és hogy kirajzolódik-e itt új zsoltárfordítók és énekgyűjtemények képe. Az első problémára határozott

igennel felelhetünk. Meggyőző erejű párhuzamokat mutattunk ki Sztárai és Szegedi zsoltárai között. Természetesen a gyakorlatban jóval több szerzővel találkoztunk, mint amennyit maga Szcenci Molnár Albert említett, jórészt ezek olyanok, akik Sztárai és Szegedi előfordulási helyein is megvoltak. Az RMKT-ben jelzett előfordulási helyekből csak a Huszár Gál- és a Bornemisza-énekeskönyv ismeretét erősíthetjük meg biztosan. A debreceni énekeskönyvekkel kapcsolatban egyik kiadás mellett sem látunk meghatározó jelentőségű következetességet. Egyetlen új tényre hívja fel a figyelmet ez a vizsgálat: Balassi 54. és Szegedi Lajos 51. zsoltára a Bártfai énekeskönyv ismeretét jelzi.

A további vizsgálatok érdekében már most összegeznünk kell az előre mutató adatokat. Abból a tényből, hogy egy zsoltáron belül különböző eredetű hatásokat, különböző típusu egyezéseket találtunk, azt kell levonnunk, hogy egy zsoltár eredetét nem egy hatás határozta meg. Az alkotási folyamatban pedig ezt csak úgy képzelhetjük el, ha a francia és a német zsoltárokat egyszerre használta fel. Ebből azt a módszertani következtetést jegyezhetjük meg, hogy a forrás elsőségét egy zsoltáron belül, a forrásokra utaló nyomok többsége dönti el. - Az eddigi másodlagos vizsgálatok, a háttérnek felhasznált francia-német zsoltárok meghatározó jelentőségéből is adódik egy következtetés. Az eddigi adatok a német forrás erőteljesebb hatása mellett vallanak. Ezzel "az előítélettel" indulunk a következő fejezetbe.

Mindezt a vizsgálatot szükséges volt megtenni, hogy nagyobb biztonsággal fogjunk Szcenci Molnár Albert elsődleges forrásainak megközelítéséhez.

H A R M A D I K F E J E Z E T

A Psalterium Ungaricum elsődleges forrásai

1./ A probléma ismertetése

A Psalterium Ungaricum közel száz éve okoz filológiai problémát a régi magyar irodalom kutatóinak. A talányt a két fő forrás: Béza és Marot, valamint Lobwasser zsoltároskönyve okozza. Melyiket használta Szenczi Molnár Albert? – Toldy Ferenc az elsőséget a franciának adta.¹ Ötven évvel később Császár Ernő gondos filológiai kutatások alapján megfordította ezt az állítást, mondván: Lobwasser zsoltárai meghatározóbb szerepet játszottak. Ezután majd egy fél évszázadnak kellett eltelnie, hogy ha magasabb szinten is, de visszajussunk a kiindulásához. Turóczi-Trostler József fogalmazta meg a Szenczi Molnár-irodalom egyik legértékesebb tanulmányában. Szerinte "Szenczi Molnár zsoltáraiban van egy eszmei és érzelmi többlet, egy mélyebb, élményszerűbb biblicizmus, amely idegen Lobwasser kötelességszerű kegyességétől, de rokon Marot és Béza pátoszával, s hogy e rokonság alig vezethető le másból, mint a francia szövegek megértéséből.² – Az értékelések fő változásainak ezek voltak a legjelentősebb állomásai. Ezenkívül még tanulmányok sora vitatja a problémát.

Mi okozza ezeket az ellentétes véleményeket? – A legnagyobb nehézséget az jelenti, hogy maga Szenczi Molnár Albert sem jelöli meg pontosan forrásait: két irányba enged következtetni. Ezt írja a Psalterium Ungaricum ajánlásában: Dávid Zsoltárait "nagy munkával magyar nyelvre fordítottam és francia nótákra s az Lobwasser Ambros doctornak német versei szerint formáltam és öszveszorítottam." Lejebb pedig ismét ugy említi Lobwassert, "kinek vezető sinorját követte ez fordítás-

ban." Növeli a homályt ugyancsak ezen a helyen tett kijelentése a fordítás nehézségéről, ahol "a hosszú magyar igéket a franciai apró igékből álló versekre" kellett formálnia. Míg az előbb határozottan említette Lobwassert, most a franciához való igazodásra is utal. Tovább terjedt-e ez verstani figyelembevételnél? - Nehézséget jelent a tájékozódásban az is, hogy német földön a genfi zsoltároknak, Lobwasserén kívül, volt egy Schede-Melissus által fordított német és Spethe tolmácsolásában pedig latin változata is az egyházi gyakorlatban. Használta-e mind a hármat, vagy csak egy-egy esetben hatott a kevésbé elterjedt Schede-Melissus és Spethe? - A latin és német zsoltárok ismeretéről több adatunk is van. Még heidelbergi diák korában jegyzi naplójába, hogy "mane hora 4 expergefactus, cecini in lecto psalmos Ungarice, Latine, Germanice usque ad 5 horam".^{3.} A Psalterium Ungaricum ajánlásában pedig Spethe énekeskönyvről jól tájékozottan beszél, tudja, hogy azt Móríc hesseni tartománygróf dedikálta.

Eligazítást adhat még nyelvtudása. Semmi kétség nem fér német és latin nyelvismeretéhez. 1606-ban már éppen a tizenhatodik évet tölti Németországban, és így volt alkalma a nyelv elsajátítására. Latin tudását pedig bizonyítja a naplója. A harmadik nyelv ismerete már nem ilyen egyértelmű, pedig csak ennek bebizonyítása után tételezhetjük fel egyáltalán, hogy használhatta a francia zsoltároskönyvet. Ennek érdekében mérjük fel a francia nyelvtudás, vagy a francia befolyás mellett felsorakoztatható tényeket.

Általánosságban annyit elmondhatunk, hogy Strassbourg, Heidelberg, Altdorf (azok a helyek, ahol Szenszi Molnár huzamosabb ideig tartózkodott), egyszóval: a Rajna vidéke erős, francia hatás alatt állott. Az üldözött hugenották itt telepedtek meg. Több

helyen francia nyelvű istentisztelet folyt a templomokban. III. Frigyes választófejedelem udvarában a francia félhivatalos nyelv volt. - Másrészt, Szenczi Molnár járt teljesen francia nyelvű területen, Svájcban: Genf, Bern, Laussane városokban. (Bár 1596-ban azt jegyzi fel, hogy nem értette Béza francia nyelvű prédikációját.)⁴.

A Károlyi-féle biblia 1612-es, második kiadása elé azt írja: "Az margón feljegyzett egyező helyeket, mellyeket Concor-danciáknak hívnak, a Piscator János Bibliájával és az franciai-ak Genevai Bibliájával egybevetvén megigazítottam."⁵ Ezt pedig a nyelv ismerete nélkül alig tehette volna.

Vitatott, hogy Clément Dubois barátja, akinél egy alkalommal két hónapot tölt Frankfurt am Main-ban mennyire lehetett segítségére. Erről ennyit említ a Psalterium Ungaricum ajánlásában: "...a franciai nemből való Boésisus Kelemennek, nékem jóakarómnak hív segedelmiből örvendeteshen ékesgettem".⁶ - Az biztos, hogy nem adhatott Szenczi Molnárnak sem konkrét vers-tani, sem konkrét tartalomra vonatkozó tanácsokat, mivel magyarul nem tudott (lásd: Császár Ernő). Turóczi-Trostler szerint esetleg feltehetjük, és az előbbieik szerint megvan rá a jogunk, hogy Szenczi Molnár Albert tudott franciául, és jól tudott né-metül. Ez pedig elegendő volt ahhoz, hogy megoldja ezt a nehéz fordítói feladatot: Lobwasser német szövegeit magyarra fordít-va a maga verseit össze kellett hangolnia a francia nótákkal, mégpedig úgy, hogy egy "sillabával" sem tehetett hozzá többet, sem a "sensustól" el nem távozhatott.⁷ Dubois segítsége így nemcsak a francia szövegek helyes értelmezésére szorítkozhatott, hanem a magyar vers és francia dallam zökkenőmentes összhang-jának ellenőrzésére is kiterjedhetett; amihez nem kellett magya-rul tudnia.

Mivel Dubois már a kész szövegekhez jutott hozzá kevésbé befolyásolhatta azokat. A legújabb kutatások kimutatták, hogy a fordítás közben is volt mellette egy francia Altdorfbán. Ez pedig egy sedáni származású heidelbergi diák: J. Bolilblanc. A zsoltárok megjelenése után pedig egy példányt küld neki és a címlapon emlékezik meg a fordításban együtt töltött időről.⁸

2. Elemzés

Az egykori feljegyzések, és irodalomtörténeti megítélések után forduljunk a legbiztosabb eligazítóhoz, magához a műhöz és vitatott forrásaihoz. Az anyaggyűjtés alkalmával számos zsoltár izekre boncolása után nem alakult ki egy olyan rendszer, mely már önmagában is világosan elkülöníthető csoportokra bomlik. Mindegyik zsoltár újabb és újabb problémával lepett meg. Mindegyik probléma külön élt. – Mégis, nincs más megoldás: szembe kell nézni ezzel az anyaggal, bizva abban, hogy a százötven zsoltár e kis töredéke hord magában az általánosból jegyeket? és statisztikai számbavétel után kell megrajzolnunk a fő tendenciákat. Az eddigiek alapján már eljutottunk egy "előítélet-hez", mely a németnek nagyobb szerepet tulajdonít. Módszertani megállapítást is tettünk: egy zsoltáron belül a két szerző előfordulási arányát vesszük döntőnek. A további célkitűzések megjelölését pedig abban látjuk, hogy a leírt példák mennyiségével igazoljuk majd az összefoglaló általánosításunkat (amelyet a "rendszertelenség" ellenére is meg lehetett tenni).

A példák megválasztását igyekeztünk arányosan elosztani a százötven zsoltár terjedelmében, hogy megközelítőleg hű képet adjunk eredetükről.

a./ A már eddig is alkalmazott szövegpárhuzam módszerével és e módszer szükséges kritériumainak vizsgálatával fogunk hozzá

a 4.zsoltárhoz. Az első versszak francia változatában azonnal egy olyan rész hívja magára a figyelmet, amelyet már ismertettünk. Megállapítottuk, hogy francia ráhatással keletkezett frázis az. Ezzel azonban a versszak egy olyan pontját állíthatjuk szembe, amely német hatásra keletkezett:

Lobwasser: Du bringst mich auf gernanumen ort 1.vsz.

Sz.Molnár: Te vigy engem tágas helyre 1.vsz.

A német eredetét megerősíti az is, hogy a bibliában sem találjuk meg ennek a megfelelőjét. Itt az első versszakban tehát egyenlő arányban van a kétféle hatás. - A következő versszak egész jellege olyan, hogy a franciához közelebb áll, azonban egyetlen konkrét egyezésre futja csak:

Marot: (Pensez en vous ce que propose)

Dessous vos lits en chambre close 2.vsz.

Sz.Molnár: Az ágyas-házban, ha nyugosztok.... 2.vsz.

Igaz, a meghatározó erejű "ágyas-ház" Károlyinál is megvan ugyan-ezen a helyen, de ez mégis csak a francia hatásra utal. (Ugyanis ez a francia alak hívta fel Szenczi Molnár figyelmét a bibliabelire; ezt más nem is tehette, hiszen a németben nincs meg.) -

A harmadik versszakban aztán ez a francia orientáció teljesen az ellenkezőjére fordul, a németben találjuk meg több Szenczi Molnár-sor előzményét.

Lobwasser: Ihr sôlt ihm nur zum opfer geben;

Ein opfer der gerechtigkeit. 3.vsz.

Sz.Molnár: Igazságnak áldozatjával

Áldozatok az Istehnek 3.vsz.

Még világosabbá teszi a német hatását, ha hozzávetjük a franciát is:

Marot: Puis offrez just sacrifice

De coeur contrit bien humblement 3.vsz.

A második sor teljesen eltérő. - Még egy hatásos német egyezést találunk ebben a versszakban:

Lobwasser: Viel aber sagen uns dageben 3.vsz.

Sz.Molnár: De sokan mondják azt minékünk 3.vsz.

A két sor azonos felépítése mindennél többet mond. - Az utolsó versszakban folytatódik a német zsoltár hatása.

Lobwasser: Mehr fröhlich kan mein herze sein 4.vsz.

Sz.Molnár: És örvendeztetsz szivemben 4.vsz.

Ennél az esetnél az árulkodó jel az, hogy ez a gondolat hiányzik a franciából. - Az egész zsoltárról pedig azt kell megállapítanunk, hogy ha hatott is a francia ének, Szenczi Molnár Albert nagyobb pontossággal követte a németet.

A 13.zsoltár megint német hatással indul. Olyan gondolatot találunk az első versszakban, amely a franciában nincs meg.

Lobwasser: Dein angesicht für mir verdecken 1.vsz.

Sz.Molnár: (A'te ortzádat én előlem)

Örökké elrejtédé tőlem? 1.vsz.

Szenczi Molnárnak ezek a sorai a német ráhatásával keletkeztek a biblia alapján, ez határozta meg közvetlenül szókincsét.

Károlyi: ...míglén rejtéd el az te ortzádat én tőlem? 2.vsz.

A második versszak sem mutat semmi ilyen egyezést. Mind a három változat más. A következő versszak ismét Lobwasser felől tanusodik.

Lobwasser: Damit ich nicht entschlafen im tod 3.vsz.

Sz.Molnár: (Szemeimet világosítsd-meg,

Hogy életemben viduljak meg)

Halálban el ne aludgyam 3.vsz.

A franciában megvan ez a gondolat, de a kifejezése teljesen más. - Szenczi Molnár Albert negyedik versszaka olyan, mintha az egyik idegen nyelvi változathoz sem mutatna közelséget. Míg vé-

gúl az utolsó bizonyítja a francia megfelelő ismeretét.

Marot: Lors a Dieu chanterai louange 5.vsz.

Sz.Molnár: Kiért ditsérem énekben 5.vsz.

Meg kell jegyezni, hogy nem a legpontosabb egyezés ez, hiszen csak az értelem közös, de megnöveli a jelentőségét az a tény, hogy Lobwassernél még ennyit sem találunk. - Tehát a két sorrás kettős hatását fedezhetjük fel itt is.

Ugyanezt az esetet látjuk a 15.zsoltárban. Szenczi Molnár Albert kezdő versszaka a némethez és a franciához is nagy közelséget mutat (ugyanis ezek önmagukban is közel állnak egymáshoz), de egy árnyalattal jobb az arány a francia javára.

Marot: (Si heureux, que par grace aura)

Sur ton saint mont seur habitacle? 1.vsz.

Sz.Molnár: Ki lészen örök lakosa (Szent hegyednek...?) 1.vsz.

Itt a közösséget a jelzőben látjuk, mely mindkettőben a tartóságra vonatkozik és ilyen megjelölés a németben nincsen. - A következő versszakban konkrét egyezést nem látunk, de azt megállapíthatjuk, hogy a németet követi pontosabban. A harmadik versszakban már prezentálhatjuk is ezt a német hatást:

Lobwasser: Durch seine zung dem nöchsten scheden 3.vsz.

Sz.Molnár: Ki az ő felebarátját

Ő nyelvével nem rágalmazza 3.vsz.

A negyedik szakasz ismét csak az erősebb német hatást mutatja. Az ötödikkel pedig már foglalkoztunk, mint Sztárai-hatással.

Jóval jelentősebb Marot hatása a 38.zsoltárban. Versszakokon keresztül folytatódnak a nyomok. Ha ezt a három sort egymásmellé állítjuk:

Marot: (N'en ton ire,) Ne me punir languissant 1.vsz.

Lobwasser: Ach erhöre! Deine straf wend von mir ab 1.vsz.

Sz.Molnár: Ne büntess-meg Istenem 1.vsz.

Mivel a német a "büntetést" nem ígérel fejezi ki, megteremti a másik kettő számára az egyezés lehetőségét. A második versszak már meggyőzőbb francia hatást rejt.

Marot: Car tes fléches decochées

Sont fichées 2.vsz.

Sz.Molnár: Nyilaid belém lövettek 2.vsz.

E párhuzam értékét ismét az az eltérés növeli, amely a német vonatkozásában van meg. Lobwasser szerint:

Lobwasser: Deine pfeil, die in mir stecken 2.vsz.

csupán csak "bennem vannak" holott az előbbi két változat arról tanuskodik, hogy "belém lőtték". - A harmadik szakaszban a francia mellett feltűnik a német hatás is.

Marot: Mes os n'ont de repos ferme 4.vsz.

A hasonló gondolatot kifejező német bőbeszédűségével lemaradt a francia hatás mögött:

Lobwasser: (Darum findet) Keinen frieden mein gabein 3.vsz.

Sz.Molnár: (Tsontaim el-háborodtak) Nem nyughatnak 3.vsz.

Tömörségével a franciát követi. Viszont a németben egy olyan elemet is találunk, mely a párhuzamba állítható gondolatokban többletet jelent:

Lobwasser: Mein fleisch hat gar keine theile (Frisch und heile) 3.vsz.

Sz.Molnár: Testemnek semmi részében Épség nintsen 3.Vsz.

A döntő elem, a "keine theile" és a "semmi rész" analógiája. - A zsoltár második felében megerősödik ez a hatás. A negyedik versszakban található még egy francia párhuzam, de ez pontosan megvan a németben is, és a többi német nyom elveszi a francia befolyás lehetőségét.

Lobwasser: (...meiner gebrechen schwere...)

Übers haupt mir geht hinan 4.vsz.

Sz.Molnár: ...büneim Fejem felül haladták 4.vsz.

És még egy sor innen:

Lobwasser: Dass ich sie kaum kan ertragen 4.vsz.

Sz.Molnár: (Kiknek nehéz terhes voltát, Súlyosságát)

Tagjaim alig bírhatják. 4.vsz.

Ez sincs meg a franciában. - A következő szakasz megint két német sor hatását mutatja:

Lobwasser: Sehr mir stinken meine wunden 5.vsz.

Sz.Molnár: Én sebeim el-senyvedtek, Megbűzhödtek 5.vsz.

A magyar változat szókincsébe belejátszhatott a biblia is a "megsenyvedtek" alakjával, míg ennek párját, a "meg-rothadtak"-at kiszorította a német eredetű "megbűzhödtek". - A másik összehasonlitásban tanui lehetünk a gondolatmenet olyan hű követésének, hogy Szenczi Molnár még azonos kötőszók használatára is kényszerül:

Lobwasser: Aber dieses alles machet

Und ursachet 5.vsz.

Sz.Molnár: De ezeknek indítója, Szerző oka 5.vsz.

A francia egyezésekkel induló zsoltár az utolsó versszakban a legteljesebb német azonosságot mutatja.

Lobwasser: Suts ich trauerkleider trage 6.vsz.

Sz.Molnár: Minden napon gyászruhában (járok sirván) 6.vsz.

A 43.zsoltár is jó példát nyújt a vegyes hatásra. A mindkét oldali hatások egymásba fonódását látjuk az első versszakban.

Lobwasser: Richt mich, Herr Gott, hilf mir zum rechte...

Wider das unheilig geschlechte 1.vsz.

Marot: (Revenge moi,) peu la querelle

Demoi (Seigneur parta merci)

Contre la gent fausse et cruelle 1.vsz.

Szenczi Molnár Albert a maga változatát a kettőből állítja össze.

Az első sor a németből való, a második a franciából, a harmadik pedig mindkettőből:

Sz.Molnár: Itélj-meg engemet Ur Isten,
És fogadd-fel én ügyemet
E kegyetlen nemzetség ellen. 1.vsz.

A következő szakaszban folytatódik ez a kettős hatás. A franciából hiányzik ez a gondolat:

Lobwasser: Der du doch, meine stärke sonst bist! 2.vsz.

Sz.Molnár: Lám te vagy én erősségem. 2.vsz.

A francia szöveg tömörségére utal Szenczi Molnár Alberté a némettel szemben, ahol jóval bővebben kaphatta ugyanazt a gondolatot:

Marot: ...De mon adversaire qui tant
Me va persecutant! 2.vsz.

Sz.Molnár: Mert nyomorgat ellenségem 2.vsz.

A harmadik versszak egyoldalú német hatást mutat csak. Szenczi Molnártól és Lobwassertől olyan távol áll Marot szövege, hogy biztosan nem volt beleszólása a magyar változat létrejöttébe.

Lobwasser: Gib mir die wahrheit zu verstehen,
Und sein mir deines liches schein,
Das mir da leucht, dass ich mag sehen 5.vsz.

Sz.Molnár: Igazságodat add értenem,
Világosságod küld alá,
Ki megvilágosítson engemet 3.vsz.

A két idézett példa felépítésben is megegyezik. - A továbbiakban a három változat különböző irányban fejlődik. Találunk még egy kettős hatást:

Lobwasser: Zu deinen alter geh ich ein 4.vsz.

Marot: D'aller de Dieu jusqu' á l'autel 4.vsz.

Sz.Molnár: Isten oltárához bé-megyek 4.vsz.

Talán a némethez áll legközelebb az "eingehen" révén, bár a francia is kettőzötten fejezi ki az illativuszi jelentést. Az utolsó versszakok nem adnak érdemleges egyezést.

Végighullámszik a két változat hatása a 100. zsoltáron is. A némettel kezdődik a váltakozás:

Lobwasser: Ihr völker auf der erden all,
Dem Herren jauchzt und singt mit schall 1.vsz.

Sz.Molnár: E földön ti minden népek
Az Istennek örvendjete 1.vsz.

A második versszak viszont nyomós érveket mutat fel Béza zsoltára mellett:

Béza: Nous, dis-je, son vrai peuple acquis,
Et le troupeau de son pasquis 2.vsz.

Sz.Molnár: És mi vagyunk ő népei
És ő nyájának juhai 2.vsz.

Ezek a sorok a némettől csak egy elemben különböznek, de éppen ezek mulik az állításunk. A németben "Wir ...seiner weide schafe seind", azaz "mezejének juhai". A bibliai pontosságot most a francia szegte meg: a biblia is "mezeinek juhai"-alakot használja. - A következő versszak megint a német elsőséget mutatja:

Lobwasser: Nun geht zu seinen thoren ein,
Es dank ihm jedes herz, das rein,
Kommt in den vorhof mit gesung 3.vsz.

Sz.Molnár: Ő kapuin menjetek-bé,
Hálát adván szivetekbe,
Jer mennyünk-bé tornáztiban 3.vsz.

A teljesség kedvéért megemlíthetjük, hogy a francia első sora párhuzamba állítható az előbb idézettekkel - "Entrez les portes d'icelui" -, de aztán megszakad az egyezés, és így nem valószínű, hogy valami köze lenne Szenczi Molnár szövegének kiala-

kulásában. - A befejező szakaszok távol állnak egymástól.

Lényegében kevés egyezést találunk a 125.zsoltárban. Az első versszakról azt állapíthatjuk meg, hogy a franciához van közelebb. Kézzelfogható bizonyítékát azonban ennek sem nyújthatjuk. A következőkben egy francia hatást már egy példával is dokumentálhatunk:

Béza: (Comme Jerusalem est ceinte...)

Ainsi que de remparts 2.vsz.

Sz.Molnár: (...mint... Jerusálemet Hegyek környül-vötték)

És nagy kerítéssel. 2.vsz.

A "kerítés" értelem hiányzik a németből. - Majd a másik oldalra csapnak át a mutatók, mely az egész szakasz jellegét a némethez közelíti.

Lobwasser: Mit den gottlosen auch geratken

(Zu bösen thaten) 3.vsz.

Sz.Molnár: Hogy az hitetlen népekkel egybe

(Ne essek bünbe) 3.vsz.

Az utolsó részben pedig ugyancsak egy német hatást mutathatunk be, azonban meg kell jegyeznünk, hogy egészükben, egyenlő a két oldal sugalmazása.

Lobwasser: Nur mit den übelhättern gehen 4.vsz.

Sz.Molnár: Elhagyja a gonosz tevőket 4.vsz.

Lényegében itt csak egy elem egyezik meg ("gonosztevő"- "übelt-hättern"), a sorok értelme teljesen más. Még egy jellemző példával zárjuk ezt a típust! Francia és német egyezéseket találunk ezekben a zsoltárokbán, azonban a tulsuly a német hatások oldalán van. A gyér számu, de észrevehető francia befolyás alkotja lényegében e típus ismérveit. A 128.zsoltárban csak egy versszakban fedezzük fel Béza ismeretét. Az első szakasz elején tökéletes párhuzamot találunk a német szöveggel:

Lobwasser: Dann du wirst dich wohl nähren

Mit arbeit deiner hand

1.vsz.

Sz.Molnár: Mert magadat táplálod

Kezed munkájával

1.vsz.

A franciában nem találjuk ezeket a gondolatokat. Ugyancsak így ad előnyt a francia a németnek a következő versszakban:

Lobwasser: (Der seine frucht wird geben)

Zu seiner zeit an wein

2.vsz.

Sz.Molnár: (Gyümölcsöt szépet hozván)

Ha el-jő az idő

2.vsz.

Ebben az esetben csak az értelem azonos, a kifejezési mód teljesen más. - A harmadik versszakban egy egységen belül jelöljük meg a kétféle hatást.

Lobwasser: Das sind die schönen gaben

3.vsz.

Sz.Molnár: Ez igen szép ajándék

3.vsz.

Béza: Te sera tant de bien

De voir Jerosolyme

3.vsz.

Sz.Molnár: Sok jóval lát tégedet

A Jerusálemből

3.vsz.

A franciában és a németben olyan jellemző szerkezet ez, mely a véletlenül felül emeli az egyezést. - A német hatással zárul a zsoltár, amelyben a biblia közrejátszását is felismerjük.

Lobwasser: Du wirst auch endlich sehen,

Kindeskinder

4.vsz.

Sz.Molnár: És végre te meg-látod

Fiadnak fiait

4.vsz.

A "fiadnak fiai"-alak a nemzetközi fráziskincsből eredhet, mely német hatásra a biblia révén került bele Szenczi Molnár Albert szövegébe.^{10.}

b./ A vegyes hatású típusokban is láttuk már a német döntő

fölényét. Most egy másik típust körvonalazhatunk azokban a zsoltárokbán, amelyekben csak Lobwasser nyomát találjuk meg. Néhány példával szeretnénk érzékletessé tenni a típus létezését.

Kezdjük a 64.zsoltárral! Az első versszakban egy olyan közkeletű frázist találunk, amelyet már más alkalommal a franciában is láttunk (tehát ismeri a nyelv ezt a kifejezési módot), de amelyet jelenleg nem használ Béza.

Lobwasser: Du Herr, mein geschrei erhöre,

Dein ohr kehre bald ... zu mir

1.vsz.

Sz.Molnár: Kiáltásomat halld-meg Isten

Vedd füledbe az én könyörgésemet

1.vsz.

Nem pontos az egyezés, mert Lobwasser arra kéri az istent, hogy "fordítsa a fülét" hozzá. A franciában viszont a kiáltás meghallgatásáról van szó. - A második versszakban a bibliai szövegre való német hatással alakult ki az egyezés. Károlyinak ezeket a Szenszi Molnár által ismert sorait: "Mert lettél nékem ... erős torony az ellenség ellen", a német zsoltárfordítónak ezek a sorai váltották ki:

Lobwasser: Dann du mein trost mir zum thurme...

Gegen meine feinde bist

2.vsz.

Sz.Molnár: Mert te vagy én erős tornyom, ...

2.vsz.

Én Ellenségem ellen

2.vsz.

A következő két szakaszban nem tudunk egy konkrét egyezést sem kihámozni. Az ötödikben mind a három változatban igen közel álló szerkezetet találunk:

Béza: Année dessus année Ordonnée

5.vsz.

Lobwasser: Und dem könig wirst du legen tag zu tagen

5.vsz.

Tehát az egyikben évekről, a másokban napokról van szó. Ez fogja nyilvánvalóvá tenni a hatás eredetét:

Sz.Molnár: Napokhoz napok adassanak

5.vsz.

Világos, hogy németből vezethető le ez az alak. A hatodik versszak újabb bizonyítékát adja Lobwasser ismeretének:

Lobwasser: Sein reich ewiglich wird währen 6.vsz.

Sz.Molnár: Országa érjen sok időt 6.vsz.

A befejezésben pedig hitebben nem is fordithatta volna a német sorokat. Nem hiába tekintik Szenczi Molnár Albertet a modern műfordítói gyakorlat hazai kezdeményezőjének.

Lobwasser: Mein Gelübd, das ich zuvoren

Hab geschworen

Täglich leisten williglich 7.vsz.

Sz.Molnár: És a'melly fogadást tettem,

Meg-fizetem

Naponta ő nékie 7.vsz.

A 121.zsoltár első versszakának német elsőbbségű egyezését csak gondos nyelvtani utánagondolással oldhatjuk meg, hiszen anyyira kisszámúak a különbségek.

Béza: Vers les monts j'ai levé mes yeux 1.vsz.

Lobwasser: Mein aug ich zu den berg richt 1.vsz.

A német allativuszi értelmét látjuk viszont a magyar változatban:

Sz.Molnár: Szemem a hegyekre vetem 1.vsz.

A következőkben Béza arról beszél, hogy a "járásod biztos lesz, és álom nélkül fog őrködni rád" az isten. Szükséges volt a francia változatot is ismertetni, mert majd meglátjuk milyen finom különbségek lehetnek az azonos gondolati nyomon belül.

Lobwasser: Bei ihm dein fus nicht gleiten kan,

Und der dich hat in acht,

Der schläft nicht sondern wacht 2.vsz.

Ez a változat részletezi az előbbi értelmét: "nem csuszhat el a lábad, és akinek a felügyelete alatt vagy nem alszik, hanem őrködik".

Sz.Molnár: Lábad botlani nem hagyja,

És a'ki rád vigyáz

Nem szunyadozik az

2.vsz.

Szenczi Molnár Albert az utóbbi változatot követte, ezzel a bővebb leírással. - A harmadik versszak első benyomása az, hogy Szenczi Molnár és Lobwasser szövegétől a harmadik, a francia - nagyon távol áll. A másik kettőnek a legszembetűnőbb érintkezési pontja:

Lobwasser: Die hand über dich streckt,

Dich mit dem schatten deckt

2.vsz.

Sz.Molnár: Kezét rád terjesztván

Árnyékkal Befedjen

3.vsz.

Az utolsó versszakban Szenczi Molnár eltávolodott mindkét forrásától, itt nem tudjuk fedésbe hozni zsoltárainkat.

A német tulsuly és a francia hatástalanság végigvonul a 122. zsoltáron, de kevés példával tudjuk ezt illusztrálni. A három versszak mindegyikében találunk egy-egy sornyi említésre méltót.

Lobwasser: (Jerusalem du bist gebauet)

Zur stadt da schöne ordnung sei

1.vsz.

Sz.Molnár: Holott szép polgári renddel

(Mindenféle nemzet egybegyült)

1.vsz.

A "polgári" jelzőben felismerhetjük Szenczi Molnár Albert saját ihletését, mely kora városi életéből eredhet. - A második szakaszban csak egy-egy jellegzetes szóban ismerjük fel a németet. A szent város tisztelőit, akiket meg kell ajándékozni, így jelöli meg Lobwasser:

Lobwasser: Den, die dich lieben und werth halten

2.vsz.

Sz.Molnár: Kik e várost tisztán szeretik

2.vsz.

Az azonos helyzetben használt azonos igét látjuk itt a német hatásának, annál is inkább, mert a franciában még ennyi sincs.

- Az utolsó szakaszban pedig ezek a sorok kíváncsoknak egymás mellé:

Lobwasser: Glück, heil in deinen häusern sei! 3.vsz.

Sz.Molnár: Jó szerencse házaiddban 3.vsz.

Befejezésül a 126.zsoltárt vizsgáljuk meg. Az első versszakban az egyedüli tájékozódást egyetlen közösen használt szó adja: a pogányok. A franciában csak "chacun disoit", míg a németben:

Lobwasser: Man sagte in der heiden schaft 1.vsz.

ezt követi Szenczi Molnár: "A pogányok közt minden mondta" 1.vsz.

A német hatás koronatanuja rejlik a következő szakaszban:

Lobwasser: Darum wir ihm sagen lob und ehr,

Und freuen uns von herzen sehr,

Die anderen dring auch aus elende,

Mach des gefangnis gar ein ende 2.vsz.

Sz.Molnár: Azért ditsérjük itten,

Örvendezzünk sziveinkben.

Hozd ki Ur Isten a'többit-is

Vesd végét ő fogságoknak-is. 2.vsz.

Soronként felel meg egymásnak az idézett példa. Egy-egy ilyen esetben Szenczi Molnár fordítói képességéről is érzékletes képet nyerhetünk. - Végül az utolsó versszaknak ad még egy bizonyítékot a német hatáshoz:

Lobwasser: Einerndten auch mit frölichkeit

Mit weinen werden sie ausgehen. 4.vsz.

Sz.Molnár: Aratnak nagy vig örömmel:

Sirva mennek ki a vetésre. 4.vsz.

Szenczi Molnár szövegét és a franciát vizsgálva, természetesen a némettel is összevetve, a legcsekélyebb egyezést sem tudjuk kimutatni. Feltétlenül Lobwassert kellett követnie.^{11.}

c./ A vegyeshatású zsoltárok azt igazolják, hogy Szenczi Molnár Albert ismerte a francia énekeskönyvet. Vannak-e olyan zsoltárai, amelyek csupán francia hatás alatt keletkeztek? Igen kevés az ilyen fordításoknak a száma. A százötven zsoltár e fejezetben ismertetett egyhatodnyi mennyiségében csak egy mutató akad. Jellemző ennek az egynek is az arculata: korántsem olyan egyértelmű, mint a fent ismertetett német hatások. Ezt fel-feltűnő német szál is átszövi, bár a francia elsőbbségét nem zavarja meg. A 124.zsoltárban vizsgálhatjuk ezt a jelenséget. Az első versszakban olyan magyar-francia párhuzamot találunk, amelynek az első sora a németben is azonos.

Béza: Or peut bien dire Israel, maintenant,

Si le Seigneur pour nous n'eust point esté 1.vsz.

Sz.Molnár: Az az Izrael ezt nyilván mondhatja

Ha az Isten nem lett volna velünk 1.vsz.

A németben is megvan a nyomatékosító funkciójú alak és megvan a lehetőséget kifejező ige is. Ezek mind olyan apró elemek, mely egy egyezés fontos kritériumai lehetnek:

Lobwasser: Fürwahr nun Israel wohl sagen kan 1.vsz.

Azonban a németben már nem tudjuk követni Szenczi Molnár második sorát olyan pontosan, mint a franciában. Ez pedig az utóbbi mellett vall. – A második versszakban az idegen nyelvi változatok egyike sem jelez semmit. A harmadikban pedig, akármennyire is a francia hatást prezentáljuk, csak német egyezést idézhettünk:

Lobwasser: Dass sie uns nicht gesressen haben gar 3.vsz.

Sz.Molnár: Hogy ők meg ne ennének bennünket 3.vsz.

Végül azonban az utolsó szakasz mindent a francia javára dönt. Szenczi Molnár több kifejezésében a franciát követi, amely a németben vagy nincs meg, vagy eltér egy árnyalattal a franciától.

Béza: De l'oïseleur nous sommes échapez,
Rompant le laqs qui nous eust attrapez 4.vsz.

Sz.Molnár: A'madarász töriből, aképpen
Meg-szabadulánk, a'tört elszegvén 4.vsz.

A német a "oïseleur" helyett "weidmann"-t emleget, ami semmi-
esetre sem "madarász". A franciában a "kelepcét összetörik",
míg a németben "elmenekültek a hálóból" (aus dem vetz entgan-
gen). - Még egy jellemző frázist vesz át Szenczi Molnár a fran-
ciából, amit ismét nem részletez Lobwasser a szokásos módon.

Béza: ...Dieu qui a fait Et terre et ciel... 4.vsz.

Sz.Molnár: ...az Ur ... Ki mennyet földet teremté böltsen 4.vsz.
A német három szóban tömöríti ezt az értelmet: "schöpfer aller
ding". Ebből nem vezethetjük le a magyar változatot.

3. Összegzés

Végigtekintve az előbbi elemzésen és hozzáadva a megelőző
fejezet tanulságait a hatások arányáról: - határozottan ki kell
mondani, hogy Szenczi Molnár Albert első számú forrása Lobwas-
ser német zsoltároskönyve volt. Láttuk, a zsoltároknak egy nagy
csoportját azok alkotják, amelyek kizárólag német hatásra kelet-
keztek. A legnagyobb arányt képző vegyes hatásból létrejött vál-
tozatok lényegében újra megerősítenek a német forrás elsőbbsé-
géről. Ebben a típusban a francia másodlagos szerepet játszik,
a tulsuly itt is a német oldalán van. A tisztán francia inspi-
rációra született zsoltárok száma elenyészően kevés és ezek sem
mentesek a német beütéstől.

Ha logikailag végiggondoljuk a zsoltárfordítás körülmé-
nyeit, indokoltnak látszik ez az erős német hatás. Már eleve,
a személyes benyomásokból kiindulva: a németországi egyházi
szertartásokban a német zsoltárokkal találkozhatott a legtöbbet.

Még a latin zsoltáréneklés is több emléket hagyott benne, mint a francia. Erre következtethetünk nem egy feljegyzéséből, ahol a német, vagy latin kezdősorokat is megemlíti.¹² A francia zsoltár közvetlen élményként csak Svájcban hatott rá és esetenként Németországban, a menekült hugenották körében. Erről az utóbbiról azonban nincs feljegyzése. Később, a zsoltárfordítás tervének kiforrottsága idején: az első zsoltárgyűjtemény, amit kézbe kellett vennie, a német lehetett. Még Spethe latin zsoltárait is előbb láthatta, mint, ebben a viszonylatban eredeti - franciákat. Tehát a német zsoltárgyűjteménynek kellett lennie annak a vezérfonalnak, aminek segítségével elindult. Csak azután, mint filológiai érzékű hittudós, vette elő a különböző nyelvű változatokat. (Ezért terjeszti ki Császár Ernő vizsgálatait Luther bibliájára is.) Ebben a második vonalban játszhatott fontos szerepet a francia változat, mint az énekelt zsoltárok sorának elindítója. Visszanyult ehhez az első forráshoz, hogy az eredeti verseléshez igazodjék, hogy a francia dallamot követhesse. Már idéztük azokat az adatokat, amelyek a munka feltételeit biztosították. Ugy, ahogy beépítette fordításába a régi magyar zsoltárok ismert frázisait, vagy a biblia egyes részeit, nehéz elképzelni, hogy a francia zsoltárok lapozgatása közben ezektől érintetlen maradt volna. Láttuk, éppen az érzéketes példák bizonyították, hogy nem így történt. Azonban a két forrás felismerhető nyomainak arányából rajzolódik ki az a következtetés, hogy a "Lobwasser vezető sinorját" használó Szenczi Molnárnak a francia forrás nem jelenthetett többet, mint az egyéb források beépítése. A német zsoltárok alapján fordít, de felhasználja a franciát, ha költőibb, vagy ha hívebben követi a bibliát.

Ha eredményeinket be akarjuk illeszteni az eddigi ítéletek

közé, akkor végső konkluzióban Császár Ernő állásfoglalása mellé helyezhetjük. Ugy érezzük azonban, hogy más módszerekkel és a következtetés más utjain értük el az azonos eredményt. Ezzel újabb argumentumot szolgáltatottunk a tudományos igazság szilárdságához. Az a jelenség viszont, amit Turóczi-Trostler a francia ismeretéből eredő mélyebb élményszerűségeen alapuló biblicizmusnak nevez, sokkal inkább a saját visszaszorított költői hajlamának kiélése, mint egy másik szerző pátozának utánérése.

Szenczi Molnár Albert értékeit tekintve pedig jóval fontosabbak a magyar előzmények, mint az idegen források kérdése. A Psalterium Ungaricum művészi értékű magyar nyelvű alkotás, és ebben a vonatkozásban a művészség jegyei a magyar lirában halmozódtak. Mivel Szenczi Molnár nyelvi eredményeinek zömét a vallásos művekben kialakult nyelvezetre korlátozhatjuk, szükségesnek látszik a kódexek első összövetségi fordításaitól végigtekinteni ezen a soron. Ez a rendszeres feldolgozás újabb ismeretekkel gazdagítaná Szenczi Molnár nyelvének kialakulását és magának a magyar irodalmi nyelvnek kibontakozását is.

KITEKINTÉS

A zsoltárnak, mint műfajnak a problémája szintén irányt szab a kutatásoknak. Ebből a szempontból a szorosan vett filológiai forrásokon túllépve a vizsgálódást azokra a körülményekre és szükség-szerűen ható erőkre kell irányítani, amelyek a teljes psalteriumot létrehozták. E cél elérésére eredményesnek látszik kelet-európai analógiából kiindulni és a konparatistikát felhasználni.

Melyek azok a tények, amelyek lehetővé teszik az analógia keresését? Először is az a jelenség, amely az új egyházak anyanyelvűségének következtében fellépett Kelet-Európában. Itt az egyházi műfajok közül a zsoltárok érték el a legnagyobb sikert. Már a magyar előzményekben is láttuk azt az utat, amelyet az első prózai kísérletektől a művészi megvalósulásig a zsoltárfordítás befutott. Hasonló képet látunk a cseh irodalomban is. Az első fordítók között kell megemlíteni David Crinitus z Hlavacovát, aki latin és cseh nyelven ír zsoltárokat.¹ 1572-ben születik meg az első teljes csehtpsalterium Jan Vorlicny Aquilianus tollából.² Végül pedig megjelenik a Cseh Testvérekhez tartozó Jirik Strejcnél az a fordítás, amely számunkra olyan fontos: a genfi zsoltároké. Figyelemre méltó, hogy Strejc is felhasználja fordítás közben a francia mellett a német változatot. A Cseh Testvérek gyűlekezeteiben ezek a zsoltárok Goudimel dallamaival terjedtek el.³ Pontos előképe ez a Psalterium Ungaricum keletkezési körülményének és elterjedésének.

A teljességig a fokozatos előrehaladást a lengyeleknél is felmutathatjuk. Itt a sort Mikołaj Rej kezdi el, aki lefordítja a bibliai Zsoltárok könyvét szabad prózában. Ennél az első lépésnél sem határolódik még el egymástól a bibliafordítói és zsoltárfordítói tendencia.⁴ Majd a Lengyelországba menekült

Cseh Testvérek ágán fejlődik tovább a fordítói szándék. Közülük Maciej Rybinski fordítja le először lengyel nyelvre a zsol-tárokat. Egyik alapvető forrása Béza és Marot, de felhasználja a cseh Strejcet is. Ez a szöveg végleges formáját aztán egy má-sik cseh testvér, Turnowski javításában nyeri el.⁵ Látható, hogy a fordítói szándék a lengyel reformációban is különböző á-ramlatoknál jelenik meg. Közben a legművészebb zsoltárfordítás egy másik irányból érik be: világi oldalról, Kochanowski Psal-terz Dawidów-jával. (Tudjuk, ez a tendencia nálunk is megvolt.)

Néhány hasonló jelenséget máris párhuzamba állíthatunk: közös a majdnem egyidőre eső felekezeti jellegű zsoltárfordítá-sok megjelenése és a világi költészetben feltűnő igény. Az előb-bieket az új egyház szüksége sürgeti, az utóbbiak képviselői – Balassi és Kochanowski – a humanista ember személyes érzelme-inek kifejezésére éreznek lehetőséget a zsoltárokból. A mi Szenczi Molnár Albertünk munkájában bizonyos fokig mindkettő összefonó-dik.

A Psalterium Ungaricum nyelvi és verselési eredményével emelkedik Balassi mellé régi magyar költészetünkben. Nagy szám-ban honosít meg eddig ismeretlen versformákat. A zsoltárgyűjte-ményeknek ez a funkciója azonban nem idegen más európai psalte-riumoktól sem. Az eredeti szövegek (Béza-Marot, Buchanan) vers-tani változatossága következtében a fordítók egy sor újítást közvetítenek a nemzeti irodalmak számára. – Már maguk a kiindu-ló francia zsoltárok is komoly értéket képviselnek. Marot a bib-liai zsoltárok könyvét alkotó módon dolgozta át, közelebb hozta kora emberéhez. Ezért is nyerte meg Kálvin tetszését. A népi hangnem és a formai igényesség volt az, ami kiemelte munkáját az előző francia fordításokból. Ő találta meg a középutat a for-rásokhoz való hűség és az egyéni ihlet két végpontja között.

Marot 50 zsoltárában mintegy negyvenegyféle ritmikai formát alkalmaz.^{6.}

A genfi zsoltárokat átültető Jirik Strejc a cseh egyházi énekek terén szerez magának elismerést. A Cseh Testvérek között Blahoslav mellett kétségtelen művészi- verselési eredményeket mutat fel.^{7.}

A lengyel irodalomban Kochanowski alkotja meg azt a psalteriumot, amely az előbbiekhöz hasonlóan jelentős művészi értéket sűrít magába. A Psalterz Dawidów a verselési ujitások egész sorával lepi meg az akkori lengyel irodalmat. Új a ritmizálása, változatos sorainak szótag száma (7-14 között, ezt addig nem használták) és nem utolsó sorban: ő is harmincféle új strófaszerkezettel gazdagítja a lengyel poétikát. Ezekkel az ujitásokkal, ezzel a gazdagsággal válik a későbbiek során énekeskönyv a rimkészség és a kifejezési eszközök tárházává. Nyelve és verselése kisugárzott az utána következő nemzedékek költészetére.^{8.}

Amikor felmérjük a különböző zsoltárgyűjtemények közös vonásait és kialakulásuk körülményeit vizsgáljuk, önkéntelenül is kirajzolódik egy kép a zsoltároknak a nemzeti irodalmakon belüli szerepéről, jelentőségéről. Ugy tűnik, hogy a zsoltárok különös jelentőséget Kelet-Európában kapnak. A fordítások időpontjában ezek az irodalmak alig egy évszázados anyanyelvűsége tekintenek vissza. Szenczi Molnár és Kochanowski zsoltárai ennek az évszázadnak a nyelvi és verselési eredményeit sűrítik magukba. A megoldandó feladat nehézsége és a művészi alkotóerő következtében minőségileg magasabb fokra emelkedtek az előzményeket. Olyan művészi értékeket sűrítő csomópontokká válnak, amelyek ezt az irodalom folyamatában tovább is adják. Mivel az egyházi szertartásokban széles tömegek érintkeztek a zsoltárokkal, mondhatni: — koruk egész köztudatába eljuttatták ujitásaikat. Természe-

tesen, ezek a megállapítások egy-egy művészi igénnyel fordított zsoltárkönyvre vonatkoznak, melyekhez az utat a különböző kísérletek egész sora készítette elő.

Végül az sem elhanyagolható tényező, hogy az egyházi célzatu fordítók vagy közel állnak, vagy abból a heidelbergi körből kerülnek ki, amelyből Szenczi Molnár Albert is (Strejc, Rybinski). A másik oldalon pedig kiemelkedő humanista alkotók – Marot, Kochanowski, Balassi – találják meg a maguk kifejezési lehetőségeit a zsoltárokbán.

Számon kell tartanunk ezeket az ismereteinket is, hogy elindulhassunk a késő-renaisszansz zsoltárok szerepének felméréséhez. Egy ilyen irányu elmélyedés és részletes kifejtés fényében még világosabban látnánk a Psalterium Ungaricum helyét az európai, és még inkább, a kelet-európai irodalomban.

+++

Köszönetet mondok dr.Szauder József professzor urnak, amiért lehetővé tette számomra, hogy dolgozatomat az Irodalomtörténeti Intézetben készítsem el, és módszertani utmutatásáért; dr.Keserü Bálint adjunktusnak, ki irányította és értékes tanácsaival támogatta munkámat; valamint dr.Kovács Sándor Ivánnak, aki a témára felhívta a figyelmemet.

J e g y z e t e k

Első fejezet

1. "A régi magyar énekekben pedig vagy semmi egyenlő terminációk sem voltak, avagy tíz vers is egymásután mind egy igével ment ki ..." Dézsi: Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése és irományai, Bp. 1898, 45.1.
2. Klaniczay: Reneszansz és barokk. Bp.1961.
Csomasz Tóth: A XVI.század magyar dallamai. Bp.1958.
Klaniczay: Hozzászólás Balassi Bálint összes verseinek kritikai kiadásához, MTA I.Oszt.Közl.XI.1957.
Stoll: A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája. Bp.1963.
3. Csomasz Tóth: A református gyülekezeti éneklés. Bp. 1950.240.1.
4. A XVI.század közkedvelt műfajának forrása a biblia 19.könyve. A Zsoltárok könyve (Széfer t^ehill¹m) az ószövetségi énekek központi gyűjteménye. A mai elrendeződés hosszú fejlődés eredménye, melyet az időszámítás előtt a második század derekán állítottak össze az évszázadokon keresztül felgyülemlett önálló zsoltárokból. A zsidó nép történetének különböző szakaszaiban keletkezett, eredetileg öt kisebb önálló gyűjteményből álltak össze a fogság idején. Nincs bennük tartalmi vagy liturgiai sorrend. A zsoltárokból a következő, szabályosan betartott felépítés figyelhető meg: bevezető rész, a tulajdonképpeni tartalom, végül vagy az isten, vagy az ember hangjaként megszólaló záró rész, ami a legtöbb esetben Jahve kegyelméről szóló bizonyoságtételt tartalmaz, vagy az ő további segédelmét kéri.
- A hagyomány a zsoltárok szerzőjének Dávidot tudja és mint Dávid-zsoltárokat emlegeti. A valóság viszont az, hogy még a

felét sem tulajdoníthatjuk neki. 73 ének az ő szerzeménye.

Szerzők: I.könyv, 1-44.: 1., 2., 33. kivételével Dávidé.

II.könyv: 42-72.: Dávidé, 51-70., a 66. és 67. kivételével; 42-49. Koráh-é, az 50. Azáfé, a 72. Salamoné, a 66., 67., 71. ismeretlen eredetű. III.

könyv 73-89.: Azáfé, 73-83.: Korah fiaié, 84., 85., 87., 88. Ethá-é, a 89.Dávidé. IV.könyv, 90-106.:

főleg jelzés nélküliek, 90.Mózesé, 101., 103. Dávidé. V.könyv, 107-150.: Dávidé 108-110., 122.,

124., 133., Salamoné a 127. Hallél-zsoltárok: 113-118., a többi szerzője ismeretlen.- Csomasz Tóth:

i.m.20-25.1.

5. Csomasz Tóth: i.m.207.1.

6. ItK 1957. 19.1.

7. Varjas: Utószó, Heltai: Cancionale azaz história. Bp.1962.

8. Csomasz Tóth: i.m. 134.1.

9. Az elnevezés is mutatja még a közelállást a katolikus szertartáshoz: a graduál az oltár lépcsőjére külön-külön megszámbott szertartásos énekanyagot tartalmazó könyvet jelent.

10. Graduál-énekeskönyvek: Batthyány-k./1530 körül/, Stoll: i.m. 27.1.

Nagydobszai-graduál /XVII.sz.eleje, 1696/, Stoll: i.m.29.1.

Óvári-graduál /XVII.sz.eleje/, Stoll: i.m.29.1.

Rádai-graduál /XVII.sz.eleje/, Stoll: i.m.30.1.

Sárospataki-Patai-graduál /XVII.sz.eleje/, Stoll: i.m.30.1.

Csáti-graduál /1602/, Stoll: i.m.31.1.

Spártzai-graduál /1619/, Stoll: i.m.49.1.

Kálmáncsai-graduál /1623-28/, Stoll:i.m. 47.1.

Kecskeméti-graduál /1637-81/, Stoll: i.m. 31.1.

Csurgai-graduál /1630 körül/, Stoll: i.m. 59.1.

Öreggraduál /1636/, Szabó T. Attila: a kéziratos énekeskönyveink és verses kézírataink a XVI. és XVII. században. Zilah, 1934. 65.1.

Legrégibb nyomtatott graduálunkról közvetve tudunk Szilvás-Ujfalvi 1602. évi énekeskönyvéből: "Kálmáncsehi Márton Mester ... az keresztyéni gyülekezetben való reggeli Énekléseket, melyeket Primáknak hívnak, Magyarra fordította, az Psalmusokkal egyetemben " - Sulech: ItK 1957. 374.1.

11. Cime: "Soltar Konu Szekel Stuantul ...", Krakko. 1548.
12. "Sidó szólásnak mógya és nehéz helleknek rövidedön való magyarázatya."
13. Gerézdi: Utószó, Székely István: Ez világnak krónikája. Bp. 1960.
14. Horváth János: A reformáció jegyében. Bp. 1957. 47.1.
15. Gerézdi: i.m.
16. Cime: "Soltar azaz, Szent Davidnac, es egyéb Prophetaknac Psalmusinau auagy Isteni dichiretecne könyve...", Kolozsvár. 1560.
17. Ágoston József: Heltai Gáspár élete és munkássága. 17.1.
18. Borbély: A Heltai-féle biblia. Nyelv.füz. 61. Bp. 1910. 29-30.1.
19. Székely Erzsébet: Bevezetés Heltai válogatott írásaihoz, Bukarest.
20. Szent Biblia azaz: Istennec ó es wj testamentumanac prophetac es apostoloc által megíratott szent könyvei. Magyar nyelvre fordítatott egészben es wijonnan, Az Istennec Magyar országban való Anya szent Egyházának épülésére ... Visolban MDXC."
21. Klaniczay: Reneszánsz és barokk. Bp. 1961. 110.1.
22. "Az soltárnak nagy része meg vagyon forditva fő emberek

által, kik közül én tetszésem szerint legszebbek az Szegedi Gergelyé és Sztárai Mihályé", Dézsi: i.m. 45.1.

23. Varjas: i.m.

24. Klaniczay: i.m. 101.1.

25. Klaniczay: i.m. 101.1.

26. Az eddigi idézetek a XVI.századi RMKT köteteiből való. Ugyan-
innen idézünk a későbbiek során e szerzőktől.

27. Bod Péter /Magyar Athenász. 242.1./ szerint Skaricza írta:
"Dávid Doeg Gonoszságát hogy láta" /LXX./, "Hogy Jerusálem-
nek drága templomát" /LXXIV./. "A jó hitű ember szelíd e vi-
lágban" /LXXXVI./, "Drága dolog az Ur Istent dicsérni" /CXLVII./,
ő írta még "Saulnak a Dávidhoz jó szerelme" /LXIII./, "Erős
várunk" /XLVI./.

28. Címe: "Kegyes yenekekrwl es kereztyen hewtrwl reowid keony-
vecyke" Krakkó, 1534. Fenn maradt átdolgozások: "Hallgasd
meg hyw ember ikó", "Mew byzunk az egy istenben", "Jesus
Christus mew ewdweossigkwnk".

29. Címe: "Psalterium. Magyar Soltar kit ez wdókbeli historiák
ertelme szerent kwleomb kwleombmagiartékes netákranaz Isten
giwlekezetinek javára fordított Bogáti Fazekas /fia/ Miklós.

30. Csomasz Tóth: A XVI.sz. magyar dallamai. Bp. 1958. 100.1.

31. A magyar irodalom története 1600-ig. Bp. 1964. 509.1.

32. A szombatosok története. 154.1.

33. Borbély: Egy.Fil.Közl. 1914.14.1.

34. Kanyaró: Bogáti Fazekas Miklós az árulók és üldözők ellen.
Ker.Magv. XXXVII. 1902.

35. Klaniczay: i.m. 262.1.

36. Klaniczay: i.m. 213.1.

37. Klaniczay: i.m. 215.1.

38. Balassi Bálint összes művei. 1.köt. Bp. 1951. 93.áz.

39. Klaniczay: MTA I. Oszt. Közl. XI. 319.1.
40. Címe: "Keresztyeni Enekek. Mellyek az Graduál mellett s-
anélkül is az hol azzal nem élhetnek, az Magyar nemzetben
reformáltatott Ecclesiákban szoktanak mondattani. Mostan
uyonnan, de mertekletesen es helyessen, többítettek, es el-
lendőbb rendben, hogy nem mint ez előzz ki bocsátattak. Ezek
melle adattak szep rendel az Halot Enekek. Debrecenben, Nyom-
tatta Lipsiai Pál, 1602. Eztendőben" RMK.I. 376.1.
41. 1598-ban egy utazás alkalmával Nagybányára ment, "ott vigan
laktam egy hétig Emericus Ujfalvi mesterségében". Dézsi: i.m.
7.1. - 1598-ban naplójában említi a heidelbergi egyetem hall-
gatói között. Dézsi: i.m. 21.1.
42. Klaniczay: i.m.160.1.
43. Címe: "Paraphrasis Psalmorum Davidis selektionum metrorhyt-
mika. Infuturum Scolasticae juventutis et pueritiae nostrae
excercitium matutium et vespertinum."

Második fejezet

1. Magyar irodalom - Világirodalom. 2.köt. 144.1.
2. Dézsi: i.m. 46.1.
3. Dézsi: i.m. 6.1.
4. Szinnyei: Magyar írók élete és munkái.
RMK /167.1./: Toldy Ferenc kéziratárában csekély töredéke
megvolt.
5. Csomasz Tóth: Református énekeskönyvünk.
Énekeskönyveink bibliográfiájához lásd: Révész Kálmán: MKSZ.
1882. 264-269.1. Erdélyi: Énekeskönyveink a XVI. és XVII.
sz-ban. MKSZ. 1989.
6. Huszár Gál: A keresztyeni gywelekezetben valo Isteni diczeretec

es Imadsagoc

Bornemisza: Enekec három rendbe kvlömb kvlömb felec.

7. Felhasznált kiadás: Les pseumes de David, mis en rime Francoise, par Clement Marot et Theodore de Beze, Berne 1678.

Die Psalmen Davids nach D.Ambrossi Lobwassers ... Zweibrücken
Gebruckt und zu finden bei P.Hallanzy, Hochfurstlich -Pfältz-
Zweibr. Buchbr. 1761. (1612 - 1694)

8. Felhasznált kiadás: Szent David Kiralynak és Profetanak
Százötven Soltari... Amstelodamban, 1686.

9. Károlyi: i.m.

A dolgozatban alkalmazott átírás: \int = s; β = sz; ϵ = é; \acute{v} = u;
 \acute{o} = ö; \acute{u} = ü.

10. RMKT, XVII.sz. 2.köt.
11. Biblia sacra vulgatae, 1614.
12. RMKT, XVII.sz. 1.köt.
13. RMKT, XVI.sz. 8.köt.
14. RMKT, XVI.sz.8.köt.
15. RMKT, XVII.sz. 1.köt.
16. RMKT, XVII.sz. 1.köt.
18. RMKT, XVI.sz. 4.köt.
19. Huszár Gál énekeskönyv XXVIII.1.
20. RMKT, XVII.sz. 2.köt.
21. RMKT, XVI.sz. 5.köt.
22. RMKT, XVII.sz. 1.köt.
23. RMKT, XVI.sz. 7.köt.
24. RMKT, XVII.sz. 1.köt.
25. Balassi Bálint összes művei. I.Bp. 1951.
26. RMKT, XVII.sz. 3.köt.
27. RMKT, XVI.sz. 8.köt.
28. RMKT, XVII.sz. 1.köt.

29. Zsoltárok. Fordította: dr. Singer Leó. Bp.
30. RMKT, XVII. sz. 1.köt.
31. Singer: i.m.
32. Felhasznált kiadás: Psalmi Davidis Metrorythmici ad Ambrosii Lobwasseri. 1612.
33. J.Kochanowski: Psalterz Dawidów, Wrocław-Wraków. 1960.
34. RMKT, XVII.sz. 557.1.
35. Ker.Magv. 1880. 17.1.
36. Pelikán: Pelikán-félék (v.gödénnyfélék, Pelicanidae), evező-lábuak rendje.
Bölgmbika (Botaurus stellaris): gémalakuak rendje (Ardeiformes), gémfélék családja (Ardeidae).
37. Singer: i.m.
38. RMKT, XVII.sz. 571.1.
39. A magyar irodalom története 1600-ig. 509.1.
40. A magyar irodalom története 1600-ig. 509.1.
41. ItK 1927.
42. Balassi Bálint összes művei. 46.sz.
43. RMKT, XVII.sz. 1.köt.
44. Dézsi: i.m. 136.1.
45. Császár Ernő: ItK 1914. 417.1.
46. Császár: i.m.

Harmadik fejezet

1. Toldy: Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. Pest. 1869. 102-176.1.
2. Egy.Fil.Közl. 1955.
3. Dézsi: i.m. 20.1.
4. Dézsi: i.m. 16.1.

5. Dézsi: i.m. 55.1.
6. Dézsi: i.m. 43.1.
7. Turóczy-Trostler: i.m. 156.1.
8. Turóczy-Trostler: i.m. 155.1.
9. Hasonló típus még a 133., 134., 150.zsoltár.
10. Hasonló típus még a 7., 8., 9., 55., 65., 87., 94., 114.,
123. zsoltárok.
11. 5.Psal. "Kein war Wort get"
25.Psal. "Vox Dei maiestatio intomit".
40.Psal. "Ich hab gewart".
81.Psal. "Singt mit freier stim".
89.Psal. "Ich wil des Herren Gnád".

Kitekintés

1. J.Branberg: Hudební uvahy o české humanistické poesii.
Praha. 1948. 18-19.1.
2. J.Branberg: i.m. 18.1.
3. J.Branberg: i.m. 21-22.1.
4. M.Hermon: Histoire de la literature polonaise. 1963.
J.Kleiner: Zarys z dziejów literatury polskiej. Wrocław.1959.
5. J.Sliminski: Z działalnosci literackiej Braci Czeskich w
Polsce. Warszawa-Wrocław. 1959.
6. J.Plattard: Marot, sa carriere poétique, son oeuvre. Paris.
1938. 196.1.- La renaissance des Lettres en France. Paris.
1931. 93.1.
7. Dejiny české literatury. (Starsi ceska literatura, Red.Josef
Hrabák). Praha. 1959. 354. 372.1.
8. J.Kleiner: i.m. 76-77.1.

B i b l i o g r á f i a

1. Dézsi Lajos: Szenczi Molnár Albert, Bp. 1897.
2. Dézsi Lajos: Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése és irományai. Bp. 1898.
3. Farkas Lajos: Zsoltárköltészetünk Szenczi Molnár Albert előtt. Prot.Szemle 1898. 362-374.1.
4. Császár Ernő: A magyar protestáns zsoltárköltészet a XVI. és XVII.zs.-ban. ItK. 1902.
5. Paulovics István: Pázmány és Szenczi Molnár Albert. Prot. egyh.isk.Lap. 8.sz. 1902.
6. Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. IX.köt.Bp.1903.
7. Dézsi Lajos: A bárfa biblia töredékeiről. ItK.1904.317-319.1.
8. Oláh Gábor: Új adat Szenczi Molnár Albert utolsó éveitörténetéhez. ItK. 1905. 370-371.1.
9. Trócsányi Zoltán: Szenczi Molnár Albert zsoltárfordításának 1612. évi oppenheimeri kiadásáról. Könyvszem. 1913. 13-16.1.
10. Császár Ernő: Szenczi Molnár Albert zsoltárai. ItK.1914.
11. Theinmann Tivadar: Szenczi Molnár Albert német fordításai. Egy.Phil.Közl.1919. 87-96.1.
12. Thienemann Tivadar: XVI. és XVII.századi irodalmunk német eredetű művei. ItK. 1922-23.
13. Német László: Molnár Albert zsoltárai és ritmikájuk. Prot. Szemle. 1928.
14. Harsányi István: Adalék Szenczi Molnár Albert grammatikájának létrejövételéhez. M.Nyelv. 1926. 273-275.1.
15. - : Szenczi Molnár Albert. M.Hirl. 1930.249.sz.
16. Kerecsényi Dezső: Szenczi Molnár Albert lapszéli jegyzetei, Prot.Szemle. 1930.

17. Féja Géza: Szenczi Molnár Albert. Blőörs. 1931. 20.sz.
18. Zsoványi Jenő: Szenczi Molnár halála ideje. Prot.Szemle.
1932. 122-124.1.
19. Waldapfel József: Szenczi Molnár Albert religio-emblémája.
ItK. 1932. 431.1.
20. Hegyaljai Kiss Géza: Mikor halt meg Szenczi Molnár Albert?
P.Hírlap. 1933. 291.sz.
21. Herepei János: Szenczi Molnár Albert halála ideje. Erd.Muz.
1933. 464-468.1.
22. Varga Bálint: Szenczi Molnár Albert. A magyar zsoltárszerző
élete és működése. G.Revue des Études Hongr.
1933., v. Bp. 1932. Sylvester Rt. 81.
23. Árkháty Béla: Szenczi Molnár Albert és a genfi zsoltárok
zenei ritmusa. Prot.Szemle. 1934. 79-87.1.
v. Kecskemét. 27.1.
24. Áprily Lajos: A zsoltárfordító. Prot.Szemle.1934. 278-285.1.
25. Cs.I.: Baksai Sándor Szenczi Molnár Albertről. Ref.
Élet. 1934. 122.1.
26. Hódosy Béla: Szenczi Molnár Albert. Sárospataki Ref.Lapok.
1934. 73-74.1.
27. Révész Imre: Szenczi Molnár Albert. Prot.Szemle.1934.
28. Kerecsényi Dezső: Szenczi Molnár Albert ismeretlen levelei.
Prot.Szemle. 1935. 292-302.1.
29. Házi Jenő: Egy ismeretlen adat Szenczi Molnár Albert életé-
ből. M.Nyelv. 1936. 318-319.1.
30. Kerecsényi Dezső: Szenczi Molnár Albert lapszéli jegyzetei.
Prot.Szemle. 1937. 397.1.
31. Árokháty Béla: Költői munka Szenczi Molnár Albert zsoltárai-
ban. Bp. 1939. A reformáció és ellenreformáció
korának református és evangélikus egyházi

írói.

32. Halmy Ferenc: Magyar zsoltárformák francia előzményei. Bp.
1939.
33. Berkó Sándor: Szenczi Molnár Albert. Népszava. 1940. 151.sz.
34. Hegyaljai Kiss Géza: Szenczi Molnár Albert. Vasárnap. 1939.
26.sz.
35. Makay Miklós: Szenczi Molnár Albert. M.Prot.Lapja.1940.54.1.
36. - : Szenczi Molnár Albert sirja. It 1941. 138.1.
37. Kerékgyártó Elemér: Szenczi Molnár Albert zsoltárai. P.Lloyd.
1942. 197.sz.
38. Brankay László: Szenczi Molnár Albert nevelői gondolatvilága.
Prot.Szemle. 1943. 265-270.1.
39. - : Szenczi Molnár Albert sirja. Szabad-szó.1947.
45.sz.
40. Sebestyén Sándor: Két költő találkozása. M.Nemzet.1954.205.sz.
41. Tolnay Gábor: Szenczi Molnár Albert értékelésének néhány kérdésé. It. 1954. 152-162.1.
42. Turóczi-Trostler József: Szenczi Molnár Albert Heidelbergben.
Fil.Közl.1955. 9-18.1., 139-162.1.
43. - : Régmúlt századok íródeákjai nyomában. Esti
Budapest. 1955. 88.sz.
44. Módis László: Adalék Szenczi Molnár Albert életéhez. ItK 1956.
48.1.
45. Kakassy Endre: Az első nagy magyar műfordító. Utunk.1957.26.sz.
46. Hegedüs József: Megjegyzések Szenczi Molnár Albert nyelvészeti munkásságához. ItK 1958. 45.1.
47. Pálvölgyi Endre: Volt-e Szenczi Molnár Albert bibliafordításának frankfurti kiadása? M.Könyvszl.1958.
260-262.1.

48. Cennerné, Wilhelmb Gizella: Szenczi Molnár Albert arcképe.
M.Nyelv. 1959. 163-164.1.
49. Gáldi László: Szenczi Molnár Albert zsoltárverse. Bp.1959.
Ism.: Elekfi L.: M.Nyelvőr. 1959.362-365.1.;
Csomasz Tóth: Egyháztörténet. 1959.380-382.1.;
Péczely: ItK 1960. 271-273.1.
50. Tinn Mária: Szenczi Molnár Albert ismeretlen sora. ItK 1961.
193.1.
51. Havas László: Szenczi Molnár Albert antológiájának keletkezés-
története. ItK 1962. 339.1.
52. Havas László: Miért hagyta el Szenczi Molnár Albert a Sauer-
nyomdát? ItK 1964. 194.1.
53. Szathmári István: Szenczi Molnár Albert és irodalmi nyelvünk.
A "Tanulmányok a magyar nyelv életrajza kö-
réből" c. kötetben. 1963. 345-354.1.

Tárgy: Nemes Gábor doktori szigorlata
Mellsz.: 1 db. disszertáció

38-28/1964-65.bksz.

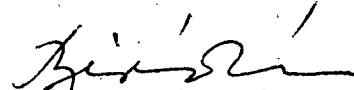
Dr. Horváth István Károly elvtársnak
egyetemi docens

Helyben

Professzor Elvtárs!

Megküldve Nemes Gábor "A Psalterium Ungaricum forrásai" c. doktori értekezését tisztelettel felkérem, hogy azt megbírálni sziveskedjék. A disszertáció a tanszék könyvtárának leltári tulajdonában marad.

Szeged, 1965. június 12.

/Biró János/
dékáni hiv. vezető

Kapták: dr. Szauder József prof.
Dr. Horváth István Károly doc. társbíráló